

“LANDSCAPE OF TRANSITION”

- en postsosialistisk etnografi

Christina Robertson

Masteroppgave, Sosialantropologisk Institutt

UNIVERSITETET I OSLO

Høst 2009

Foto forside: Blokken jeg bodde i under feltarbeidet (Bucuresti).

Til minne om pappa

Sammendrag

I denne oppgaven har jeg sett på det sosiokulturelle endringslandskapet i Romania etter revolusjonen i 1989, og hvordan denne overgangsperioden erfares. Kollapsen av kommunistregimene i Romania (og resten av Øst-Europa og tidligere Sovjetunionen) førte til radikale endringer i økonomiske, politiske og sosiale virkeligheter. Overgangen til postsosialismen følte dramatisk, både ved å transformere rumenernes liv og ved å forvandle epistemologier. Rumenerne prøver fortsatt å mestre vanskelighetene og ettervirkningene av deres totalitære fortid, som viser seg å være en lenger og mer smertefull prosess enn det man forestilte seg for 20 år siden. Endringene som fulgte har tvunget frem et gjensyn med den kommunistiske fortiden, og dens forhold til nåtiden. Når kommunistperioden har kommet litt på avstand kan man undersøke dens arv, og forhandle om dens egenart. En forståelse av Romanias sosiale, økonomiske og politiske tilstand i dag er kun mulig med fokus rettet mot overgangen som har funnet sted (og fortsatt finner sted).

I denne oppgaven ser jeg nærmere på lokale former for *overgangsfenomen* i sammenheng med makropolitisk og økonomiske endringsprosesser. Ved å se på overgangsfenomen som kan knyttes til et samfunn i rask endring, belyser jeg hvordan overgangen erfares. Et slikt eksempel på overgangsfenomen er oppblomstring av tusenårsbevegelser manifestert som pyramidespill. I en brytningstid mellom ekstrem fattigdom og "turbokapitalisme" produseres det ønsker og forventninger om en fremtid i velstand og overflod. Pyramidespill kan i slike situasjoner gi urealistiske forventninger til "kapitalismen" for mennesker som er desperate etter bedre tider.

Begrep som "transition" og "overgang" signaliserer en evolusjonistisk utvikling, og jeg problematiserer dette ved å historisere overgangen. Nostalgi, minner og historie gir et nyttig rammeverk for å kontekstualisere overgangen. Fortiden og historien står sentralt i konstruksjonen av nåtiden i det postsosialistiske Romania. Postsosialisme og overgang er et teoretisk rammeverk og analytisk innfallsvinkel, samtidig er det et emisk begrep: Romania karakteriseres som et samfunn som befinner seg i en overgang (*tranzitie*) eller endring (*schimabare*). Overgang handler om strukturelle endringer, og jeg har sett på hvordan folk forholder seg til disse endringene.

Takk

Takk til alle som har gjort denne oppgaven mulig; til alle mine informanter som åpnet sine liv og sine hjem for meg, lot meg følge dere overalt og dermed få innsikt i deres hverdag. Min forståelse har blitt beriket av de mange fine samtaler og opplevelser. Takk til Ingunn for mange morsomme opplevelser, som tok meg med på ulike forretningsmøter- og middager, arenaer jeg ikke ville fått innpass i ellers.

En spesiell takk til min veileder, Cecilie Øien, som fra prosjektets begynnelse har utfordret meg og satt mange tanker i sving. Takk for mange gode faglige innspill gjennom hele prosessen, og for å være tålmodig og gi meg oppmuntring når det trengtes.

Takk til alle medelever på kullet mitt for de to årene vi har hatt sammen.

En stor takk til min søster Sylvia, og til familie og venner for oppmuntring og støtte. Takk spesielt til Fredrik som har holdt ut med mine "trollete" tendenser i den siste intense skriveperioden.

KAPITTEL 1. INTRODUKSJON	2
EN KORT BAKGRUNN	4
INTRODUKSJON TIL INFORMANTER OG FELTET	6
<i>Blokken</i>	10
METODOLOGISKE REFLEKSJONER	14
TEORETISK OG ANALYTISK TILNÆRMING	18
OVERSIKT OVER KAPITLENE	23
KAPITTEL 2. MELLOM FORTIDEN OG FREMTIDEN; POSTSOSIALISME OG OVERGANG	25
FAGLIG DISKURS; OVERGANG OG POSTSOSIALISME SOM KONTEKST OG TEORETISK RAMMEVERK	25
EN FRUKTBAR TILNÆRMING; ”LANDSCAPE OF TRANSITION”	27
FØR OG NÅ	31
MINNENES RESONANS I DAGENS ROMANIA	32
HISTORISK MINNE OG KOMMUNISTISK MENTALITET	36
KAPITTEL 3. ROMANIA: LANDET DER HISTORIEN SKYGGER FOR FREMTIDEN?	44
POLITISK GEOGRAFI; GRENSELAND MELLOM ØST OG VEST	44
DET DÅRLIGE TRE BÆRER DÅRLIGE FRUKTER: RUMENERNES VANSKJEBNE	46
NEGATIVE SYMBOLER	49
VILLE DET VÆRT VARMERE I ØST UTEN DEN KALDE KRIGEN?	54
A SE DESCURCA: SMECHER OG FRAIER	56
VILLE, VILLE VESTEN I ØSTEN: ”LANDSCAPE OF OPPORTUNITY”	58
KAPITTEL 4. GLOBALE DRØMMER; LOKAL VIRKELIGHET	62
EUFORI	63
TRO, HÅP OG CARITAS	66
LYKKEHJULET OG KASINO KAPITALISME	72
KAPITTEL 5. CORRUPTIE	74
UTVIDETE NETTVERK UNDER KNAPPHETSØKONOMIEN/ <i>BLAT/PILE</i>	79
KORRUPSJON: ET OVERGANGSFENOMEN I POSTSOSIALISTISKE SAMFUNN?	86
TYVEN, TYVEN SKAL DU HETE – KORRUPSJON SOM ARV OG TRADISJON?	90
ANKLAGER OM ”KORRUPSJON” OG ”MAFIA” - FORESTILLINGER OM HEKSERI	93
KAPITTEL 6. KONKLUSJON	98
<i>Nostalgi eller nåtidig mestringsstrategi?</i>	98
LITTERATURLISTE	101

Etter kommunismens fall trodde vi alle at vi skulle nærme oss Europa mye fortere, at Romania i løpet av noen år ville være på nivå med Sveits, at vi ville utvikle oss slik DDR har gjort. Men nå ser jeg at det vil ta flere generasjoner før kommunismen har forsvunnet fra folks mentalitet og at Romania blir et sivilisert samfunn...
(Karakteristisk informantutsagn om Romanias tilstand).

Etter 1989 begynte de tidligere kommunistiske landene å klatre opp fra avgrunnen de befant seg i etter at realitetene hadde innhentet dem, i motsetning til Romania som fortsetter å grave seg dypere ned!
(Vits som belyser overgangsperioden).

Kapittel 1. Introduksjon

Da den innledende euforien hadde lagt seg etter desember 1989, ble rumenere konfrontert med hvordan de skulle håndtere sin nå usikre fremtid, og den omstridte kommunistiske fortiden.

I denne oppgaven har jeg sett på endringslandskapet i Romania etter den omveltende revolusjonen i 1989 som beskrives som en *overgangsperiode*. Med utgangspunkt i mitt feltarbeid i Romania, er oppgavens tematikk knyttet til ulike aspekter ved dagens situasjon, som både informanter og den postsosialistiske litteraturen karakteriserer som et overgangssamfunn. I oppgaven analyserer jeg både emiske erfaringer og problemstillinger som mine informanter har adressert, og postsosialistisk litteratur knyttet til *overgangsphenomen* i Romania og andre postsosialistiske land. Både landets tilstand og nåværende periode betegnes fortsatt som en overgangsperiode nesten 20 år etter. Overgangen karakteriseres som en økonomisk, politisk, ideologisk, sosial og ”mental”¹ mellomperiode, på vei fra noe i fortiden (kommunismen), til en forestilt levedyktig fremtid. Begrep som overgang/transition kan ha problematiske implikasjoner om en progressiv utvikling fra et stadium til et annet. Ved å historisere overgangen og plassere den i en bredere historisk kontekst, ønsker jeg å problematisere forestillinger om overgang som noe evolusjonistisk. Jeg har fokusert på *lokale uttrykk* for makropolitisk og økonomiske endringsprosesser, på hvordan overgangen *erfares*, og på effektene av de store makroendringene i form av praktiske realiteter som påvirker hverdagen til folk.

Kommunismens fall ble etterfulgt av store forventninger om grunnleggende politiske og økonomiske endringer, med håp om en bedre fremtid. For mange rumenere ble realiteten istedenfor en reduksjon i levestandard og nedadgående sosial mobilitet på grunn av økonomisk ustabilitet og nedgangstider, preget av blant annet høy inflasjon og arbeidsløshet. Informantene som opplever overgangsperioden som en skuffelse, og som synes dagens tilstand er preget av moralsk og økonomisk forfall, uttrykker gjerne en nostalgi for fortiden. For andre er overgangsperioden en nødvendig og vanskelig vei til å bli et moderne, sivilisert og vestlig Romania. Påvirkninger og overgrep utenfra (for eksempel kommunismen), som mange rumenere mener er påført dem mot deres vilje gjennom historien, identifiseres ofte som direkte årsak til dagens vanskelige situasjon. Dagens elendige forhold omtales ofte som i kontinuitet med

¹ Det ble ofte referert til den rumenske mentalitet (*mentalitatea romana*), derfor benytter jeg meg av samme begrep.

historien som har preget rumenere med uflaks og dårlige tider. Fortiden og *historien* fungerer for mange som en forståelsesramme for problemene man møter i hverdagen i dag. Nåtiden knyttes gjerne til tidligere erfaringer og *minner*, der fortiden brukes til å sammenligne, kontrastere og forklare situasjonen i Romania i dag.

Videre ser jeg nærmere på ulike *overgangsfenomen* som kan kobles til et samfunn i rask endring, til en overgangsperiode. Mange hadde høye forventninger etter revolusjonen om rask velstand og utvikling, som ville bringe dem opp på nivå med resten av Europa. Mytiske forestillinger om uendelig rikdom, i kombinasjon med et kaotisk og uforutsigbart klima, har dannet grobunn for oppblomstring av *tusenårsbevegelser* manifestert som blant annet pyramidespill. I Romanias endringslandskap, "landscape of transition" (Berdahl 2000), en brytningstid mellom ekstrem fattigdom og turbokapitalisme, produseres det ønsker og forventninger om en bedre hverdag og velstående fremtid. Forventningene som ble skapt hos folk etter revolusjonen gjør at det snakkes mye om hvordan ting *er* og hvordan ting *bør* være. Selv om det har vært en endring i økonomi og politikk så er situasjonen stort sett det samme, fordi mange har beholdt samme "kommunistiske mentalitet", en endring i mentalitet og tankegang går tregere ifølge mange informanter.

Korrupsjon anses i politisk- og økonomisk litteratur som et *overgangsfenomen* som er spesifikt for de postsosialistiske land, som enda ikke har utviklet et "ordentlig" demokrati og markedsøkonomi (eksempel Lovell 2005). Korrupsjon karakteriseres som en nødvendig fase, som en slags bakstreversk barnesykdom på vei til å bli et "moderne" og "sivilisert" Romania. Korrupte praksiser anses som utbredt i alle de postsosialistiske landene, og Romania er rangert av Transparency International som et av Europas mest korrupte land. Jeg ser nærmere på hvordan korrupsjon og nettverk ble brukt som overlevelsestrategier under sosialismens *knapphet* på varer, og hvordan disse praksisene er videreført til dagens knapphet på penger. Diskurs rundt korrupsjon og misnøyen informanter viser til det "korrupte systemet" kan ifølge Berge (1997) ses på som en beklagelse eller "jamring" rundt deres egne erfaringer med endringen, og om mangelen på å håndtere dagens overgangssituasjon. Korrupsjon, anklager om korrupsjon og "mafia" har blitt et narrativ om sosialt forfall, og befolkningens manglende tillitt til deres offentlige institusjoner og politiske ledere. Overgang handler om strukturelle endringer, og det handler om hvordan folk forholder seg til disse endringene. I sine forsøk på å etablere forutsigbarhet og et godt liv, kan manifesteringer av tusenårsbevegelser og former for korrupsjon brukes som ressurser til å klare seg i hverdagen. Det er nettopp hverdagen

og det hverdagslige, problemene og utfordringene mine informanter møter fra dag til dag som er oppgavens empiriske utgangspunkt.

En kort bakgrunn

Bilde 1. Kartet over Europa er hentet fra fra http://maps.grida.no/go/graphic/romania_topographic_map den 11.03.2009.

Det bor omtrent 22 millioner mennesker i Romania, fordelt på en multietnisk befolkning der rumenere er en klar majoritet, og hvor de fleste tilhører den gresk-ortodokse kirke. Minoritetene består av blant annet tyrkere, tatarer, ungarere, tyskere, serbere, russere,

ukrainere, jøder og en stor rombefolkning². Romania grenser til Moldova i øst (som tidligere var en del av Romania), Bulgaria i sør, Serbia i sørvest, Ungarn i vest, Ukraina i nord og øst, og Svartehavet i øst. Romania var under romersk styre en kort periode på 150 år, men grunnlaget for dagens rumener og det latinske språket rumensk ble lagt ved at romerne blandet seg med dakerne. Rumenerne kaller seg for en latinsk øy i et hav av slaver, og er svært stolte av sine latinske røtter som de ofte legger vekt på.

Dagens Romania kom sent sammen i en større statsdannelse som omfattet flere områder der rumenerne var i flertall; de fem provinsene er Valakia, Moldova, Transylvania, Banat og Dobrogea (Ulland 2007). Under 2. Verdenskrig var Romania først alliert med nazi-Tyskland, men byttet til de alliertes side underveis, noe som førte til at Sovjetunionen rykket frem gjennom Romania. I etterkrigstiden ble Romania omdannet til en kommunistisk folkerepublikk etter press fra Sovjetunionen, derfor mener mange rumenerne i dag at Romania ble sviktet av krigens seierherrer og ”solgt” til kommunistene. Før 2. Verdenskrig var det bare tusen medlemmer i det rumenske kommunistiske partiet, så det lå ikke i kortene til rumenerne å utvikle et kommunistisk regime som ville vare i 42 år (1947-1989).

Den uventede revolusjonen i 1989, og henrettelsen av Nicolae Ceausescu etter den summariske rettergangen, endte det lange kommunistiske diktaturet i Romania. Etter kommunismens fall begynte en omfattende privatisering av eiendom og produksjonsmidler, samtidig som Romania opplevde over et tiår med økonomisk krise, preget av uro, ustabilitet, nedgangstider og store realøkonomiske tap. Årsaken var at tidligere kommunister fortsatt styrte landet under nye partinavn, ”*three years after the so-called Romanian revolution, the original structures and personnel of the former regime have achieved a nearly complete restoration*” (Verdery 1996:113). Selv om jernteppet ble trukket fra den tidligere Sovjetunionen og Østblokken, viste valgseirene til kommunistpartier under nye partinavn i Polen, Ungarn, Bulgaria, Romania og andre postsosialistiske land at kommunistregimet på langt nær var over. Privatiseringen gikk langsomt, inflasjonen løp løpsk, og midt på 1990-tallet var levestandarden verre enn under Ceausescus tid. Mange mennesker opplevde å klatre nedover på den sosiale rangstigen, en reduksjon i levestandard og økende sosial ulikhet. Denne perioden var preget av alvorlige sosiale og økonomiske vanskeligheter som arbeidsledighet, korrupsjon, salg av

² Videre i oppgaven vil jeg omtale rombefolkning og sigøynerbefolkning om hverandre, da ”rom” ofte ble brukt i media, men i daglige samtaler ble ”sigøyner” brukt. Når jeg snakket med sigøynere, så omtalte de seg selv som sigøynere (*tigani*) og sjeldent som rom (*romi*).

naturressurser til utenlandske selskap, reduksjon i statssubsidier og finansiell støtte til utdanning, helsevesen og andre offentlige institusjoner.

En rekke reformer i slutten av 1990-tallet har resultert i at landet i dag har en av de laveste skatteleggingene i EU, noe som har bidratt til en god økonomisk fremgang med en solid vekst på ca 6% årlig. Medlemskap i NATO fra 2004, og EU og EØS³ fra 2007 har bidratt til at Romania har tiltrukket seg et økende antall utenlandske investeringer, og blitt en av de største og mest spennende investeringsdestinasjonene i Sørøst- og Sentral-Europa. Inflasjonen har gått betydelig ned, inntektsnivået holder seg som en av Europas laveste, og etter en valutareform i 2006 har RON⁴ styrket seg vesentlig i forhold til euro og dollar. Fra 2014 håper Romania i tillegg å kunne innføre Euro. Med sine 22 millioner innbyggere er Romania det mest folkerike landet i sørøstlige Europa, og det sjuende største i EU. Medlemskap i EU har forutsatt en dyp reform av rettsvesenet, en aktiv kamp mot korrupsjon, og en akseptering av EU-overvåking på begge disse områder som gjelder rettsreform og bekjempelse av korrupsjon. Den nye veksten har ført til at en liten del av befolkningen har blitt velstående på kort tid, mens flesteparten fortsatt sliter med økonomien. Dette har ført til at mange har reist utenlands for ”å søke lykken”; det er omtrent 2 millioner rumenere som har emigrert i søken etter arbeid hovedsakelig til Italia og Spania⁵.

Introduksjon til informanter og feltet

I den neste delen ønsker jeg å presentere informantene som figurerer i oppgaven, og beskrive tilgang til feltet og arenaer for samhandling.

Offisielt bor det omtrent to millioner mennesker i hovedstaden Bucuresti⁶, men fra venner og informanter fikk jeg høre at det uoffisielle, faktiske tallet kunne være oppe i så mye som fire millioner. Dette på grunn av at et stort antall tilflyttede ikke registrerer adresseendring fra hjembyen, og de er dermed heller ikke registrert i de offisielle registrene i hovedstaden. Befolkningstettheten kan subjektivt sett virke høyere enn den faktisk er, da infrastrukturen i byen er bygget for et mye mindre antall

³ EØS-midler forvaltes av Innovasjon Norge i samarbeidsprogrammene der Norge bidrar med til sammen 1,1 milliarder kroner til sosial og økonomisk utvikling i Bulgaria og Romania.

⁴ 19.10.2009: 1 Euro er 4,3 RON, og 1 RON er 2,0 NOK.

⁵ Alle informantene mine ”kjente til noen som kjente til noen” der noen i familien jobbet utenlands, men ingen hadde noen i nærmeste familien.

⁶ Byen Bucuresti har ifølge en myte blitt skapt av gjeteren Bucur (som betyr glede), han grunnla en kirke der og fortryllet mennesker med sitt fløytespill.

innbyggere. Det er alltid mange biler og mennesker i gatene, trengsel, knuffing og sniking i køer foregår daglig. Med fare for å repetere eksisterende klisjeer om byen og bekrefte de negative inntrykkene, så oppleves Bucuresti som en by full av mangfold og kontraster; den er stygg og vakker, grå og fargerik, gammel og ny, smakløs og sjarmerende, fattig og rik. Det at man møter åpenlys elendighet i gatene side om side med påfallende luksus, de håpløse ved siden av de håpefulle, kan ofte gi en kaotisk blanding av ulike inntrykk. Kontrastene er synlige både på det offentlige og private plan; det visuelle så vel som det sosiale landskapet er fullt av motsetninger.

Min gode venninne, Irina, fortalte at på en dårlig dag er byen for folksom med for mange biler. Fotgjengere ses på som hindringer og problemer i veien for sjåførere, og ofte måtte jeg løpe over fotgjengerfeltet. Få sjåførere hadde tålmodighet nok til å vente til jeg hadde passert fotgjengerfeltet på grønt, og tutet mens de gestikulerte at jeg skulle få opp farten. Forurensningen og støvet påvirker folkemengdene i gatene som stresser rundt og knuffer hverandre i trengselen. Jeg opplevde forurensningen i byen som så ille at jeg var skitten av støvet hver eneste dag, og vaskevannet var gråsvart etter jeg vasket hendene. Dersom det blåste ute var det ikke uvanlig å få mye sand og støv som knaste i munnen. Mennesker hastet forbi og dultet borti meg med uttrykksløse og likegyldige ansikter, folk dyttet i kø for å komme først, for å rekke neste ting på lista. Irina, som opprinnelig kommer fra byen Cluj i Transylwania, fortalte at de som bor i Bucuresti er mer likegyldige og stresset i motsetning til folk fra mindre byer, eller fra landsbygda, der man er mer avslappet, gjestfrie og vennlige. Hun begrunnet årsaken til dette at ulike regionale områder i landet forbindes med ulike personlighetstrekk og temperament. I tillegg kunne byen Bucuresti ha denne innvirkningen på innflyttede: ”*Alle bare stresser rundt her, jeg skjønner ikke helt hvorfor, man tjener jo mer penger i Bucuresti enn i Cluj*”. Den konstante svirringen og trengselen av folk rundt i gatene på dagtid når alle burde vært på jobb, viser det høye antallet arbeidsledige ifølge Irina.

Jeg møtte 24 årige Irina, som ble en av mine hovedinformanter og gode venninne, gjennom vår felles danske venninne, Iben, som jeg gikk på språkkurs med flere ganger i uken for å lære meg rumensk. Der ble jeg også kjent med en annen informant, språklæreren min Brandusa. Irina hadde studert norsk ved universitetet i Cluj, og jobbet mot norske kunder i en skandinavisk bedrift som hadde outsourcet deler av bedriften til Bucuresti. Bortsett fra å snakke flytende norsk, elsket Irina Kurt Nilsen, Ane Brun, filmen Buddy og byen Ålesund selv om hun aldri hadde vært i Norge.

En gang ble byen kalt ”lille Paris” eller Østens Paris grunnet sin franske innflytelse med en egen kopi av triumfbuen (Arcul de Triumf), og brede avenyer og

bulevarder. I dag er det vanskelig å finne likheter til Paris da mye av gamlebyen ble jevnet med jorden for å gi plass til den store massen av Sovjet-stil grå bygg. De mange halvferdige og falleferdige bygninger står side om side med nye og prangende bygg. I byens sentrum er mange av de kolossalt store kommunistiske monumentbyggene nå omgjort til kjøpesentre dekket av store reklameplakater for kasinoer, McDonalds, Pizza Hut, Chanel og Dior. Kapitalistiske forretninger i tidligere kommunistbygg og monumenter er nå overskrevet med nye meninger. Ceausescus kjempemessige palass som er verdens nest største byggverk etter Pentagon, kalles Folkets Hus, deler av det huser det rumenske parlamentet i dag. Andre deler av Folkets Hus har blitt en turistattraksjon der turister kan beskue Ceausescus stormannsgalskap i form av gullkraner og gullbadekar. Det gjøres en kapitalistisk profitt ut av kommunistiske ikoner.

Nye kjøpesentre er stadig under oppføring; to store kjøpesentre, eller ”mall” som de kalles, var under konstruksjon mens jeg var på feltarbeid, mens et nytt stort et (Baneasa Shopping City) åpnet. Den lange køen med rumenere ved åpningen ble ironisk omtalt i media som ”kommunist kø” (*coada comunista*) med henvisning til de lange matkøene under kommunismen⁷. Butikkene i byens sentrum flommer over av vestlige varer som er uoppnåelige for mange vanlige rumenere. Ofte ble jeg overrasket over utvalget som kunne overgå det jeg finner i Norge, i de fleste matbutikker var det flere hyllemeter med utvalg i uttallige kjøttprodukter, importert øl, vin og oster. En vanlig oppfatning er at alt som kommer fra vesten er bra og har god kvalitet, spesielt varer fra Tyskland og USA.

Kontrastene er store og synlige både mellom byggestiler, bydeler og også mellom folk. De nyrike rumenerne kjører i sine store og prangende SUV biler på asfaltveier fulle av sprekker, hull og dype hjulspor. Mange av informantene mine refererte ironisk til det dårlige vedlikeholdet og forfalle tilstanden i veinettet som ”Afghanistan”. Tiggere, løshunder og søppel er like synlige i bybildet som luksushoteller, eksklusive nattklubber og uttallige kasinoer. Jungelen av grå og triste sementblokker brytes opp av koselige sidegater, og noen få trær som ikke har blitt kuttet ned til fordel for parkeringsplasser. Selv om trærne er få, er de spektakulære når de først slår ut i blomst på våren med de mest fantastiske farger og lukter. De få og sparsommelige buskene og trærne rundt blokkene rommer mange fugler som klamrer seg fast og kvitrer morgen og kveld. Bucuresti har også grønne oaser og rekreasjonsområder i sementhavet i form av

⁷ På nyhetene ble det sagt ”Ceausescu ikke var død. Den lange køen på åpningen av Baneasa Mall er lik køene for kjøtt der man hadde med seg klappstolen (*coada la Baneasa Mall ca la coada de la carne cu scaunelul*).

store fine parker med yrende folkeliv fulle av barn, barnevogner, kjærlighet på pinne, kjærestepar på rulleskøyter, sjakkspillende pensjonister, sukkerspinn, kiosker, tusenvis av fugler og høy manelemusikk⁸ fra ungdommens mobiltelefoner. De mange markedene (*piata*) langs veiene og i sentrum fungerer også som små fargerike oaser med yrende liv der lokale bønder og sigøynere kommer for å selge sine landbruksvarer. Bodene bugner over av blomster, grønnsaker og frukt; druer, jordbær, epler, store, røde saftige og søte tomater, grønne friske agurker, paprikaer i alle slags farger, frodige og modne auberginer og fristende gule maiskolber. De søte, smilende og lubne bondekonene - med kullsort hår, brune furete ansikter, gulltenner her og der og glimt i øynene - er behjelpelige med å plukke ut de beste tomatene samtidig som de med et lurt smil sniker til deg en smaksprøve på noe du ikke hadde tenkt å kjøpe.

Mihaela er en jente jeg møtte på en helt annen arena jeg deltok i under feltarbeidet: Jeg var med på flere bedriftsmøter og bedriftsmiddager sammen med en norsk konsulentbedrift⁹, den norske ambassaden, og norske og rumenske selskaper og politikere. Romania er per i dag et økonomisk paradoks; det er EUs nest fattigste land, bare et hode foran Bulgaria, samtidig som det er et nybrottlend i rivende utvikling og betraktes som et attraktivt marked med mange og nye (investerings)muligheter (Ulland 2007). Mange norske selskaper er allerede etablerte i Romania; Aker Yards, Orkla, Nordpool, Statkraft og Lerøy for å nevne noen. Det norske konsulentbedriften jeg fikk kontakt med har Romania som spesialfelt, og deres jobb går kort ut på å formidle kontakt mellom norske og rumenske bedrifter som ønsker å samarbeide, eller som muligens kunne ha passet til å samarbeide, spesielt innenfor energisektoren. Konsulentene bistår også bedrifter med hjelp til å søke om EØS-midler, og med å finne eventuelle partnere. Innovasjon Norge som administrerer EØS midlene har opprettet kontor i den norske ambassadens lokaler i Bucuresti som følge av lanseringen av de nye bilaterale fondene. Min rolle i forretningsmøtene var som student og referatskriver. Det var på denne måten jeg ble kjent med rumenske Mihaela som jobber innenfor PR og kommunikasjon på den norske ambassaden, og som ble en av mine hovedinformanter. Hun er 34 år, singel, ambisiøs, konstant halvstresset, alltid oppstaset og

⁸ Manele er en musikkform som er en blanding av orientalsk, dance, reggeaton, folk og balkanbeat, oppstod i Romania men er også utbredt i Albania, Bulgaria, Serbia, Tyrkia og Montenegro. Musikken forgudes av mange av Romanias rombefolkning, mens musikkformen er bannlyst fra Tv og Radio og kategoriseres som fordummende og demoraliserende. Fremtiden er raske penger og pene biler, det synges om "dollar", biler, alkohol og villige jenter.

⁹ Norge skal gjennom EØS-finansieringsordningen bidra med 50,5 milliarder kroner i økonomisk vekst og samarbeid med en norsk partner er en forutsetning for at rumenske bedrifter skal få støtte til midler under de bilaterale samarbeidsprogrammene. Den norske konsulentbedriften består av antropologer med områdekunnskap.

veldig ”typisk” rumensk jente fra hovedstaden (går jevnlig til manikyr og frisør, og har alltid høye heler). Foreldrene er akademikere, hun bor alene i en leilighet, og er en jente som klarer seg i alle situasjoner.

Det verste med Bucuresti er sommeren, forteller Mihaela. Vinteren i Bucuresti blir like kald som den vi er vant med i Oslo, mens sommermånedene, spesielt juli og august, blir så varme at mennesker tilbringer dagen lang under aircondition først på jobben og deretter hjemme, før de tør å bevege seg en liten tur ut sent på kvelden når asfalten og betongblokkene har avkjølt seg. Ifølge Mihaela er det ikke uvanlig at gradstokken kryper over 40 grader, og de store områdene med asfalt og betongblokker varmes opp av sola i løpet av dagen til en het og myk asfaltgryte, denne avgir en varme som svir i øynene. Havet av asfalt og betong fungerer som varmemagasiner slik at den effektive temperaturen heves. Mihaela fnyser bare av tanken på varmen, og himler med øynene når hun advarer meg om at jeg burde grue meg til sommeren, hun forteller at alle ukedagene går med til å sitte under aircondition på jobb, og planlegge hvor man skal rømme ut av byen i helgene for å avkjøle seg. Dersom man har muligheten burde man ikke være i Bucuresti i juli og august, alle som kan rømmer byen disse månedene, det er bare de som *må* være igjen som blir værende.

For andre var det utenkelig å bo et annet sted enn Bucuresti selv om de kunne velge. Iliana fortalte meg at hun elsket byen med all dens forurensning, bråk og trafikk. Hun elsket at det skjedde så mye, det pulserende livet i byen, og kunne aldri tenke seg å bo et annet sted. En annen rumensk jente lurte på hvorfor man skulle dra fra Romania, ”*det er jo i Romania det skjer mest spennende ting i dag*”. Bucuresti er av typen ”slowly growing on you” som danske Iben fortalte meg på språkkurset en dag. Man må gi byen tid til ”vokse på deg”, noe som også ble min erfaring etter hvert.

Blokken

Jeg endte opp med å leie en liten ettroms hybel (*garsoniera*) i ganske dårlig forfatning som lå omtrent seks km utenfor sentrum for kr 4000 i måneden. Boligprisene i Bucuresti var absurd høye, nesten like dyrt å leie eller kjøpe som i Oslo¹⁰. Hybelen ble skaffet gjennom kontakter og familie som kjente systemet, så prisen reflekterer ikke en naiv studine som

¹⁰ Jeg lurte ofte på hvordan rumenere kunne leve med de høye prisene på bolig, mat og levkostnader når inntekten til mine ”velstående” informanter var på ca 1000 Euro mnd, mens de fleste av mine minstepensjonist informanter i blokken fikk litt i overkant av 100 Euro mnd. ”Vi klarer oss” var ofte svaret.

ble lurt. Blokken jeg bodde i ser ut som en typisk "Ceausescu"-blokk, høy og grå med mange paraboler, klær og annet krimskrams hengende ut fra verandaene. Blokken ble under feltarbeidet en arena for samhandling og deltagende observasjon; jeg ble kjent med naboer som jeg snakket med daglig, enten på benker utenfor blokken og i parken, i veikanten, i trappen i oppgangen og ut av vinduet mitt fordi jeg hadde fordelen av å bo på bakkeplan, for "in warm weather, I found, a window is a vantage point from which to observe and be seen and contacted. This is an ordinary fact of a highly socialized, noisy and over-crowded life-style" (Pardo 1996:7). Jeg hadde daglige samtaler med naboer om smått og stort i vinduskarmen, derfra kunne jeg observere og sosialisere. På markedet i nærheten av der jeg bodde og i lokalområdet mitt møtte jeg som regel de samme naboene flere ganger daglig. Vi stoppet alltid opp for en prat som kunne vare vel og lenge om ulike begivenheter, daglige gjøremål, sladder i blokka, problemer med vonde ben, og om barnebarn som aldri kom på besøk lenger.

Livet i en rumensk boligblokk er som et lite samfunn i seg selv, et mikrokosmos av livet i Bucuresti. Blokkene i Bucuresti er høye, bygget tett i tett og fra avstand ser de ut som en uendelig masse av grå murblokker. Mange av beboerne har bygget inn verandaene sine for å få et ekstra rom i de små leilighetene, mens andre ikke har råd til bygge den inn. Ulike "forbedringer" er som regel utført i ulike stiler. Det finnes ingen reguleringer (i hvert fall ikke som håndheves) av husdyrhold, paraboler og innbygging av verandaer og lignende. Blokkene gir et kaotisk inntrykk av klær som henger til tørk, paraboler og antenner som stikker ut, og de er som regel nedslitte og forfalne. Mange av de som bor strategisk til, har solgt vindus- og verandaplassen sin til store reklamebannere som kan dekke flere leiligheter slik at det ikke kommer noe sollys inn i leilighetene. Den tette bebyggelsen gir liten plass for grønn vegetasjon utenfor, men det lille som er igjen blir som regel velholdt i motsetning til blokkens fellesarealer innendørs. De er som oftest nedslitte og møkkete, noe jeg med min norske bakgrunn tydet som dårlig dugnadsånd. Folks private leiligheter er i motsetning rene og velholdte. Det foregår en konstant risting og banking av tepper utenfor blokken. I Drazins analyse av rumensk renslighet og modernitet, skriver han hvordan rumenere rengjør på en katarsisk og demonstrativ måte: "In Suceava, the labour which may express deep cleanliness best is the one which is most tiring and most exhilarating: carpet beating" (Drazin 2002:110). Jeg så at det var bygget spesielle "teppeholdere" i form av jernstenger utenfor alle blokker der både kvinner og menn bokstavelig talt banket dritten ut av teppene sine til alle døgnets tider (helst menn siden det er et tungt arbeid). Rundt blokken vår var det daglig noen som hadde hengt opp teppet i bakgården på "teppestativet" og banket løs med en spesiell

teppebanker. Når jeg så den iherdige teppebankingen tenkte jeg at det å denge løs på denne måten måtte være fin måte å få ut eventuell frustrasjon på.

På krakker og benker rundt blokkene sitter pensjonister ute i solen og sladrer, mens blokkens administrator lusker rundt i gangene og følger med på hvem som kommer og hvem som går. Gass, vann og strømregning kommer som regel for hele blokken i sin helhet og det er administratorens¹¹ jobb å administrere dette. Utgiftene annonseres offentlig i oppgangen slik at alle kan se hvor mye du har brukt, og om du eventuelt har utestående beløp fra tidligere måneder. Vår administrator kunne henge opp ”informasjonsbrev” i oppgangen som lød som dette:

Vi ber dere om å si ifra dersom det er noe feil med sentralfyringen i leiligheten slik at vi får reparert skadene så fort som mulig. Det er ikke normalt at vi i år 2008 i en blokk i hovedstaden er uten varmtvann i 2 dager (...) Leilighetene kan ikke leies ut til alle og enhver som ikke tar hensyn, og som tar med seg nattlig selskap hjem, for her er det ikke noe hotell (...) Dette er heller ingen byggeplass der vi kan terroriseres med bråk og mizère (...) I perioden callinganlegget ikke har fungert har noen tilbakestående naboer som ikke klarer å bruke callinganlegget sluppet inn alle, vi må ikke åpne opp døren for fremmede, for de som kommer med reklame, for løshunder og andre vi ikke vet hvem er (...) Vi gir oss ut for å være en sivilisert blokk med velvilje og gode posisjoner i samfunnet, la oss vise det også!

I den rumenske blokkens hierarki finnes også en president, og slik jeg forstod det er presidenten sjef over administratoren. Jeg ble fortalt at blokkens administrator ofte hadde en rolle som spion under Ceausescu for Securitate,¹² som var det rumenske hemmelige sikkerhetspoliti. Det var administratoren som hadde kontakt med ”organene”, og ble utspurt om blokkens beboere av Securitate, noe som gjorde at de utviklet en frekkhet og følte seg overlegne. Dette var en forklaring til mitt spørsmål om hvorfor vår blokkadministrator alltid var morsk og mistenksom, og generelt lite vennlig innstilt. Hver gang jeg møtte på henne i oppgangen, enten ute eller når jeg skulle betale månedens gass

¹¹ Alle blokker har en administrator som drifter blokken og holder regnskap over blokkens samlede utgifter.

¹² Offisielt navn Departamentul Securitatii Statului. Tilsvarende det hemmelige sikkerhetspoliti Stasi i tidligere DDR, og KGB i Sovjetunionen.

sa hun at jeg måtte betale for to stykker, for hun hadde nok sett at det hele tiden kom og gikk en mann sammen med meg inn og ut av leiligheten, og det hadde ”alle de andre naboene sett også” ifølge henne¹³. Jeg klagde frustrert til Irina om administratoren som stadig fortsatte å plage meg, hun bare fniste og sa at alle blokker har en slik, det var bare ”kommunist blokk-mentalitet”, at hun hadde beholdt det ”mentale jernteppet”.

Det at jeg bodde på bakkenivå var en stor fordel, det var slik jeg ble kjent med naboen min, Babuta, som banket på vinduet mitt daglig og ropte på meg, ”*Fetita... fetita..?*”¹⁴. Mine informanter fortalte at alle blokker også har en slik gammel bondekone i tillegg til en sur administrator, og skjønnte ikke helt hvorfor jeg syntes det var interessant å snakke med henne hver dag. Babuta ser ut som en gammel bondekone med snille, blå øyne under et par rynkete øyelokk. Ansiktet er furete og rynkete, og later til å ha vært ute i all slags vær. De få tennene som gjenstår glitrer i gull, på hodet har hun alltid et svart eller fargerikt skaut, og den romslige kroppen er dekket med lag på lag av skjørt og forklær. Babuta var ofte ute rundt blokken og plundret med småreparasjoner og andre praktiske ting, jeg så ofte at hun ordnet med blokkens søppel, en dag murte hun igjen en liten sprekk i gangen, en annen dag samlet hun inn flasker til resirkuleringsbilen skulle komme. En morgen jeg var på vei til språkkurset, spurte hun om det var jeg som hadde kastet de fine tomatene i søpla, det gjorde jo ingenting at de var blitt litt myke, hun likte de slik sa hun og ba meg gi henne beskjed i forveien dersom jeg fortsatt kom til å kaste slik brukbar mat fremover. Babuta var veldig godt informert om alle i blokken og nabolaget generelt, og kunne fortelle meg mange historier om alle og enhver.

Familien min prøvde innledningsvis å overtale meg til å bo hos deres venner og bekjente under feltarbeidet, men valget mitt om å bo alene i en dyr ettroms hybel viste seg å være fruktbart. To av naboene i blokken, Babuta og Georgescu ble to av mine gode venner og informanter, og vi snakket daglig over både en kopp te eller et glass *tuica*.¹⁵ Det endte også med at jeg var mye hos familien til mammas barndomsvenninne, Andrea. Jeg prøvde innledningsvis å motvirke dette fordi jeg ønsket at feltarbeidet skulle være så selvstendig som mulig. Andrea har to sønner på min alder, Adrian (som er gift med Ioana) og Stefan (som er sammen med Iliana).

¹³ Den ”mannen som kom og gikk” må eventuelt ha vært min far som var der en gang og hjalp meg med innflyttingen.

¹⁴ Babuta er diminutiv for gammel kone, eller lille bondekone og er det navnet de andre beboerne i blokken kaller henne, mens *fetita* er diminutiv for jente, altså lille jente.

¹⁵ Hjemmelaget plommesprit, nærmest den nasjonale folkedrikk.

Både Georgescu og Babuta tilhører den eldre generasjonen med en månedlig pensjon på ca kr 900 utbetalt, de har jobbet hardt hele livet og har gått fra å tilhøre arbeiderklassen med en helt grei inntekt, til minstepensjonister hvor de må snu hver RON for at det skal gå rundt. Alle mine hovedinformanter som var på min alder tilhører, i motsetning til Babuta og Georgescu, kategorien av litt utypiske rumenere, der foreldrene har høy utdanning, de selv er velutdannet og er i gode jobber med en høy inntekt. Til eksempel så jobber Adrian som advokat og tjener ti ganger mer enn den månedlige pensjonen til Babuta og Georgescu. Jeg fikk dermed innblikk i ulike ”sosiale lag” og generasjoner. Denne interessante kontrasteringen ga meg et dypere og flertydig perspektiv på hvordan situasjonen i Romania erfares av ulike rumenere på den sosiale og økonomiske rangstigen.

Jeg fulgte mine informanter i deres daglige gjøremål, som når de skulle oppsøke offentlige institusjoner i form av sykehus, tannlegekontor, leger, apotek og andre byråkrater, eller hadde andre ærender i butikker, på markeder hos naboer og familie; jeg deltok i sosialt og kulturelt liv i hovedstaden ved å dra på kafé, restaurant, konsert, i kirken, opera, hyttetur, biltur, og andre utflukter og fritidsaktiviteter. Gjennom mange hverdagslige samtaler fikk jeg innsyn i ulike problemer og utfordringer hverdagen har å by på.

Metodologiske refleksjoner

Hvorfor falt valget på Romania og Bucuresti? Min interesse i spørsmål tilknyttet Romania springer ut ifra min rumenske bakgrunn, noe som var utslagsgivende for valg av feltunivers. En kald januardag i 2008 var jeg tilbake i byen jeg ble født i for nesten 30 år siden, men som jeg ikke vokste opp i.

Det var merkelig å være i Bucuresti på egenhånd for første gang, og jeg ble advart av slektninger på forhånd at jeg måtte passe meg for ikke å bli lurt og frastjålet ting, fordi jeg ”ikke vet hvordan ting fungerer” der. De få gangene vi har feriert i landet i løpet min oppvekst, har familien alltid ”puttet oss” (meg og min søster) i en norsk beskyttende boble selv om vi var i rumenske omgivelser; de har snakket for meg, løst problemer, og smilt mens de ristet litt oppgitt på hodet over hvor lettlurt jeg egentlig er siden jeg ikke har vokst opp i landet¹⁶.

¹⁶ Jeg opplevde imidlertid ikke noe ”skummelt” eller ”farlig” under mitt feltarbeid, og ble heller ikke lurt.

På en måte er dette både et feltarbeid og en ”hjemkomst” for meg, det å ”oppdage” mitt hjemland på egenhånd. Refleksjoner rundt denne dobbeltrollen som min rumenske bakgrunn førte til kan beskrives ved hjelp av Abu-Lughods (1991) begrep om ”halfie”, en følelse av å bli plassert innenfor men samtidig utenfor feltet, ”betwixt and between”, en tvetydig dobbelposisjon som kan ligne på liminalitet (Turner 1969). En ”halfie” er en som står med en fot, hjertet eller sinnet innenfor to kulturer, og er både på innsiden og utsiden. Min gode venninne Irina sa det slik: *”Du ser på en måte litt rumensk ut, men samtidig fremmed, alle kan se at du ikke er herfra”*. Det at jeg snakket rumensk med norsk aksent bare bekreftet denne tvetydigheten, som gjorde at mange var nysgjerrige på meg, og samtidig litt usikre. Dessuten mente Irina at jeg manglet det rumenske latinske temperamentet, at jeg hadde ”norsk temperament” (dette er noe min norske kjæreste er uenig i!). Det kan muligens ha noe med tonefallet i språket å gjøre, rumensk kan høres litt sint og dramatisk ut, og for norske ører kan en samtale mellom to rumenere som forteller hverandre trivielle ting høres ut som amper, (om ikke høylytt) krangling. Denne tvetydige *dobbelrollen* jeg hadde i form av å være rumener som er oppvokst i Norge, opplevde jeg bare som positivt i form av å få innpass og kontakt med informanter. De fleste ble veldig glade over å høre at jeg hadde rumenske røtter, og var ivrige og hjelpsomme med å lære meg språket og andre ”kulturelle koder”. Rollen som "halfie" tilskrives mennesker hvis nasjonale eller kulturelle identitet er mikset i kraft av migrasjon, utdanning eller opphav i utlandet (Abu-Lughod 1991).

Tymczuck (2005) skriver også i sin studie fra Ukraina om sin rolle som ”halfie” ved at hans besteforeldre og hans kone var ukrainske. Med hans bakgrunn fikk han under feltarbeidet både innpass og en unik tilgang til informasjon. Lignende eksempel er Italo Pardo (1996) som gjorde feltarbeid i storbyen Napoli som også var hans hjemby, (slik Bucuresti også er en storby og min fødeby). Han beskriver problemer som kan oppstå i mangelen på distanse fra objektet vi studerer: *”situating the analysis between the poles of subjectivity and objectivity is a challenging task, especially when we happen to be addressing issues that are close to us”* (Pardo 1996:3). Jeg følte imidlertid ikke at jeg fikk problemer med å studere noe ”hjemlig”. Det var aldri noe fare for ”hjemblindhet” som Lien (2001) har adressert, ettersom jeg vokste opp i Norge og tilbrakte barndommen min her. Jeg kunne få rumenske kulturelle koder, og kunne dermed innta en ”naiv” tilnærming ved å være en ”rar” person, lære av klønete feil, og ha nok distanse til å la meg begeistre av det trivielle og hverdagslige (Frøystad 2003).

En naturlig kilde til informasjon under feltarbeidet var nettopp familien, og venner av familien bosatt i Bucuresti. I begynnelsen var jeg ikke så begeistret for hjelp

fordi jeg ønsket at det skulle være et selvstendig prosjekt der jeg selv skulle jobbe for å få innpass, skaffe et sted å bo og lignende. Jeg ønsket ikke at familie og bekjente skulle være primær informasjonskilde, at alt skulle være ordnet på forhånd, og at oppgaven min på denne måten skulle styres en viss retning og miste selvstendigheten grunnet overivrige og hjelpsomme familiemedlemmer.

I følge Ferguson og Gupta så gir ordet ”felt” assosiasjoner til et sted som er atskilt fra det urbane, det å dra til feltet antyder at man reiser til et jordbruksområde. Det som metaforisk står i motsetning til å jobbe i *feltet* er å jobbe på industrielle og urbane plasser (Ferguson & Gupta 1997:8). I motsetning til de overtallige landsbystudier som er gjort i Øst-Europa, valgte jeg å gjøre feltarbeid i hovedstaden Bucuresti. Den urbane konteksten i en storbyetnografi kan virke frustrerende for en antropolog med en ”holistisk tilnærming¹⁷”. Feltet mitt hadde noen metodologiske begrensninger i form av mange inntrykk og mye informasjon, en følelse av en rotete og kaotisk storby der jeg hele tiden aktivt måtte definere og gå ut og ”ta tak i feltet”.

Frøystad hevder at feltarbeid i komplekse bysituasjoner stiller antropologen overfor andre utfordringer enn feltarbeid i små lokaliteter. Hun skriver at noe av utfordringen ved å gjøre feltarbeid i en by er at jo større befolkning, desto mindre andel av den kan antropologen regne med å treffe; antropologen vil aldri få oversikt over alle innbyggerne og deres gjøremål (Frøystad 2003:45). Byantropologen bør derfor foreta bevisste valg til å definere sitt feltunivers, for eksempel velge et geografisk definert univers der informantene velges ut ifra hvor de bor, for eksempel et nabolag (eller en blokk i mitt tilfelle) (Frøystad 2003: 45-46). Så langt følger jeg Frøystad, men jeg må si meg uenig med henne der hun hevder at urbanantropologi nødvendigvis fører til at informantene blir mer homogene, i motsetning til småsteder der informantene vil variere langt mer, og at man går glipp av den spennvidden som finnes i landsbyfeltarbeid (Frøystad 2003:46). Min erfaring fra feltarbeid i en storby er motsatt av hva Frøystad beskriver. Fordelen ved å gjøre en etnografisk studie i en storby var nettopp det brede utvalget av informanter fra ulike sosiale lag og kategorier med ulik bakgrunn, utdannelse og klasseforskjeller, noe som ga meg flere synspunkter jeg kunne sette i en større kontekst. Jeg fikk anledning til å delta i hverdagslivet til mine informanter, familiefelinger og andre sosiale aktiviteter i likhet med andre ”tradisjonelle” antropologiske feltarbeid i rurale kontekster.

¹⁷ Man kan ha holistiske ambisjoner, men det er uansett vanskelig å gripe hvordan *alt* henger sammen i et samfunn om det er i landsbystudier eller i byer.

Min studie representerer en multisituert etnografi i den forstand at jeg også leste aviser, fulgte med i tv-debatter, nyheter og så videre for å få et innblikk i hva som var viktig i dagens Romania. I følge Archetti kan det å forholde seg til tekst som data ses på som en prosess, der forholdet mellom det muntlige og skriftlige er en pågående diskursiv prosess mellom hva som sies og hva som skrives, en tekst i kontekst. Mangfoldet av skrevne tekster kan ses på som mulige, alternative og utfyllende kilder til kunnskap som kan utvide vår forståelse av de ulike diskursene som produseres, distribueres og konsumeres i samfunnet vi studerer (Archetti 1994:13). Temaer som gikk igjen i rumensk media var noe som mine informanter ofte snakket om, til eksempel korrupsjonsskandaler, eller negative oppslag i italiensk og spansk presse vedrørende rumenske arbeidsinnvandrere som stadig ble gjengitt i rumensk media og heftig diskutert. Under feltarbeidet var det flere betente saker i media om rumenere (rombefolkning med rumensk pass) som var blitt kastet ut fra Spania og Italia. De ble koblet til en kriminell bølge av ran og voldtekter i begge land,¹⁸ og fikk skylden for den økende kriminaliteten. Siden slike saker var aktuelle hverdagsamtaler rundt middagsbordet, fikk jeg mye mer dybdekunnskap ved å lese aviser og følge med i media. På denne måten fikk jeg satt mine observasjoner og samhandlingsdata i en større sammenheng, som en tekst i kontekst, der jeg kunne undersøke prosessen mellom det som ble skrevet og det som ble sagt (Archetti 1994).

I oppgaven ønsker jeg å vise til eksempler på hvordan livet kan fortone seg i Romania for mine informanter og venner. De empiriske dataene er stort sett hentet fra uformelle samtaler sentrert rundt hverdagslige aktiviteter, som samtaler rundt kjøkkenbordet og på kafeer. Jeg har også benyttet meg av halvstrukturerte intervjuer, der jeg har ønsket mer informasjon om ulike temaer. De dataene og analysene jeg presenterer er de aspekter ved min empiri som jeg oppfatter som relevant, og der jeg har hatt en fornemmelse av en regelmessighet¹⁹ i det jeg har observert. Samtidig er oppgaven basert på min personlige forståelse og subjektive fortolkning av samhandling, utsagn og hendelser som fant sted. Jeg ønsker å plassere disse flyktige øyeblikkene i en større postsosialistisk rumensk kontekst. Alle mine venner, naboer, informanter, og andre som nevnes i oppgaven er anonymisert slik at deres identitet ikke kan gjenkjennes.

I noen av tilfellene i oppgaven *vil hovedformålet mitt være å skildre stemninger, strømninger eller mønster* i det jeg har observert og blitt formidlet

¹⁸ Ikke minst gjelder dette også Norge siste året. På TV2 nyhetene 30. september 2009 foreslår Storberget å bevilge EØS-midler til et fengsel i Romania for ekspress-utsending av kriminelle. Østeuropeiske vinningskriminelle fyller nå opp norske fengsler.

¹⁹ Jeg har sett etter regelmessigheter selv om oppgaven ikke er et forsøk på å gi universelle og generelle konklusjoner.

underveis, slik at individer i noen tilfeller kan utelates uten at jeg tror det vil innbære en forringing av analysen.

Teoretisk og analytisk tilnærming

"Landscape of transition".

Fortiden og historien står sentralt i konstruksjonen av nåtiden i dagens postsosialistiske Romania. Postsosialisme og overgang er et *teoretisk* rammeverk og en *analytisk* innfallsvinkel, samtidig er det et *emisk* begrep som favner om det mange rumenere karakteriserer som sin nåværende virkelighet. Selv om jeg har fokus på problemstillinger som mine informanter har adressert, så er disse problemene knyttet til litteratur rundt overgangsphenomen, som en stor del av oppgaven legger vekt på. Jeg diskuterer postsosialistisk litteratur med fokus på *lokale uttrykk* for makropolitisk og økonomiske endringsprosesser, på hvordan overgangen *erfares*, på effektene av de store makroendringene i form av praktiske realiteter som påvirker hverdagen til mine informanter.

Omveltningen i 1989 omfattet reformer og omstruktureringer av politiske og økonomiske makrostrukturer, denne overgangen er kategorisert i faglige og politiske diskurser som en økonomisk, politisk, ideologisk og sosial "transition". Bølgen av studier med politiske-økonomiske perspektiver med fokus på overgangen fra et politisk regime til et annet, betegnes for "transitologi" (Verdery 1996). Overgangen er koblet til nyliberalisme og begrep som "demokratisering", "liberalisering", "marked", "modernisering" og "utvikling" (Sampson 2005, Zerilli 2005, Haller og Shore 2005). Kan vi i det hele tatt si at et samfunn er i en overgangsperiode, er ikke alle samfunn i endring? Hvorfor er postsosialisme og overgang fortsatt aktuelt nesten 20 år etter revolusjonen, når ender denne overgangsperioden, og hva er vil resultatet av overgangen bli?

Begrensningene i *transitology* litteraturen er at det forutsetter en forutsigbar evolusjon, en gradvis og progressiv rekkefølge av utviklingsstadier (Dieter og Haller 2005). Et begrep som "overgang" kan videre implisere en helbredelse fra en (kommunistisk) patologisk sykdom, og tilpasning til vesten. Politiske endringer og markedsøkonomi entret ikke et tabula rasa, et område som før 1989 var uten form, et øde tomrom (Verdery 1996:204-205). Jeg problematiserer begrepet om overgang ved å undersøke den spesifikke historiske konteksten der overgangsprosessen (en samtidig politisk, økonomisk og sosial endring) finner sted. Et overgangslandskap er ikke statisk,

men en refleksjon av ulike krefter som påvirker måten landskapet er ”satt sammen på”. For å forstå den aktuelle konfigurasjonen i et overgangslandskap, er det nødvendig å analysere dets historiske konstruksjon. Ideer, verdier og moral i et samfunn endres ikke over natten, de blandes og mikses, det nye med det gamle, i et komplekst samspill av makrostrukturer og lokale fenomen til et meningsfullt lappeteppesom er koblet til et sted i et overgangslandskap. Selv om de ulike begrepene om overgang, endring og postsosialisme kan være problematiske analytiske begrep, så er det samtidig noe som brukes av mine informanter, dagens situasjon og landets tilstand omtales som en overgangsperiode (*tranzitie*), eller et samfunn i endring (*schimbare*).

Berdahls begrep ”landscapes of transition” er en fruktbar tilnærming til et postsosialistisk samfunn i endring, som fanger den komplekse prosessen av samspillet mellom strukturer og systemer på makronivå, og lokale individuelle fenomen på mikronivå (Berdahl 2000:6). Begrepet understreker den sosiale prosessen som gjenspeiler og konstituerer fremstillinger av *rask sosial endring* konkretisert i et tilsynelatende stabilt *sted*. Bucuresti er ett slikt sted, et ”landscape of transition”; et *overgangslandskap* eller et *endningslandskap*, dette begrepet understreker en samtidighet av endring og kontinuitet. En politisk-økonomisk tilnærming er ikke til å unngå dersom man studerer i det geografiske området som tidligere var bak jernteppet, grunnet de endringene som har funnet sted. Begrepet om overgang handler om strukturelle endringer, men mye av den etablerte overgangslitteraturen forklarer derimot lite hvordan menneskene har erfart de dramatiske politiske, økonomiske, og sosiokulturelle endringene etter kommunismens kollaps (Berdahl 2000:3). Mitt fokus har vært både på hvordan mine informanter forholder seg til disse endringene og forsøker å skape en forutsigbarhet og et godt liv for seg selv, og på å knytte dette i en større historisk kontekst i tilknytning til overgangslitteratur.

I oppgaven ser jeg nærmere på fenomen som alle kan kobles til overgangen; aspekter av ”okkulte økonomier” som tusenårsbevegelse i form av pyramidespill, kasinokapitalisme, korrupsjon og snakk om mafia. Jeg bruker overgangsphenomenene som analytisk innfallsvinkel til empiri. Ved å se nærmere på pyramidespillet Caritas til eksempel kan man observere økonomisk endring og en resosialisering av økonomiske aktører (Verdery 1996). Mange rumenere trodde og håpet kommunismens død og overgang til markedsøkonomi ville føre til ubegrenset forbruk og velstand. Snakk om korrupsjon kan også si noe om folks ambivalente forhold til overgangen, om folks vanskeligheter med omleggingen, og fungerer som beklagelse over manglende evne til å hanskkes med problemene. Snakk om korrupsjon og mafia avslører folks ambivalens

ovenfor overgangsperioden, og kan fungere som et symbol på menneskenes vansker med privatiseringsprosessen (Verdery 1996, Ulfsnes 1999).

Kataklysmiske hendelser og historisk minne²⁰

Overgangsperioden defineres som en periode med oppstart etter 1989, og både revolusjonen og hele kommunistperioden kan kalles for en *kataklysmisk hendelse*, som kjennetegnes av skjebnesvangre og gjennomgripende forandringer av politiske og sosiale forhold. En omveltende stor endring med en "totalitet" i deres karakter (Feuchtwang 2000:59). Slike betydningsfulle og avgjørende øyeblikk har skapt en historisk markør, et referansesystem der fortiden fungerer som en forståelsesramme for å sammenligne, kontrastere og forklare dagens situasjon i Romania. Hendelser og begivenheter under kommunistperioden og før revolusjonen ble kategorisert av mine informanter som "før", mens hendelser som fant sted etter 1989 ble referert til som "etter". Problemer og erfaringer som folk opplever i dag knyttes gjennom minner og fortellinger om fortiden til historie og nasjon (Feuchtwang 2000). Informantutsagn som kan illustrere dette: "**Før** kunne du gjøre noe du likte, men **nå** har du ikke tid til å puste engang fordi du må jakte på penger!" Som eksempelet viser, fungerer tiden som et strukturerende prinsipp for sosial erfaring, som samtidig lokaliserer informantene i en historisk tid og et nasjonalt rom. Historier og erfaringer fra den kommunistiske perioden, som å stå og vente i de uendelige matkøene, ble ofte aktualisert og gjort relevant av mine informanter i samtaler. Ved å se på forholdet mellom fortid og nåtid, det at forbindelser trekkes mellom før og nå, er ikke nødvendigvis en refleksjon av fortiden, men en representasjon som påvirker nåtiden (Radstone 2000).

Jeg betegner den historiske bakgrunnen som preger mange av mine informanter som *historisk minne*, dette innbefatter alle som levde under de vanskelige forholdene under kommunismen, og som mange vil si er fortsatt er definert av denne fortiden i dag. Perioden var kjennetegnet av blant annet *knapphetsøkonomi*, med mangel på grunnleggende varer og tjenester og frykt for overvåkning som skapte mistillit og mistenksomhet, og mange fortalte at denne "kommunistiske mentalitet" fremdeles hang igjen i samfunnet.

²⁰ Bruker begrepet historisk minne istedenfor kollektivt minne, da kollektivt minne kan misforstås som et homogent minne delt likt av alle aktører.

Capitalistic frontier, okkulte økonomier og tusenårsbevegelser

Postsosialisme og endringslandskap bør i Romanias tilfelle analyseres i en historisk kontekst, også med fokus på hva mange rumenere mener den *geografiske* posisjonen har hatt å si for landets skjebne. Romanias geografiske plassering, en "frontier", fremstilles av mange rumenere som en medvirkende årsak til presset fra ulike stormakter opp gjennom historien. Det sies at Romanias perifere og ufordelaktige plassering i Europas grenseland har medført at det har vært i kryssilden mellom store imperier. Dagens for mange vanskelige situasjon omtales ofte som en historisk arv, gjerne påført rumenere utenfra og mot deres vilje, der den nasjonale offerrollen og lidelsen står sentralt (Berge 1997, Ulfnes 1999, Verdery 1996).

Romanias geografiske plassering som en utpost i Europa, kan også beskrives som et uoppdaget grenseland for markedskrefter etter 1989, et ennå ikke kartlagt kapitalistisk grenseland, et "capitalistic frontier" (Tsing 2005:32). Omleggingen fra planøkonomi til markedsøkonomi, og privatisering av statseide selskap tiltrakk seg utenlandske investorer og finans. I kjølvannet av privatiseringsprosessen og den uregulerte utvidelsen av markedet etter omveltningen, ble Romania betraktet som et nybrottsland, et eldorado for lettjente penger og store muligheter. Utenlandske investorer interesserte seg i Romania som en "capitalistic frontier" i egenskap av å være et "landscape of opportunity", som et lukrativt marked med håp om rask profitt. Med begrepet "landscape of opportunity" spiller jeg videre på begrepet om "landscape of transition", til å betegne dette nye mulighetens landskap som kom til syne når jernteppet ble trukket fra. Økonomisk uro og usikkerhet for noen, skaper muligheter for vekst og profitt for andre. Overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi ble foretatt nærmest over natten og beskrives som "sjokkterapi" (Humphrey og Mandel 2002:1). Den hurtige og dramatiske endringen karakteriseres som "bandittkapitalisme" (Fürst 2004:185) i Romanias naboland Moldova, og denne betegnelsen brukes også i Romania.

"Redningen fra kommunismen" ble etterfulgt av eufori, høye forventninger om velstand, og mytiske forestillinger om uendelig rikdom og overflod. Naboen min fortalte om sine forventninger etter revolusjonen: *"Vi var alle i en slags lykkerus og trodde at alt ville endre seg til det bedre over natten"*. Slike utsagn illustrerer godt hvordan mange av mine informanter forestilte seg at fremtiden etter revolusjonen ville utvikle seg. For mange rumenere ble realiteten istedenfor arbeidsløshet, og en reduksjon av offentlige ressurser og velferdsordninger. Nyliberalismen og manifesteringer av kapitalismen kan på denne måten virke både inkluderende og marginaliserende, ved å produsere ønsker i en global skala, samtidig som det begrenser de som ikke har råd til å være med på den

lukrative ”festen” (den gjennomsnittelige rumener). Store forventninger og håp om en levedyktig fremtid i kombinasjon med frustrasjon, fattigdom og et kaotisk og uforutsigbart endringslandskap, har dannet grobunn for oppblomstring av *tusenårsbevegelser*, og ”okkulte økonomier” manifestert som blant annet pyramidespill og ponzisvindl²¹ (Comaroff og Comaroff 2001).

Tusenårsbevegelser er overgangsfenomen som oppstår som en effekt av de raske omstruktureringene og reformene i de postsosialistiske landene, ettersom tusenårsbevegelser kan kobles til samfunn i rask endring. Slike fenomen kan være et uttrykk for ønsket om å ta kontrollen i en periode der det føles som alt går i oppløsning, et behov for å fylle tomrommet etter statens tilbaketrekning. Pyramidespillet Caritas som oppstod i Romania i denne turbulente perioden kan på denne måten fungere som et vindu til overgangen, et analytisk vindu man kan observere aspekter ved økonomisk endring gjennom, en åpning til å lese det postsosiale endringslandskapet (Verdery 1996).

Korrupsjon, blat og pile

Er korrupsjon et typisk overgangsfenomen for postsosialistiske land som Romania? Ut ifra mange med politisk-økonomisk perspektiv (til eksempel Lovell 2005) anses korruperte praksiser som en effekt av omveltningen etter kommunismen. Jeg vil vise til hvordan uformelle nettverk og andre korruperte praksiser ble brukt under kommunismens knapphetsøkonomi som overlevelsesstrategier for å tilegne seg knappe ressurser i form av grunnleggende varer og tjenester. Ledenevas (1998) analyse av *blat* i sovjettiden har store likheter med hvordan *pile*-systemet av forbindelser, kontakter og relasjoner fungerte i Romania under Ceausescu. Idag virker det som disse praksisene er videreført i et samfunn med overflod av varer, men med en knapphet på penger.

Anklager om ”mafia” og korrupsjon kan også sammenlignes med *forestillinger om hekseri* ved at diskurs om korrupsjon brukes av aktører for gi å mening til den politiske verden de bor i, ved å forklare uhell og motgang (Sampson 2005:126, Verdery 1996). ”*De er korrupert mafia hele gjengen!*” var vanlige utsagn som uttrykker ambivalensen mange føler til overgangen. Jeg bruker diskusjon om ”mafia” mer som et analytisk konsept, en ”konseptuell mafia” selv om jeg ikke benekter at det kan finnes en ”virkelig mafia”. Anklagene om hvem som er korruperte og tilhører mafian sitter løst; mafia brukes om naboer som har oppnådd mer enn seg selv, om ”råtne epler” i politikken, og

²¹ Ponzi var et av de mest kjente pyramidespillene, kalt etter bakmannen Charles Ponzi.

som forklaring på hvorfor man ikke har fått en jobb man har søkt på. Folk flest har fortsatt en begrenset tillitt til næringstopper og politikere, makthaverne og offentlige institusjoner har liten legitimitet blant befolkningen. Rumenerne har et annet bilde av hva staten er og kan tilby enn for eksempel nordmenn. Den vanlige oppfatningen er at politikk handler om å grafse til seg mest penger på folkets bekostning. Inflasjon i bruken av "mafia" kan være et uttrykk for sosiale utfordringer og opplevelsen av urettferdigheten rundt økonomisk ulikhet, sinnet er rettet mot staten for dets manglende evne til å sørge for tjenester som ble tatt for gitt under den kommunistiske perioden.

Illusjonene og drømmene knyttet til det som skulle komme var mange, og fallhøyden dermed stor da rikdommen uteble. Overgangen har ikke svart til forventningene om øyeblikkelige endringer som mange hadde ventet på. Håpet og troen har for mange blitt byttet ut med en gradvis oppbygget misnøye og oppgitthet. Forestillinger om korrupsjon og hekseri forklarer på denne måten krefter mennesker ikke har kontroll over. Sedlenieks (2002) forklarer dette som "corruption as witchcraft of transition" i sin studie fra Latvia, der korrupsjon fungerer som en mekanisme for å forstå, forklare, hankses med, og kontrollere den endrede verden.

Oversikt over kapitlene

Oppgaven består av seks kapitler inkludert introduksjons- og konklusjonskapitlet. I kapittel 2, *Mellom fortiden og fremtiden, postsosialisme og overgang*, går jeg gjennom den faglige diskursen om overgang og postsosialisme og hvor nyttige eller unyttige disse begrepene er. Her foreslår jeg at Romania kan ses på som et "landscape of transition" (Berdahl 2000). Jeg redegjør for hva minner om den kommunistiske fortiden har å si for nåtiden i Romania, og utdyper begrep som historisk minne og kommunistisk mentalitet. I kapittel 3, *Romania: Landet der historien skygger for fremtiden?*, undersøker jeg hvilken rolle den geopolitiske plasseringen anses for å ha hatt for Romanias skjebne opp gjennom tidene. Opp gjennom historien har rumenerne blitt påført lidelse utenfra og av andre. Denne offermentaliteten er også sentral i rumenernes forståelse av dagens situasjon i Romania. Jeg diskuterer hvordan Romania ble oppfattet som mulighetenes land etter at jernteppet falt, et "landscape of opportunity", og "capitalistic frontier" (Tsing 2005). I kapittel 4, *Globale drømmer; lokal virkelighet*, ser jeg nærmere på den innledende euforien etter 1989, og sammenhengen med oppblomstringen tusenårsbevegelser som pyramidespill og kasinokapitalisme. Forestillinger om rikdom, velstand og forbruk kan ses på som effekter av omleggingen til markedsliberalisme i postsosialistiske land etter 1989 (Comaroff og

Comaroff 2001). Her vil jeg eksemplifisere med pyramidespillet Caritas. I kapittel 5, *Corruptie*, oppsummerer jeg oppgavens temaer ved å diskutere korrupsjonsproblematikken i Romania. Er korrupsjon et overgangsfenomen eller rumensk tradisjon og arv? Jeg ser på hvilken funksjon de uformelle nettverkene *blat/pile*, hadde under kommunismen, og hvilken de kan ha i dag. Ved at nåtidige handlinger og praksiser kontekstualiseres i en historisk dimensjon tydeliggjøres verdier og praksiser som er videreført fra kommunismen. Jeg diskuterer videre hvordan anklager om korrupsjon kan ha samme funksjon som forestillinger om hekseri, før jeg avrunder med avsluttende bemerkninger i siste kapittel.

Kapittel 2. Mellom fortiden og fremtiden; postsosialisme og overgang

Faglig diskurs; overgang og postsosialisme²² som kontekst og teoretisk rammeverk

The collapse of state socialism throughout Central and Eastern Europe in 1989 and the dissolution of the Soviet Union in 1991 are among the most significant major historical transformations, ending the Cold War division of the world and changing the political map of the globe (Berdahl 2000:1).

De spektakulære endringene landene bak det tidligere jernteppet gjennomgikk har gjort at samfunnsforskere tidlig satte sitt søkelys på overgangen. Studier av den tidligere østblokken og Sovjetunionens metamorfoser i form av gjennomgripende omstruktureringer, forandringer og forvandlinger har vært dominert av perspektiver på politisk økonomi. *Transitologi* kjennetegnet en bølge av studier på tvers av disipliner som hadde fokus på overgangen fra et politisk regime til et annet, som regel fra autoritære regimer til demokrati og markedsøkonomi. Det har blitt produsert en rikelig og voksende litteratur på temaer som privatisering, avkollektivisering og markedsøkonomi ifølge blant andre Verdery (1996), Lampland (2000), og Berdahl (2000). Ifølge Haller og Shore (2005) impliserer overgang at man er fanget mellom to verdisystem, en kollaps av det tidligere verdisystem, i påvente av et nytt. Overgangsperioden preges av moralsk kaos og økonomisk press på aktuelle spørsmål som å skape en ny type byråkrati, ny type stat, ny økonomi og ny type forhold mellom individ og stat. I ettertid har begrepet "transitional" blitt problematisert som en analytisk kategori da det foreslår en progressiv bevegelse mellom fikserte kategorier slik som underutviklet/utviklet, postkommunist/fritt marked som i seg selv er problematiske kategorier (Haller og Shore 2005:19). Mange antropologer har senere påpekt at vi må utvise en forsiktighet med å tingliggjøre denne overgangen, å

²²Jeg bruker "sosialisme" og "kommunisme" litt om hverandre da litteraturen oftest bruker sosialisme/postsosialisme, mens alle mine informanter brukte ordet kommunisme. Begrepene vil behandles som idealtyper.

gjøre et abstrakt fenomen til noe konkret (Verdery 1996, Szemere 2000, Haller og Shore 2005). Overgang som analytisk begrep kan også være problematisk da det impliserer en evolusjonistisk stadietenkning; en lineær utvikling fra et punkt til et annet. Dersom begrepet om transition/overgang fokuserer på denne plutselige og spektakulære endringen, er det flere som argumenterer for at det kan være fruktbart å bruke et annet analytisk konsept, som for eksempel transformasjon eller forvandling. Denne utvidelsen av begrepet fra transition til transformasjon fanger kanskje bedre inn denne multifasetterte og komplekse prosessen de ulike postsosialistiske samfunnene gjennomgår (Prato 2004:79). Det er heller ikke slik at alle de postsosialistiske samfunnene gjennomgår den samme overgangen, og vi kan kanskje snakke om overganger i flertall slik vi også har flere kapitalismer og ikke en Kapitalisme. Det er ikke slik at alle landene bak jernteppet hadde en og samme Sosialisme, de var ulikt konfigurert med ulike sosialismer, "No socialist country was "typical"; each had its specificities, and each shared certain features with some but not all other countries of the bloc" (Verdery 1996:11). De postsosialistiske landene har gjennomgått - og går fortsatt gjennom - ulike endringer og forvandlinger, de har alle mer eller mindre ulike utgangspunkt for å finne gradvise tilpasninger til de store endringene som har funnet sted. Det foregår en stadig forhandling av en plattform for et levedyktig samfunn og en redefinering av sosiale identiteter, og disse prosessene tar ulike retninger i de ulike land.

Ettervirkningene av omveltningen, og den globale nyliberalistiske påvirkningen skaper ulike endringer og effekter på ulike steder. En etnografisk studie av de nye sosiale, kulturelle, økonomiske og politiske former i kjølvannet av 1989 som også fanger opp kontinuiteten er dermed nødvendig. Jeg argumenterer for at slik studie bør utforske vanlige menneskers hverdagslige praksiser, mennesker som handler i henhold til sine egne prioriteringer i et endringslandskap.

Humphrey og Mandel (2002) adresserer spørsmålet om hvor lenge det vil være forsvarlig å snakke, skrive og tenke om kategorien "postsosialisme", og når blir denne "overgangen" ferdig? Blir overgangsperioden noen gang avsluttet, eller er den permanent? Hvor lenge varer overgangen, når kan vi begynne å snakke om "postovergang", en "postpostsosialisme" og hva betyr egentlig alle disse kategoriene? Prefikset "post" i begrepet postsosialisme indikerer et brudd med sosialismen, samtidig som betydningen *etter sosialismen* innehar bruddelementer, og samtidig en videreføring *fra* sosialismen. Med dette mener jeg at de politiske og økonomiske systemene har blitt raskt reformert, men at verdier og handlingsmønstre hos mennesker ikke endrer seg over natten. Individens handlinger må forstås i en historisk kontekst, i sammenheng med den sosialistiske "arven", og ikke løsrevet fra deres livserfaringer. Postsosialisme innebærer

dermed en samtidig endring og kontinuitet konkretisert i et sted, i et endringslandskap. Humphrey og Mandel (2002) svarer samtidig at selv om de ulike landene ikke har hatt en uniform og ensrettet endring, men beveget seg i forskjellige- og noen ganger kontrasterende retninger, representerer denne kritiske perioden samtidig en viss *enhet*. Katherine Verderys (1996) metafor om slangens forvandling når den skifter ham illustrerer metamorfosen de tidligere sosialistiske landene gjennomgikk. De hadde ulike forutsetninger og erfaringer for overgangen, noen land marsjerte inn i postsosialismen, andre falt uti eller ble ført inni, alle med ulike muliggjørende betingelser. Noen av landene skiftet til ny ham, mens noen gikk inn i postsosialisme mer eller mindre nakne og uforberedte. Selv om forvandlingen er spektakulær og gjennomgripende, er den ikke total: "A serpent with a new skin is still, after all, a serpent: it has changed its exterior, but the inner being remains largely the same" (Verdery 1996:229,234). For Romanias del mener mange informanter at selv om det har vært en endring i økonomi og politikk så har ting stort sett forblitt de samme, fordi mange har beholdt samme "kommunistiske mentalitet". En endring i mentalitet og tankegang går tregere ifølge mange informanter.

Istedenfor å ha fokus på den plutselige og spektakulære endringen i 1989 og dens umiddelbare presedens, kan vi nå rette vår oppmerksomhet til de mer stille og rolige, de dypere og til sist mer meningsfulle endringene som over lenger tid skaper nye spor og stier i endringslandskapet. Jeg vil også tro at det er av interesse å kvalitativt undersøke de ulike og heterogene endringer som har tatt form i de ulike land, hvilke nye stier som skapes i endringslandskapet, samtidig som vi kan se etter eventuelle likheter og mønster som dukker opp.

Det er interessant å diskutere den analytiske fruktbarheten av alle disse begrepene, og hvordan de fikserer tiden og definerer en periode, men selv om begrepet om overgang kan være et problematisk analytisk begrep, så er det allikevel noe som ofte brukes av mine informanter, og er dermed fortsatt aktuelt. Nåtiden defineres som en overgangsperiode (*tranzitie*), eller endring (*schimbare*) der man beveger seg bort fra en kommunistisk fortid mange hadde gitt opp håpet noen gang ville ta slutt (*un comunism nemuritor*). Derfor er *postsosialisme* og *overgang* som bakteppe, eller rammeverk, fortsatt aktuelt under mitt feltarbeid i Romania, snart 20 år etter revolusjonen.

En fruktbar tilnærming; "landscape of transition"

Mange studier av postsosialistiske samfunn har hatt søkelyset på året 1989 og dets umiddelbare presedens og ettervirkninger som har brakt til syne de mest spektakulære elementer av sosial og politisk endring. Dette perspektivet som fokuserer på historisk

diskontinuitet har mislyktes i å fange kontinuiteten, det subtile og vanskelige å definere, hvordan- og hvorfor forene ved sosial transformering (Szmere 2000:160). I motsetning til mange observatører av overgangen i Øst-Europa, understreker ofte antropologer den viktige *kontinuiteten* mellom sosialist- og postsosialist samfunn (Lampland 2000). Lampland hevder at det å bygge Berlinmuren fremprovoserte et voldelig brudd i historien, det samme skjer dersom vi trekker en skarp linje mellom sosialismen og den postsosialistiske perioden. Et slikt brudd krenker kompleksiteten i flyten av minner, samfunn, familie og politikk som mennesker lever sine liv i (Lampland 2000:210). Overgangen og transformasjonen er en kompleks prosess som utgjør samspillet av strukturer og systemer på makronivå, og lokale individuelle fenomen på mikronivå (Berdahl 2000:3,5).

Berdahl forslår heller at vi kan snakke om "landscapes of transition" for å fange de multifasetterte symboler av endring og kontinuitet, dette overgangslandskapet kan ses på som en "social process, reflecting and constituting depictions of rapid social change in the apparent stability of place" (Berdahl 2000:6). På denne måten rotfestes begrepet om overgang til et konkret sted, et landskap i endring som understreker en samtidighet av endring og kontinuitet. Topografien i endringslandskapet påvirkes dermed både av lokale nasjonale og internasjonale politiske krefter og diskurser, i et samspill av strukturelle endringer og individuelle erfaringer. Jeg mener Romania og Bucuresti er et slikt endringslandskap, et land med store kontraster som fortsatt prøver å finne en identitet og forestille seg en levedyktig fremtid for seg selv. I og med at mine informanter brukte begrepet "overgang" (*tranzitie*), og karakteriserte dagens situasjon i Romania som en nødvendig overgangsperiode, vil jeg også holde meg til dette ved å bruke Berdahls begrep om "landscape of transition", eller endrings- og overgangslandskap (Berdahl 2000).

Bruddet i 1989 ble fulgt av store forventinger om grunnleggende politiske og økonomiske endringer og bedre livsvilkår for rumenere, og mange informanter snakket om at denne overgangsperioden var en slags mellomposisjon fra kommunismen og til det fremtiden måtte bringe. Min nabo Georgescu karakteriserer overgangsperioden (*tranzitia*) etter 1989 og frem til i dag slik:

De 19 årene har passert uten å gi menneskene et håp om noe bedre, vi er fortsatt gamle, stakkarslige og ingen bryr seg. Situasjonen som nasjonen vår befinner seg i dag beviser at rumenere mangler evnen til å administrere og organisere seg for å forsvare sine goder og interesser.

Overgangsperioden knyttes av mange rumenere til privatisering, modernisering, demokratisering, sivilisering, utvikling, og det som følger med i kjølvannet av disse endringene. Mange har mistet troen på at det vil skje i deres livstid, Georgescu mener som mange andre at det må et generasjonsskifte til før man virkelig ser noen endringer, fordi: *”mange tenker likt som før, vi trenger nye tider og nye mentaliteter”*. Slike utsagn impliserer en ”kulturell utvikling”, der nivået vil forbedres over tid etter man har ”lært”.

Begrepet om overgang handler blant andre ting om strukturelle endringer, og hvordan folk tilpasser seg til, og erfarer de endrete betingelser. Det er også interessant hva deres forventninger er, hva de ser for seg overgangen skal føre til. Min erfaring er at det var stor forskjell i forventninger til overgangen blant de ulike generasjoner og sosiale klasser, samtidig som det kunne være en flertydighet hos en og samme informant ut ifra samtaletema og kontekst. Flertydigheten kunne variere mellom nostalgi for det tapte, og optimisme for fremtiden, *”the field researcher should realize that people may express what appear to the researcher as contradictory explanations (...) people frequently shift between languages, cultural expectations, and differing frameworks for perceiving and assessing behaviour”* (Emerson, Fretz, Shaw 1995:126). En og samme informant kunne i ulike sammenhenger uttrykke at ting var mye bedre nå etter Ceausescu og at Romania var på rett kjørl, og noen dager senere i en annen sammenheng ytre at: *”Menneskene hadde mer enn nå, i det store og det hele hadde jeg det bedre under Ceausescu”*. Håpet og troen på en bedre fremtid har for mange blitt byttet ut med oppgitthet, kynisme og bitterhet. Hos mange har det bygget seg opp en misnøye som følge av knuste illusjoner, og kommer til uttrykk som *nostalgi*. Gang på gang kunne eldre informanter gjenta at *”livet var bedre før”* fordi de hadde en sosial ”sikkerhet” i staten som tok vare på dem (nå var ansvaret flyttet over på individet). En annen nabo uttrykte det slik:

Det var kanskje ikke bedre før, men man hadde i hvert fall en sikker jobb, i dag kan du ikke være sikker på noen ting (...) Ting er ikke slik de bør, kanskje de er det for ungdommen som kan reise utenlands. Selv om alt du kan ønske deg finnes i butikkene, kan du kjøpe det? Menneskene er mer triste nå enn tidligere, før klarte alle seg, det var veldig få som ikke klarte seg (...) På den tiden var ikke barna så late, i dag vil de ikke gjøre noen ting (...) I dag går de fattige på markedet (piata) mens de rike går på kjøpesenter (mall), Ceausescu gjorde i hvert fall ikke forskjell på folk.

Mine informanter har blandete erfaringer rundt omveltningen og overgangen, de som hadde opplevd en velstandsøkning var generelt positivt innstilte, mens de som hadde samme eller lavere levestandard i dag syntes ikke det var skjedd store endringer, i så fall til det verre. For mange av dem som fortsatt sliter for å få endene til å møtes, oppleves overgangsperioden som en skuffelse der lite har endret seg til det bedre, og dagens tilstand beskrives som preget av moralsk og økonomisk forfall. Mange eldre informanter fra arbeiderklassen uttrykte en mer skeptisk og pessimistisk holdning til om det hadde skjedd noen endringer, eller om det i det hele tatt ville skje noen endringer i fremtiden. Selv om mange drømte om en bedre fremtid, hadde de unge og velutdannede informantene som regel en optimistisk holdning og var forhåpningsfulle til fremtiden. Samtidig ønsket mange å jobbe eller bo i utlandet (Irina bor nå i Sverige mens Mihaela planlegger å flytte til Norge). Men det er kanskje ikke kulturspesifikt at eldre har en tendens til å synes at ting var bedre før, om det er i Romania eller Norge. Her er det tydelig at generasjonsforskjeller spiller inn, om erfaringer rundt overgangsperioden oppleves som positive eller negative påvirkes av hvilken generasjon man tilhører.

Erfaringer rundt overgangsperioden kunne i tillegg til pessimisme og nostalgi også komme til uttrykk som *vitser*, som en måte å ironisere over seg selv. Jeg la tidlig merke til at det er en stor variasjon, fleksibilitet og rikhet i det rumenske språket. Samtalene inneholder ofte tullede ordspill og politisk satire, flere lag med referanser, ironi, sarkasme og en ganske så sort form for humor²³. Mange samtaler ender ofte i ordkløveri/ordsjongleri der det er om å gjøre å være morsommere og frekkere, saftigere og grovere i språket. Intensiteten økes hele tiden, og replikkene kommer kjappere og kjappere. Ofte kunne det spøkes brutalt med karakteristikk av egen nasjon og historie i de mørkeste former for humor. Vitsene gjorde som regel narr av dagens rumener som usivilisert, dum, lat, uærlig, umoralsk og lignende. Humor, satire, ironi og vitser kan på denne måten fungere som en psykologisk ventil for alle problemene i samfunnet, for å lufte ut spenning og frustrasjon.

Spesielt under kommunistregimet var politiske vitser veldig populære, selv om de var ulovlige og farlige å fortelle, men "the only manifestation of freedom consisted in an impressive collection of political jokes (...) they constituted a psychological valve, means of releasing tension" (Boia 2001:145). I dagens Romania er slike vitser fortsatt populære, selv om temaet nå har endret seg til politikere som blir sett på som håpløst korrupte og grådige.

²³ Humor er vanlig i alle sammenhenger, det finnes nesten ikke noe tabubelagt tema det ikke kan vitses om, heller ikke om homoseksuelle, jøder, sigøynere osv.

Før og Nå

Mange rumenere opplever at de nå (*acum*) befinner seg i en overgangsperiode (*tranzitie*), der omveltningen fra kommunisme til dagens kapitalisme²⁴ representerer et brudd som etablerer en målestokk mellom et ”før” (*inainte*), og et nytt ”etter” (*dupa*). I denne overgangsprosessen konstrueres det nye rammeverk og nye retningslinjer for handling i en dialog mellom fortid og nåtid. En dag på språkkurset lærte Brandusa, språklæreren vår oss om mat og hvordan ”en rett” bøyes og hva det betyr; *un fel - felul, doua feluri, felurile* (en rett, retten, to retter, rettene). Hun fortalte at nå spiser rumenere vanligvis *trei feluri*, tre retter i helgene bare, for da har de tid. Ellers må de bare kaste i seg en sandwich nå og da siden rumenere nå er i kapitalismen - mens før, når de var i kommunismen – da hadde de tid til treretters middag. Uansett om man gjorde en bra eller dårlig jobb, fikk man samme lønn av staten, nå er det annerledes. Nå spiser de kanskje en stor rett sent på kvelden dersom de har tid.

Hendelser, episoder og begivenheter som har funnet sted *etter* revolusjonen i desember 1989 refereres ofte til som ”perioda postdecembrista”, altså perioden postdesember. Revolusjonen i 1989 fungerer som en historisk markør, der hendelser som refereres som *inainte* som regel kobles til kommunistregimet før 1989, mens *dupa* refererer til hendelser etter 1989. Antropologen Stephan Feuchtwang (2000) er opptatt av forbindelsene mellom sosialt minne og nasjonsdannelse. Han fokuserer på livshistorier fra katastrofale og omveltende hendelser som han kaller *kataklysmiske hendelser*, og hvordan dette henger sammen med nasjonalt minne og en fortid som forfølger en²⁵. Han understreker nettopp at viktigheten i slike katastrofale og omveltende hendelser ligger i ”totaliteten” i deres karakter, og det kontinuerlige samspillet mellom det personlige, det sosiale og nasjonen (Feuchtwang 2000:59-60). Slike avgjørende øyeblikk brukes som referanser fordi de bryter kontinuiteten og endrer tidsretning, det skapes begynnelser og avslutninger, der nåtid blir historisk tid (Ulfsnes 1999).

The proposition (...) is that such upheavals become points of reference for collective being, events which can be called `total` in that they focus the attention of all biographies within a population however geographically defined - a large or small place - studying its memories (Feuchtwang 2000:59-60).

²⁴ ”Før” ble ofte referert til som kommunismen, mens ”nå” ble kategorisert som kapitalismen, ”Vi er i kapitalismen”.

²⁵ Den ”kommunistiske mentalitet” er et eksempel i Romania på en fortid som forfølger en.

Slike sosialt betydningsfulle fenomener og hendelser som fungerer som historiske markører i Romania som det ofte refereres til er; det store jordskjelvet i 1977 som målte 7,6 på Richters skala; hele kommunistperioden ses på som en katastrofal periode; og den omveltende revolusjonen i desember 1989.

Minnenens resonans i dagens Romania

“The inevitability of a dialogue between past and present is universal”

(Bloch 1985: viii)

En tidlig vårdag støtter jeg på Georgescu utenfor blokken, noe jeg gjør nesten daglig. Han er en energisk og intens pensjonist i 70-årene, som bor i samme oppgang som meg, og har bodd her de siste 35 årene. Han er ofte ute for å handle sitt daglige brød, grønnsaker og eventuelt medisiner. Dersom været tillater det sitter han utenfor blokken på benken og ser på barna som leker, hunder som løper forbi, naboer som lufter og banker teppene sine frie for støv, eller ser på andre naboer som krangler fra sine balkonger. Georgescu bruker en stokk fordi han halter, jeg er usikker på hvordan han har skadet beinet fordi han unngår å svare de gangene jeg spør. Han sier han trenger en hvilepause på benken etter turen i butikken, før han tar fatt på trappene (heisen i blokken har vært ødelagt like lenge som jeg har vært på feltarbeid). Dersom det er riktig fint vær ute får Georgescu gjerne selskap av andre eldre og pensjonister i området. De kan sitte på benkene dagen lang og slarve og sladre om alt og alle, om det som var og det som ikke ble.

Denne dagen var en slik fin dag; tidlig vår, knopper på trærne, fuglene kvitret og noen hvitveis var kommet frem fra siste snørestene utenfor blokken. Det var kaldt i luften selv om solen skinte, Georgescu så på himmelen og sa at solen hadde tenner idag, bitende sol (*soare cu dinti*), og spurte om jeg ikke frøs, siden jeg var tynt kledd som vanlig. Georgescu har gjennomtrengende skarpe brune øyne bak de tykke, skeive brilleglassene, og snakker ivrig i vei for de som har tid til å slå av en prat. En dag vinklet jeg samtalen inn på nettopp hvorfor så mange identifiserer historiske påvirkninger utenfra som årsak til dagens situasjon i Romania, og hvorfor det legges så mye vekt på historie. Georgescu sukket litt oppgitt: ”*Vet du...*” og rettet ut det vonde beinet hans, ”*dersom du ikke kjenner din fortid, kan du ikke konfrontere nåtiden. Du kan ikke stole på noen ting i fremtiden, unntatt å vite at det kanskje er verre ting i vente*”.

Jeg opplevde at mange erfarte verden som noe gitt av historien istedenfor noe de selv skapte, og slik kan man si at: "Past experience does continue to manifest itself in perception and articulation" (Mintz 1979:20). Historier har en hensikt og fortelles med et bestemt formål. Riktignok kan mennesker fortelle en historie for å uttrykke, formidle og støtte en viss tolkning av hendelser i fortiden, eller for å definere nåtidige sammenhenger for å kunne tilpasse fremtidige handlinger. I tillegg til hva historiene handler om må det tas hensyn til måten det snakkes på, til hvem fortelleren snakker, den bestemte eller implisitte hensikten, så vel som andre kontekstuelle påvirkninger (Emerson, Fretz og Shaw 1995:128). I hvilken grad er mennesker formet av historien og sine omgivelser? Som antropologer på feltarbeid oppfatter vi bare et aspekt av en større virkelighet som har romlig og temporal utstrekning utover vår umiddelbare synsvidde. Fordi Georgescu hevder at man må kjenne sin fortid for å kunne vite hva man kan forvente i fremtiden, er det interessant å undersøke dette nærmere. Berge skriver at rumenerne har stor interesse for "det som var", og på sett og vis lever bakovervendt ved at tilbakelagte stadier forplanter seg i øyeblikket og framhever sider ved situasjonen som råder (Berge 1997:158).

I følge Bill Schwartz (2003) er minner den subjektive dimensjonen av tid og historie, mens historie ses på som den objektive studien av sosial tid. Hodgkin og Radstone ønsker å vektlegge minner som levende og aktive: "history is about the present, so too is memory, and much more directly. Memory is still live and active" (Hodgkin og Radstone 2006:1). I min kontekst trakk mine informanter stadig forbindelser mellom det som var da, og det som er nå, slik at fortiden kobles til nåtiden i en tilsynelatende dialektisk enhet. I tillegg til å se på endring etter bruddet i 1989, ønsker jeg også å vektlegge kontinuiteten i flyten av minner, av dialogen mellom fortid og nåtid, der fortiden brukes som en referanse for hvordan overgangen oppleves. Fortiden brukes aktivt til fortolkning og skape mening, og påvirker dermed nåtiden. En nabo fortalter frustrert hvordan han følte at familieforholdene har forvitret i dag (*acum*), at det tross alt var bedre samhold før (*inainte*). Fortiden benyttes som en referanseramme for erfaring:

Vi var en hel del mennesker i matkø, utvekslet noen ord, det ene det andre, tiden gikk (...) På den tiden visste man alt om alle. Ikke som nå, tantebarnet mitt har magen under halsen (gravid) og jeg har så vidt fått vite at hun har giftet seg.

Fortiden ble av mine informanter aktualisert i samtaler som gjaldt nåtiden, og jeg belyser derfor dette som noe som tilhører en ikke-avsluttet periode. Det er ikke slik at nasjoner og

mennesker starter med blanke ark ved store regimeendringer, revolusjoner og politiske skifter. Det å jobbe med minner og erindring innehar en liminal posisjon ved at studieobjektet er konstituert mellom det individuelle og det sosiale; mellom det subjektive og objektive; mellom den indre og ytre verden (Radstone 2000:12). Til eksempel var de karakteristiske endeløse matkøene under kommunismen et *objektivt, sosialt og ytre* faktum, samtidig som alle som har erfaring fra matkøer har ulike *subjektive, individuelle og indre* minner fra det å vente opptil flere timer daglig. Noen fortalte om den forferdelige trengselen og evige ventingen, mens andre informanter kunne fortelle om fellesskapet og de gode historiene som ble fortalt mens man ventet i kø. Feuchtwang identifiserer også minner som både individuelle og kulturelle ved at de ligger i skjæringspunktet mellom individet og kulturen, minner og erindring kan føre sammen det personlige, det sosiale og det historiske. Minner er noe som plasserer oss som medlemmer av en familie og det større samfunn; klasse, kjønn og nasjon (Feuchtwang 2000). Minner og erindring trenger ikke bare å bli forstått som en refleksjon av fortiden, men kan også forstås som noe som *aktivt* produseres, som en representasjon. De yngste informantene mine, som var på min alder eller yngre, hadde ikke et like stort repertoar av minner fra tiden rundt Ceausescu, men Iliana på 27 år kunne fortelle at:

Jeg minnes kommunismen, inntrykk, følelser, tanker (...) Det er vanskelig å snakke om min erfaring med kommunismen, de få årene jeg levde i den historiske dimensjonen har fylt minnet mitt bare med bilder av bananer plassert øverst på skapet for at de skulle modnes før jul²⁶. Bananer er fortsatt det beste jeg vet!

Dersom erindring er en aktiv prosess som påvirker nåtiden, vil det være nyttig å utvikle en forståelse av minner som en aktiv produksjon av mening og fortolkning som er i stand til å påvirke nåtiden. Minner og erindringer fungerer som et referansesystem, en historisk nåtid, det er en emosjonell tyngde av fortiden i nåtiden. Berge skriver at man arbeider seg *bakover* fra bilder av det som nå forekommer med tanke på å lage en sammenhengende, meningsfylt og troverdig gjengivelse av fortiden som har frembrakt nåtiden. Parallelt arbeider man seg *fremover* fra forestillinger om fortiden for å skape et konkret bilde av en nåtid man søker å begripe (Berge 1997:158). Dermed er det en kontinuitet mellom

²⁶ Bananer var nesten umulig å få tak i, vanskeligere enn kjøtt. Dersom man først var så heldig og fant noen, var de som regel helt grønne.

sosialisme og postsosialisme ved at historie er i nuet, ved at minner og erindringer aktiveres i nåtiden. Minner fungerer som et redskap som administrerer fortiden i nåtiden ved å føre historien til en sosial bevissthet (Radstone 2000). Historiske erindringer samt behovet for å erindre stammer fra dagen idag, fra hvordan man opplever å ha det i øyeblikket (Berge 1997:161-162).

Jeg ble fortalt av informanter at man etter omveltningen i 1989 prøvde å gjøre alt annerledes enn i kommunismen. På denne måten trodde man at alt ville ordne seg. Den sikkerheten den kommunistiske staten tidligere sørget for i form av gratis skole, barnehage, bopel og sikker jobb var nå var borte, og ansvaret var overlatt til individet. Det forventes fortsatt at man skal bli tatt vare på av staten, samtidig som man ønsker desentralisering, privatisering og demokrati. For mange informanter innebar endringene også en bevegelse fra orden til kaos, fra tvungen hverdag til frihet, og fra sikkerhet til usikkerhet. Mange mener at man har kastet ut barnet med badevannet, og at noe verdifullt har gått tapt i hastverket med overgangen fra kommunismen. En nabo karakteriserte dette som overgang fra et ”diktatorisk utviklingsland til et demokrati i kronisk underutvikling”, de fattige kan ikke spise sine demokratiske stemmer eller leve på en god grunnlov. Den økonomiske tilbakegangen etter bruddet i 1989 ble for mange symbolet på en *reversering* av målene for fremtiden; en periode karakterisert av moralsk og materielt forfall. Hvordan gir mennesker som lever gjennom slike endringer uttrykk for forholdet mellom fortidige og nåtidige selv, og hvordan forener de denne eventuelle kløften og skaper mening i et hurtig endrende sosioøkonomisk landskap?

I følge Hodgkin og Radstone trenger nasjoner som har gjennomgått dramatiske regimeendringer å etablere en måte å erindre på som vil forene kløften mellom fortid og nåtid, ved å kreve at kontinuitet og identitet gjøres like gjeldende som diskontinuitet og ulikhet (Hodgkin og Radstone 2006:170). I Romania uttrykkes denne kløften som en overgang som impliserer helbredelse fra en patologisk kommunistisk fortid, en fortid hånet som beklagelig og stygg, noe som kan glemmes. Ved at mine informanter aktualiserer historie og minner i nåtiden understreker de samtidig en kontinuitet. De uttrykker seg i termer av *før*, *nå* og *etter* som en romlig referanseramme, og fortolkningsramme i dialogen mellom fortid og nåtid. Forholdet mellom nåtid og fortid inngår i et komplekst samspill, i en *temporal sirkel* (Berge 1997:158). Gjennom ulike fremstillinger av historie, fortid og minner konstrueres det en bro over kløften og diskontinuiteten mellom *da* og *nå*, der sosialt og historisk minne plasserer informantene i en historisk tid og et nasjonalt rom.

Historisk minne og kommunistisk mentalitet

De historiske markørene og den sosialistiske historiske arven er relevant så lenge det er relevant for informantene selv, og aktualiseres i deres samtaler, der tiden fungerer som et avgjørende strukturerende prinsipp for sosial erfaring. Rumenerne snakket daglig om seg selv og deres levekår ved å bruke historie. Den historiske bakgrunnen som preger mange av mine informanter vil jeg videre henviser til som *historisk minne* som gjenspeiler de felles rammebetingelsene (kommunistregimet) de delte under Ceausescu. Det kunne være den absolutte knappheten på varer, matkøene, kulden, konspirasjonstenkningen og paranoiaen for Securitate: "In illuminating aspects of individual and collective formation, memory work can bestow a historical self or group knowledge - a *felt* knowledge of one`s historical and cultural formation" (Radstone 2000:13). Livserfaringer ble kategorisert mellom et før og et etter, og var karakterisert av en konstant temporal²⁷ referanse: begivenheter, hendelser, følelser sinnstilstander og verdier "før revolusjonen" og "under kommunismen" ble kontinuerlig sammenstilt med tiden etter disse markørene. Min gode nabo, Babuta, ga i våre daglige samtaler ofte uttrykk for at selv om det var vanskelig under Ceausescus tid (*pe timpul lui Ceausescu*), så hadde hun på mange måter større sosial sikkerhet da: "på den tiden før, hadde du penger nok til å kjøpe de få varene du fikk tak i, mens i dag har du ikke penger nok selv om det finnes mange varer, hva kan man gjøre...?" Hennes daglige erfaringer ble ofte kontrastert med minner fra den historiske tiden under kommunistregimet, og når hun snakket med meg om hendelser fra sitt liv, delte hun de ofte inn i et kontrasterende før og ett etter.

Daglig brukte venner, informanter og andre rumenerne historien for å snakke om seg selv og deres omstendigheter. I tillegg til å bli brukt som et referansesystem for hvordan de syntes dagens situasjon fortonet seg, ble historien også brukt for å etablere en forbindelse rumenerne imellom. Den felles opplevelsen av en historisk fortid kan ses på som en prosess som har evnen til å gjenvinne et fellesskap ved å definere felles opprinnelse (Feuchtwang 2000). Ved å fortelle historier og fortellinger fra fortiden bearbeider man samtidig virkeligheten og gjør den begripelig, samtidig som man relaterer til andres felles erfaringer. Dette kan være med på å gjenskape og bekrefte en tilhørighet og en "væren i verden". En dag jeg satt utenfor blokken og snakket med Georgescu og noen andre naboer dreiet samtalen rundt de ulike matretter som skulle fortæres nå som påsken var rett rundt hjørnet. Georgescu fortalte om de fine høytidsfeiringene i

²⁷ Jeg bruker begrepet "temporal" som noe som uttrykker en tidsmessighet, en tidsdimensjon, tidsbestemt periode og ikke som i midlertidighet/temporært. Eks. gamle versus nye verdier.

kommunistperioden, de feiret riktignok fortsatt, men det kunne ikke sammenlignes med før. Det betydde mer den gangen:

På den tiden spiste vi sammen alle sammen, vi var rundt tyve venner og slektninger som på en eller annen måte fikk plass i den lille to-roms leiligheten. Bordet bugnet over av ulike matretter, vi hadde fryseren full av mat, og forberedte ofte rundt 12-13 retter.²⁸ Det krevde en stor innsats å få tak i hver eneste matbit som ble servert på bordet. Vi løp rundt og samlet inn all maten, stod i kø, røyket kjøttet selv, lagde pølser som vi tørket på balkongen, vi kastet ingenting.

Han fikk tak i lam ”før i tiden”, gjennom sin svoger som bodde i en liten landsby utenfor hovedstaden, men slike fine kjøttstykker fikk man ikke tak i lenger i dag mente han. En annen av naboene, Iliescu, flirte og sa at ja, greit Georgescu hadde kontakter og fikk tak i bra lam, men han skulle ha smakt den *drob* `en²⁹ kona hans lagde når hun levde, dèt var høytidsmat det. Dette historiske minnet, eller historiske hukommelsen, gjør det mulig for rumenere å lokalisere seg selv i en historisk tid og et sosialt og nasjonalt rom (Platz 2000:137, Feuchtwang 2000). Samtidig er det en mulighet til å dele og bekrefte noe som oppleves som felles erfaringer, et felles historisk minne. Det er imidlertid en relasjon mellom erindring og forvandling ettersom det å erindre forvandler en erfaring til en annen: "we are re-fashioning the same past differently, making it to be different in its very self-sameness" (Radstone 2000:13). Dette kan eksemplifiseres ved at de fleste informanter husker de lange matkøene som forferdelige, mens noen i dag tenker tilbake på perioden som sosial, som en informant sa: *"I matkøene floerte informasjon om økonomi og matvarer, vitser, sladder, hvem trengte Internett?"* Minner er ikke bare individuelle men også kulturelle. Selv om vi erfarer minne som noe indre og privat, trekker det på uttallige fragmenter og biter av kunnskap og informasjon fra den omkringliggende kulturen, og er sammenvevd i større kulturelle narrativer (Hodgkin og Radstone 2006:5).

I min kontekst er det nærliggende å få en dypere forståelse av forbindelsen mellom sosialt og personlig minne som aktive prosesser som påvirker nåtiden. Det historiske minnet om Ceausescus diktatur kjennetegnes av den kommunistiske mentalitet (*mentalitatea comunista*). Det mange av mine informanter karakteriserte som: Matmangel

²⁸ Kålrulletter (sarmale), røyket svinestek og kyllinglever var noen av godbitene.

²⁹ En slags posteii eller lammepudding laget av kokte lammeorganer, hakket og blandet med grønnsaker (mye løk og hvitløk) som til slutt puttes i en bukhinne og stekes i ovnen.

og knapphet på andre varer, frykt for overvåkning, mistenksomhet, mistillit, uregelmessige lange perioder med strømavbrudd grunnet rasjonering av elektrisitet og varmtvann. Dette har satt sitt preg på de mennesker som levde gjennom dette.

1980-årene var spesielt harde i Romania i forhold til andre kommunistiske land fordi Ceausescu bestemte seg for å betale tilbake utenlandsk gjeld på kort tid ved å eksportere så mye som mulig. Dette førte til ekstreme begrensninger for rumenere i form av *knapphet*³⁰ (Verdery 1996) på grunnleggende ting som matvarer og strøm. Statens rasjonering førte til at strømmen slo seg av visse tider på døgnet. Som så ofte når informanter skulle illustrere ulike aspekter ved fortiden, ble jeg fortalt vitser som skulle gi meg en forståelse av hvor *lite mat* det faktisk var under den såkalte knapphetsøkonomien, eller hvor ofte strømmen faktisk ble avslått og *kulden* dette førte til, og hvor *tidkrevende* det var å stå i kø for de knappe matvarene faktisk var.

Blokken jeg bodde i skrudde av varmen for alle beboere den 1.april, noe jeg synes var rart siden det fortsatt var litt småkjølig ute, selv om våren var kommet. Babuta så på meg smilende med et hevet øynebryn og sa ”*Kaldt?! Det er ikke noe kaldt nå, du skulle bare ha vist hvor kaldt det var under Ceausescu! Vi dusjet med lue på hodet!*” En av vitsene som sirkulerte på den tiden og som belyste strømproblemet ifølge henne var som følgende: ”*det ble sagt på den tiden... at alle i blokken måtte ta hendene på varmeovnene på samme tidspunkt for at rørene ikke skulle fryse igjen*”. Informantene som hadde erfart Ceausescus regime husker den dag i dag atmosfæren av *mistro* og *mistanke* som skilte folk fra hverandre gjennom den konstante *frykten* for overvåkning. Eksempler på denne *kroppsliggjorte frykten* for Ceausescu og det hemmelige sikkerhetspolitiet Securitate som informanter kunne fortelle om:

Jeg følte ham (kommunismen) på huden min (*eu l-am simtit pe pielea mea*), frykten trengte inn i menneskene i 80-årene (*frica a intrat in oamenii in anii 80*), det var ikke bare et fysisk folkemord, men også psykisk (*genocidul n-a fost numai fizic, si spiritual*), ettersom tiden gikk vansiret frykten oss, vi trenger å helbredes (*cu timpul, frica ne-a desfigurat - trebuie sa ne vindecam*).

Den allstedestående Securitate og deres informanter kunne i prinsippet til enhver tid overhøre alles samtaler, og førte til selvsensur og mistenksomhet overfor naboer og

³⁰ Planøkonomiens redistribusjonspolitik og kroniske mangel på varer førte til en knapphetsøkonomi ifølge Verdery (1996).

venner. Var naboen din en informant som jobbet for Securitate? Visste naboen at du hørte på den ulovlige radiokanalen Europa Libera³¹? Mihaela husker godt hvordan familien var redd for at hun skulle forsnakke seg ved en feil på skolen, eller til naboer, om at familien hørte på radiokanalen:

Europa Libera var en av de få kilder til informasjon om den frie verden (...) jeg husker hvordan pappa anstrengte seg for å få inn den riktige frekvensen for sendingene, og hvor redd han var for at vi barna skulle fortelle om det ved en glipp på skolen.

Securitate var ifølge den rumenske historikeren Boia (2001) en realitet, men også en besettelse, en myte som skapte inntrykk av å være allstedestående, slik at mennesker var redde for å snakke. Irina fortalte at en dag hun var liten jente og kjørte buss med moren sin, hadde hun pekt på en propagandaplakat av Ceausescu og gjengitt noen mindre flatterende adjektiver hun hadde hørt hjemme. Alle på bussen lo, men slike avslørende utspill var fryktet av foreldre som følte at de hele tiden måtte være på vakt. De kunne bli hørt av en informant eller tatt opp på bånd av skjulte mikrofoner, ekte eller innbilte. Georgescu fortalte at han ofte gjenkjente securistene, ”*jeg så dem både ved t-banestasjonen på vei til jobben og utenfor blokken min (...)* Ja, de var lette å gjenkjenne fordi de alltid bar krøllete frakker, du vet, de sov i bilene sine om natten”. Securitate var, og fortsetter å være, en tvangsbesettelse, en konspirasjonsteori som spiller en nøkkelrolle i det rumenske samfunnet og det politiske liv (Boia 2001:188-189). Mange informanter fortalte at de til en viss grad har beholdt denne mentaliteten i form av frykt i dag, og naboen min Georgescu fortalte meg om redsel (*frica*) under kommunismen:

Du vet, redsel på den tiden var en sterk følelse på nasjonalt nivå. Ceausescu var redd for komplotter, attentater og for utenlandske spioner. Hele befolkningen var redd for Securitate og for fremtiden (...) Du måtte gjemme deg bak en maske som du tok på deg når du gikk ut hjemmefra, og tok den av igjen når du kom hjem til familien. Det var som om du var to personer i en (...) Du hadde ikke mot til å fortelle det du tenkte fordi du ikke visste hvem du fortalte til, fordi du ikke visste om han ville sladre på deg, eller om andre overhørte. Eller, hvis du snakket med noen på gaten, kikket du til høyre og venstre, foran og

³¹ ”Alle” rumenere hørte i skjul på den illegale radiokanalen med antikommunistiske sendinger fra utlandet.

bak. Faktisk beholdt jeg denne oppførselen etter 1989 fordi man aldri kan vite hvem man snakker med...

Det hemmelige politiet produserte gjennom overvåkning en mengde papirer og mapper (*dosare*) som inneholdt både ekte og falske historier om mennesker som kommunistpartiet regjerte over. Arbeidet med å produsere dokumenter, og dermed politiske subjekter, skapte en atmosfære av mistillit og mistanke som skilte folk fra hverandre (Verdery 1996). Man visste aldri hvem man kunne stole på, hvem som kunne sladre på en til politiet om ens holdninger mot regimet. Erklæringer kunne også være falske, ved at informanter som anga andre aldri ble spurt hva deres motiv var, de kunne kanskje bare være misunnelige. Mine yngre informanter kalte dette for en slags ”kommunistisk mentalitet” i form av konspirasjonsteori, at mange av de gamle hadde beholdt denne mentaliteten og oppførselen i dag³². Med dette menes at ikke alltid vet hva andres intensjoner er, hva de er ute etter, slik at du bør være forsiktig med hvem du kan stole på og ikke. Minne fungerer her som *kroppsliggjort praksis*, sosiale minner som blir erindret i den individuelle kroppen som vane eller som et utydelig spor av traume (Radstone 2000).

Dersom du spør en rumener om hvordan det var å stå i kø for mat og andre varer under kommunismen, er det nødvendig å sette av flere timer, for de fleste vil ha mange og interessante historier å fortelle for en nysgjerrig student. Det historiske sosiale minnet om det å stå i *kø* i timevis uten å vite hva slags matvarer det var ventet, eller *om* det kom noe mat i det hele tatt var noe man daglig måtte forholde seg til. På 80-tallet var køen en daglig realitet, og ble omtalt som en grunnleggende institusjon i sosialistiske Romania. Dersom man så en kødannelse, løp man for å sikre seg en plass i køen - for deretter å spørre hva man kunne kjøpe vel framme. Min språklærer Brandusa fortalte om køene for salg av kjøtt som var de aller verste³³:

³² Ifølge en undersøkelse gjort av European Social Survey (ESS) som ble gjengitt på www.aftenposten.no den 15.10.2009, kommer land i Øst-Europa ut som mest skeptiske til folk, de mener man bør være forsiktig i møte med andre mennesker. Nordmenn derimot havner i andre enden av skalaen som mest tillitsfulle og minst skeptiske i møte med andre mennesker.

³³ Dersom man hadde *bekjentskaper* eller *forbindelser* ved utsalgstedet fikk man tak i det man ønsket.

Noen ganger måtte jeg stå flere timer i strekk i kø, jeg skjønnte aldri hvorfor menneskene ble så slemme når det var spørsmål om mat og hvorfor de dyttet slik i køene. Noen ganger slang de bemerkninger til hverandre, eller begynte å slåss. Selgerne kommanderte menneskene tilbake i køen, nedverdighet dem eller kjeftet på dem. Vi følte oss som dyr, men det absurde ble det normale.

Man kunne risikere å miste en dag og en natt uten å vite om varene tok slutt før det ble din tur. Det var blitt en vane at pensjonistene stilte seg i kø daglig for å kjøpe til barn, barnebarn, eller for videresalg til en høyere pris. Køen ble en permanent jobb for pensjonistene, en produktiv inaktivitet som Brandusa kalte det. Verdery (1996) kaller denne inaktiviteten for "the etatization of time"; der staten beslagla kontrollen fra rumenerne over bruken av deres tid. I denne politiske prosessen ble borgeren gjort til gjenstand for statens innblanding i administrering og organisering av tiden. Det oppstod strid om tiden og krav på hvordan den skulle brukes, staten tok i besittelse tiden som rumenere kunne ha brukt til familie, venner eller andre formål. Denne beslagleggingen av tiden skjedde gjennom å forhindre kroppen fra andre mulige bruk, ved å tvinge folks kropper i aktiviteter; til å *vente* i ulike kontekster, der de ikke hadde annet valg (Verdery 1996:39-50). Dette kunne skje gjennom portforbud, gjennom seks dagers arbeidsdag, gjennom påbudt mobilisering av kropper fra skoler og fabrikker i marsjrute for å lovsynge og vinke til Ceausescu hver gang han valgte å ta seg en tur; og ikke minst skapte knapphetsøkonomien i kommunistperioden stillstand av kropper i de uendelige *matkøer*:

the effect was an astounding immobilization of bodies that stopped the time contained in them, rendered them impotent, and subtracted them from other activities by filling up all their time with a few basic activities, such as essential provisioning and elementary movements to and from work (Verdery 1996:46).

Barry Schwartz (1975) kaller denne tvungne ventingen for "rituell venting", noe som understreker den sosiale distansen mellom de som venter, og den som er ansvarlig for ventingen. Rumenere ventet på transport, parader, lys, varmtvann og gass. Det mest nærliggende var allikevel matkøene som beslagla og flatet ut tiden for alle som bodde i hovedstaden unntatt for dem som hadde kontakter og bekjentskaper, eller for pensjonister. Brandusa fortalte at den inaktive produktiviteten lå i at pensjonister hadde

mye tid til disposisjon, og møtte som regel opp tidlig på morgenkysten, eller kvelden før for å stille seg i kø. Istedenfor at hun skulle stille seg i kø flere timer daglig etter endt arbeidstid, kunne farfaren hennes bruke av den ledige tiden sin til det. Med varm te på flaske, godt kledd, og en liten klappstol tilbrakte pensjonistene timer på timer i kø, og fikk tiden til å gå ved å snakke seg imellom om sine familier, fortelle sine livshistorier og oppdatere seg på nyheter. Georgescu forteller også at det ikke bare var negativt å stå i matkø: *”Det kunne være hyggelig også, vi kunne ha mange interessante samtaler, utveksle informasjon, og dele erfaringer”*. Venner og andre familiemedlemmer kunne også hjelpe hverandre ved at den ene stod i kø for egg og kjøpte nok for to familier, for så å bytte med den andre som hadde stått i kø for kaffe. Erfaringer ved å stå i kø ble som mange andre ting illustrert ved å fortelle vitser som sirkulerte på den tiden:

En sørgmodig mann lener seg sliten inntil en vegg, etter det har dannet seg en kø bak ham er det noen som spør ham, *Hei – hva er det de selger her? –Jeg vet ikke, men jeg flytter meg ikke herfra, kanskje noen kommer med noe. Jeg har aldri stått foran i kø, slik at jeg blir her til det kommer noe, uansett om det kommer noen med noe eller ikke. Se så stor køen er bak meg!*

Ellers opplevde jeg at når det ble snakket om ”kommunistisk mentalitet” så var det tilknyttet negative konnotasjoner; i betydning av at man hadde en ”kuet” oppførsel, at noen oppførte seg dårlig. Den ”kommunistiske mentalitet” kunne også brukes som en diagnose for hele samfunnet som ble karakterisert som bakstreversk ved at den ”kommunistiske mentalitet” fremdeles hang igjen, og at det er derfor ting ikke hadde endret seg betraktelig i Romania på tross av overgangen. Det ble ofte fortalt at ikke mye ville endre seg før den innsosialiserte kommunistiske mentaliteten forsvant med et generasjonsskifte: *”Det var slutten på diktaturet, men visse ting forblir det samme og er veldig vanskelige å endre, Romania har ikke ristet av seg hele kommunismen”*. Informantutsagn om de politiske partiene: *”De har endret fargene, men har samme mentalitet”*. Karakteristikk på samfunnet i dag: *”Den kommunistiske mentalitet kombinert med den ville kapitalismen”*. Noen syntes ting var blitt verre enn tidligere, at utviklingen hadde gått bakover i tid: *”Noen ganger skulle jeg ønske jeg kunne kjøpe meg en grotte for å ikke høre noe mer fordi vi går fra verre vil verst. Ikke bare vi rumenere, men vi mennesker”*. Ut ifra det informantene ga uttrykk for var ikke den ”kommunistiske mentalitet” blitt borte. Det kan det virke som det kan ta mange år før det skjer en

forandring i levekår, og tankesett. I mange østeuropeiske land har de politiske og økonomiske systemene blitt raskt reformert, samtidig som den kulturelle infrastrukturen av verdier endrer seg langsomt. Det er kontinuitet selv i store omveltninger, og derfor bør nåtiden forstås i en kontekst av en sosialistisk fortid (Tymczuc 2005).

Disse minnene, sosialt historiske erfaringer og opplevelser preger informanters livserfaringer og har etterlatt seg spor, et slags mentalt kart å orientere seg i verden på. Overgangslandskapet innebærer ikke bare de umiddelbare effekter som følge av kommunistregimets kollaps. Fortiden og historien står sentralt i konstruksjonen av nåtiden i dagens postsosialistiske Romania. Topografien i endringslandskapet utgjør et multisituert felt av antropologisk undersøkelse av erfaring; av endring og kontinuitet, av en fortid, en ustabil nåtid og usikker fremtid. Fortellinger og livshistorier trekker på tidligere erfaringer, praksiser og etablert kunnskap om verden, og brukes for å håndtere endringene som har blitt introdusert etter omveltningen.

Overgangen og forvandlingen er en kompleks prosess som utgjør samspillet av det lokale med det globale, av strukturer og institusjoner på makronivå, og lokale fenomen på mikronivå. For mange rumenere er historie og landets geografiske plassering på kartet uatskillelige, slik at en etnografisk studie av et "landscape of transition" bør settes i sammenheng med landets historie og dets fysiske forankring på kartet, noe som bringer meg videre til neste kapittel.

Kapittel 3. Romania: Landet der historien skygger for fremtiden?

Politisk geografi; grenseland mellom Øst og Vest

På norske værmeldinger fremstår Romania ofte som et ikke-kartlagt *grenseland*, man skimter bare konturene av et uidentifisert område som ikke er en del av Europa, men i periferien sammen med sine andre østeuropeiske naboer³⁴. Som tidligere nevnt, er det nødvendig med en *historisering* i en etnografi av Romania, den nåværende konteksten må ses i sammenheng med de historiske hendelser for å forstå den nåværende situasjonen. Rumenerne omtaler ofte landet sitt som et offerland, noe som knyttes til den rumenske nasjonens geografiske ufordelaktige beliggenhet, i veiskillet mellom store imperiers interesser, og som en buffersone for resten av Europa (Ulfsnes 1999). Romanias perifere geografiske plassering i grenselandet mellom Øst og Vest, et grenseland i marginene av Europa, i kryssingen mellom store politiske interesser og sivilisasjoner. Området har vært åsted for mange europeiske folkevandringer, invasjonjer og møter mellom store imperier. Mange rumenere var opptatt av de ulike innflytelsene landet har fått fra alle kanter opp gjennom historien, hvilket press de har vært utsatt for fra større makter. Den rumenske historikeren Boia illustrerer Romania som et offerland slik andre rumenere presenterer Romanias "såre historie":

The Romanian space presents itself as a marginal one. Throughout history, it has always been on the edge of great political units and civilizations. The margin of the Roman Empire was here, the *frontier* between the Roman and barbarian worlds divided ancient Dacia, the Romania of modern times, into two parts. Here too were the margins of the Byzantine, and later the Ottoman, empires. Western civilization, too, extended just this far. At the beginning of the modern period, three great empires - Ottoman, Habsburg and Russia, met precisely where Romania now lies. Whether in relation to Russia, Germany and Austria, or Turkey, the Romanians have always been on the margins,

³⁴ Rumenerne liker heller ikke å bli definert som østeuropeere, men presiserer ofte at de er en del av Sentral-Europa, til nød Sentral/Øst-Europa.

and now they stand on the margin of the European Union (Boia 2001:12-13).

Denne karakteristikken av Romania som skadelidende for ytre krefter og omstendigheter føyer seg inn i rekken av rumenske elendighetsberetninger om hendelsesforløpene som har ført til dagens nåværende situasjonen.

Samtidig er det en kjensgjerning at Romanias spesielle geopolitiske plassering på kartet har gjort landet til midtpunkt i mange stridigheter mellom øst og vest. Romanias geografiske plassering har ofte gjort at Vesten har fulgt nøye med på det potensielt truende og "...dangerous gap at the continent`s eastern gates...the last bastion before the immense, vague and unsettling space left behind in the wake of the disintegration of the Soviet Union" (Boia 2001:308). Grenselandet og observasjonsposten Romania er et interesseområde med sine strategiske grenser til Ukraina og Moldova der russere har satt inn militærstyrker. Den geopolitisk strategiske grensen til Ukraina og Moldova ble sikret i form av NATO medlemskap fra 2004, "with the crisis in the Balkans, Romania once again became an interesting country for the West, as the region`s most important observation and control post" (Boia 2001:166).

EUs inkludering av Romania fra januar 2007 var en delvis strategi for å sikre demokrati og markedsøkonomi i området. Fra Romanias ståsted har det lenge ønskede medlemskapet i NATO og EU vært en visjon om "tilbakevending" til Europa (mange har også kalt det en besettelse). Rumenerne flest gir uttrykk for å føle en sterk kulturell, religiøs, historisk tilknytning og samhørighet med det europeiske fellesskapet, men som de av politiske omstendigheter etter 2. Verdenskrig ble avskåret fra. Endringen fra den kommunistiske isolasjonen til å bli en nøkkelspiller i USAs krig mot terrorisme har medført at rumenske styrker nå er utplassert blant annet i Afghanistan og Irak. Mange uttrykte en skuffelse over det bilaterale samarbeid med USA. Det å være en trofast alliert, samsvarte ikke med visumplikten for rumenske borgere inntreden i USA. Dette bekrefter rumenernes følelse av å bli rangert som annenrangs borgere. Under NATO toppmøtet i Bucuresti adresserte den rumenske presidenten Basescu visumproblemet til president Bush i samme åndedrag som han hilste han velkommen til landet. Språklæreren min Brandusa brukte begge påfølgende språktimer på å snakke ut om sin frustrasjon rundt emnet:

Der kan du se, vi er kvalifiserte nok til å sende våre barn i døden i Afghanistan og Irak i krigen mot terrorisme, men ikke gode nok til å få visum inn til USA! Styrkene våre settes inn i krigens frontlinje i de farligste og mest ustabile områdene, mens de amerikanske styrkene spiller fotball og soler seg på de minst utsatte steder.

Romania har nok en strategisk plassering på det politiske kartet som en frontlinje for nervøse vestlige regjeringer som ønsker å sikre oljeruter fra Midtøsten, og nylig også gass fra Russland til Europa (som transporteres gjennom Ukraina i dag, men planer om å bygge nye gassledninger for å sikre ruten til Europa uavhengig av disputten mellom Ukraina og Russland). Romanias unike posisjon i utkanten av Europa gjør det nesten til et eksotisk land grunnet dets lokalisering, et sted der ute i marginene sett med vestlige øyne: "The Romanian space represents, for the West, the first circle of otherness" (Boia 2001:8-9). Fürst bekrefter dette når hun skriver at det kommunistiske Øst-Europa representerte "de andre" for de som vokste opp i Norge på femti- og sekstitallet (Fürst 2009:133).

Romania er ikke alene om å hevde å ha en unik og utsatt posisjon på det politiske kartet, ifølge Tymczuk (2005) betyr Ukraina bokstavelig talt grenseland eller "on the edge", og legger også vekt på å ha vært i kryssilden for diverse imperier og nasjoner i flere hundre år. Mye av Ukrainas historie ses på som en direkte funksjon av landets lokalitet. Romanias naboland, Moldova, anser seg selv som en bufferstat for stridigheter mellom øst og vest i Europa, i et grenseområde mellom mektige naboer (Fürst 2009:149). Det kan virke som det nasjonale offeret ikke bare gjelder Romania, men hele den postsosialistiske regionen, som jeg viser flere eksempler fra i det følgende. I følge Berge (1997) er det nær sagt typisk rumensk å være offer for andres gemene interesser, at rumenerne er et forbannet folkeslag som alltid har lidd.

Det dårlige tre bærer dårlige frukter: rumenernes vanskjebne

"Few people can claim that they had so much ill fortune
in history as the Romanian people"
(Mircea Eliade 1953).

Romanias geografiske plassering kobles direkte til dets offerposisjon opp gjennom historien gjennom erfaringen av et nasjonalt- og individuelt selv, av et selv som har blitt

gjort til offer av historien, akkurat slik nasjonen har blitt (Ulfsnes 1999, Berge 1997). Både den nasjonale, og den personlige rumenske identiteten understreker urettferdig lidelse i en nåværende tid der lidelse forblir ekte, virkelig, og fortsatt urettferdig (Verdery 1996:97). "In Romanian historiography, where national victimization is a central theme, this victimization often has a spatial dimension: the barbarian violates Romania`s borders, rapes her, mutilates her" (Verdery 1996:78). Det nasjonale offeret som var et sentralt tema for rumenere under Verderys studie viser seg å være aktuelt under mitt feltarbeid over ti år senere. Naboen min Popescu uttalte følgende en dag vi snakket om årsakene til at det tok så lang tid for Romania å "bli utviklet":

Vi har havnet i bakevja (am ramas in urma), vi er Europas skam, og blir behandlet som dens fattige slektninger. Kan du tenke deg dersom landet ditt hadde blitt invadert av titals barbariske stammer, etterpå av tyrkere, tatere, russere og blitt frarøvet hele landets rikdommer og territorier, hadde ikke landet ditt også vært i en elendig forfatning..?

Dessuten mente han at Norge hadde så mye olje, derfor var vi så "utviklet", nordmennene hadde bare hatt veldig flaks.

I følge Verdery er det nasjonale offeret ikke spesifikt for Romania, men for hele regionen. Lokale historieskrivninger representerer nasjonen som et uskyldig offer, nesten alltid gjort til offer av andre nasjoner snarere enn av sine egne samfunnsmedlemmer (Ceausescu og medlemmer av Securitate var til eksempel alle rumenere, men kommunismen anses som overgrep og påvirkning *utenfra*). Polen fremstår gang på gang i polske historiske verker som "nasjonenes Kristus", urettferdig korsfestet av nasjonene rundt og uthulet over århundrer. Generasjoner av tsjekkere har blitt oppdratt med forestillingen om deres nasjon som martyr, mens Ungarns og Romanias historikere har presentert sine nasjoner som lidende for redningen av den vestlige sivilisasjon, ofret på et ottomansk alter slik at storhetstiden til den vestlige kristendommen kunne bestå (Verdery 1996:96).

Historiske narrativer trenger ikke nødvendigvis å være et objektivt produkt av fortiden, men kan skapes av informantenes ønsker og behov for å forstå nåtiden. Identitetspolitikk er et sentralt tema når det gjelder historie, og mange mennesker har en refleksiv holdning til sine egne liv ved å stille spørsmål om hvem de er, hvor de kommer fra og hva som er deres kulturelle særpreg. Deler av historien kan da understrekes, mens noe utelates for å gi et bestemt innhold til en identitet eller nåtidig praksis. Friedman (1992) skrev at all historie er posisjonert, det vil alltid finnes fiksjon i historie og - historie i

fiksjon, der avgrensningene vil være uklare. Historie er en mytisk konstruksjon som er knyttet til identitetsbygging i nåtiden, og vi bør utforske hvordan fortiden har blitt et sentralt spørsmål i konstruksjonen av nåtiden i postsosialistiske land.

Mange av mine informanter identifiserte de ulike påvirkninger og overgrep utenfra gjennom historien som direkte årsak til dagens elendighet (*mizerie*) og dårlige forfatning, (se også Ulfsnes 1999, og Berge 1997). Temaet om dagens situasjon og landets historiske skjebne, var noe som kunne fyre i gang de mest intense, livlige og høylytte diskusjoner. Emnet kunne komme opp blant pensjonister på en benk utenfor blokken, på kafé med mine jevnaldrede venner så vel som i middagsselskaper med nære og fjerne slektninger:

”Romania ble voldtatt av kommunismen”, ”Romania har alltid vært et offer for historien, jeg håper det historiske hjulet snur seg til landets fordel snart, men jeg tviler, det vil enda ta flere generasjoner”, ”rumenere har aldri vært historiens yndlingsbarn, mennesker er underlagt ulike tidsperioder og ikke tidsperioder under mennesker”, ”vi er en befolkning av forlatte, fortvilte, håpløse, bedrøvelige, stakkarlige og bekymrete sjeler, hva kan vi gjøre?”

Mange av disse samtalen kunne komme til et opphetet punkt der en form for sårhet, indignering og fornærmelse kom til uttrykk. Jeg følte at mange av de jeg ikke kjente så godt ofte kunne bli provosert av at jeg spurte spørsmål til eksempel om økonomisk utvikling, hvordan de har opplevd overgangen, om de synes ting har blitt bedre nå som det var gått nesten 20 år etter revolusjonen. Da kunne jeg få til svar at rumenere alltid har vært diskriminert, at det ikke var så rart situasjonen ikke hadde endret seg så fort i landet, og at det er lett av andre land å se ned på og ”kaste gjørme” på Romania. Man kan derfor anta at noen rumenere kan ha et problematisk forhold til deler av historien, som 2. Verdenskrig og kommunistperioden.

Mange kunne samtidig mislike denne ”martyrholdningen” (spesielt av den yngre generasjon), og kunne bryte inn i samtalen: *”Vi er et folk av opportunisten som bøyer oss for andre, derfor liker vi også å klage. Vi rumenere skader hverandre mer enn andre utenfra har skadet oss”*. Slike (selv)kritiske (selv)beskrivelser av rumenere var også vanlige svar når den allmenne rumenske tilstanden skulle diagnostiseres og den nasjonale mentaliteten bebreides. Min nabo, Popescu, mente hele denne overgangen (*tranzitia*) var et eneste stort laboratorisk eksperiment, og at det fortsatt gjenstår mye å gjøre på grunn av Romanias historiske ballast: *”Du kan se for deg det rumenske*

folkeslaget som de sauene gjeteren mister fra flokken, gjeterne har avledet sauene fra veien og spredd dem utover fjellet der de har gått seg bort”.

Negative symboler

Rumensk offermentalitet forsterkes ytterligere av uttallige negative oppslag i utenlandsk presse, som gjengis i rumensk presse. Mange føler seg sviktet av Europa som de føler seg en del av både økonomisk og kulturelt, et Europa som i deres øyne ikke har oppfylt sine løfter og moralske forpliktelser. Den negative fremstillingen av rumenere i pressen fører til at mange gir uttrykk av å føle seg diskriminert og neglisjert. Denne ambivalensen mellom gleden over ”tilbakevendingen til Europa” og samtidig følelsen av å ikke være likeverdige er en kilde til frustrasjon (Ulfsnes 1999). Utenlandsk presse omtaler ofte Romania med negative symboler der oppmerksomheten hovedsakelig er fokusert på korrupsjon, løshunder, gatebarn som lever i kloakken, forlatte barnehjemsbarn, tiggere, ekstrem industriforurensning, manglende rettigheter til homofile³⁵, og problematikken med rumenske sigøynere³⁶ i utlandet.

Saker som ofte gikk igjen i media gjaldt som tidligere nevnt rumenske arbeidsinnvandrere til Italia og Spania med fokus på rombefolkningen, og sammenhengen med en økende kriminalitetsbølge. I spansk presse stemples rumenere som kriminelle og knyttes til østeuropeisk mafia, voldtekter, narkotika, innbrudd og lignende. Rumenere assosieres også med ekstrem fattigdom. Siste året har vi også hatt uttallige oppslag i norske medier om tiggere i Oslos gater med rumensk bakgrunn (rombefolkning med rumensk bakgrunn).³⁷ Dagens forside på Aftenpostens³⁸ papirutgave lyder ”Rumenere stjeler mer”, og handler om rumenske statsborgere som toppe listen over vinningskriminalitet i Norge. Justisminister Knut Storberget utdyper at: ”Selv om de fleste rumenere i Norge ikke begår kriminalitet, virker tallene ødeleggende på Romanias rykte og omdømme”. Slike oppslag og negativ oppmerksomhet skaper frustrasjon hos rumenere, de kan ikke forstå denne sammenblandingen av rumenere og sigøynere, og understreker alltid at det ikke er *rumenere* som begår disse handlingene, men *rombefolkning* fra Romania. Det er to helt

³⁵ Homofili var inntil år 2000 kriminalisert og man risikerte 5 års fengsel. Under den årlige "Bucuresti Gay-Fest pride parade" underveis i feltarbeidet mitt, var det ca 200 "pride gay" og dobbelt så mange anti-gay demonstranter.

³⁶ Mange betegnet det at det var så mange sigøynere fra Romania i utlandet som ga rumenere et dårlig rykte. Jeg personlig mener ikke at sigøynere er et negativt symbol.

³⁷ Jf. side 17 der jeg tar opp tema under metodologiske refleksjoner og multisituert feltarbeid.

³⁸ Aftenposten 28.10.2009.

forskjellige ting for den vanlige rumener. En sak som ofte var i media gjaldt en ung sigøynerkvinnens (med rumensk bakgrunn) påståtte forsøk på å kidnappe en liten jente i Napoli. Dette førte til et borgervernangrep på sigøynerleirer, den ene ble satt i brann etter at beboerne ble flyttet for deres egen sikkerhet. Slike oppslag gjengis i rumensk media og debatteres heftig. Mange rumenere er vare og såre over denne negative fremstillingen, og føler seg misforstått av Vesten (*occidentalul*), oversett, glemt, sett ned på, og uthengt som tyver og skurker, noe de ofte uttrykker en såret stolthet over.

Den rumenske regjeringen satte i gang publisitetskampanjer i begge land for å forbedre bildet av rumenere og Romania ved å implisitt si at ”ikke alle rumenere er sigøynere”. Mine informanter kunne alle fortelle om ubehagelige opplevelser i passkontrollen i Italia, og hvordan de ikke våget å snakke rumensk høyt når de ferierte i Italia eller Spania for å ikke bli uglesett.

Mange rumenere uttrykker glede over endelig å være en del av Europa igjen, samtidig er de vare for kritikk utenfra, og føler et sterkt behov for å bli godtatt som likeverdige borgere av Europa. Dette mindreverdighetskomplekset og fokuset på negative symboler i utenlandsk presse sliter på den nasjonale selvfølelsen. Rumenere er lei av å fremstilles som kriminelle i utenlandsk presse, lei av det stereotype bildet av ”rumenere som tyver”, av tyveri som et typisk trekk ved rumensk identitet. Den ambivalente følelsen av nasjonalistisk stolthet og samtidig frustrasjon over kritikken utenfra er forvirrende og ofte en kilde til frustrasjon. Rumenere er som regel stolte og veldig ivrige over å fortelle om landet sitt, og for mange skorter det heller ikke på å fortelle om og påpeke alle problemene, så lenge kritikken kommer fra dem selv (Ulfsnes 1999). En nabo uttrykte seg slik om de ulike negative presseoppslagene om Romania i utlandet:

De fremstiller ikke nødvendigvis Romania feilaktig, mye av det er slik virkeligheten er. Det er det vi eksporterer; sigøynere, tiggere, fotballspillere som filmer seg til straffespark, og korruperte politikere. Vi må først se oss selv i speilet og rydde i vår egen hage, vi må oppdra og utdanne oss for å vokse til det siviliserte nivået Europa er på, og slutte å skylde på alle andre. Nå oppfører vi oss som den lykkelige hunden som har unnslettet det trange halsbåndet lenket fast til huset. I mellomtiden har huset endret seg, det er ikke lenger snakk om kommunisme, nå huset vårt er Europa. Vi risikerer nå å leke i gaten og bli overkjørt av en bil...

De rumenske makthavernes hårsårhet overfor negativ omtale internasjonalt kan også eksemplifiseres med løshundproblemet: På 90-tallet hadde utenlandsk presse- og fjernsyn flere negative oppslag om problemet med løshunder i Romania etter en internasjonal sportsturnering.

Bilde 2. En vagabond hund på metrostasjonen i Bucuresti.

Løshundene i Bucuresti er mange, de er som regel skabbete og raggete, og de lever av matrester, søppel, og av en og annen snill pensjonist som mater dem. De slapper av i skyggen om dagen, og uler i smugene om natten. Rumenerne har et ambivalent forhold til

”vagabond” hundene som de kalles; noen synes synd på dem, gir dem mat og vann i avskårne brusflasker, mens andre er rasende fordi hundene forstyrrer trafikken eller nattesøvnen, og jager dem av gårde. Etter den massive negative omtalen i utenlandsk presse, fattet de rumenske myndigheter tiltak om at det nå var på tide å ”bli sivilisert” som resten av Europa, og fjerne problemet en gang for alltid (ved skyting). Dette endte med enda mer negativ utenlandsk presseomtale, og til og med Brigitte Bardot involverte seg i saken og var imot at hundene skulle fjernes. Hun oppfordret heller at alle rumenere burde adoptere en slik vagabond, at dette ville løse problemet. Mange rumenere lo av denne utenlandske uvitenhet – når man så vidt har råd til å brødfø seg selv, hvordan skulle de ha råd til å ha ansvar for en hund i tillegg?

Lonely Planet advarer om løshundproblemet, og kan informere at en japansk forretningsmann ble bitt til døde av en flokk med vagabondhunder en dyster kveld i 2003. Det ble store oppslag under NATO toppmøtet i Bucuresti (samtidig som mitt feltarbeid) da en slik vagabond hund hadde forvillet seg inn i de avstengte kjørekolonnene, og skapte et massivt sikkerhetsoppbud og lange køer. De rumenske oppslagene i avisene og på fjernsynsnyhetene kritiserte den usiviliserte rumener som igjen viste seg fra sin dårlige side mens de hadde alle vestlige øyne på seg. I forkant av NATO toppmøtet gikk det rykter om at myndighetene i stillhet hadde gjort ”gatene rene” for løshunder før det vestlige innrykket, ute av øye ute av sinn. Ryktene gikk ut på at mange av hundene enten ble kjørt til avsidesliggende strøk utenfor hovedstaden (av tidligere erfaring med utenlandske protester og reprimander ved masse-avliving), eller at de i stillhet ble massakrert litt utenfor hovedstaden i nærheten av flyplassen.

Jeg var veldig oppmerksom på disse vagabond hundene i begynnelsen av mitt feltarbeid, og følte selv uhyggen vandrende gatelangs i Bucuresti på de mørkeste kveldene. Hårene i nakken reiste seg av å høre noe som lignet på ulvehyl i kombinasjon med skygger av streifende hunder i mørket. Dette ubehaget gjorde at jeg skvatt opp titt og ofte, og et par ganger endte det med at jeg løp de siste meterne til blokken i mørket med hjertet i halsen, mens jeg innbilte meg at jeg hadde en hær av små ulver løpende etter meg. Underveis i feltarbeidet ble imidlertid hundene som en integrert og naturlig del av bylandskapet (slik som mange rumenere selv sier, at de ikke legger merke til alle løshundene, man blir vant til dem). Etter en tid viser det seg at det er litt mer orden i løshundkaoset enn det jeg tilsynelatende trodde, det er ikke alle hunder som er like ”løse” som de kan gi inntrykk av, og ikke alle er like skabbete og skumle i dagslys. Blokkhundene er gatehunder som har vært så heldige at de har etablert en relasjon til blokken de soner til. Som regel er de en eller to i antall, aldri flere. Beboerne setter ut mat og vannskåler til

dem, og håper at de skal skremme bort eventuelle andre vagabonder og potensielle innbruddstyver. Det var da jeg skjønnte at ikke alt i Romania alltid er like kaotisk som det kan virke for en utenforstående ved første øyenkast, det er en orden i det tilsynelatende uordnede tilværelsen. Mange av mørkets ulver, kunne i dagslys være de søtteste små hundevalper.

Bilde 3. Løshunder i nærheten av hvor jeg bodde.

Fra vinduet i hybelen min, hadde jeg utsikt direkte til bakgården. Siden hybelen var på bakkenivå kunne jeg ved ulike anledninger mate de to løshundene som hørte til ”Ceausescu”-blokken min med diverse restmat og hundemat ut av vinduet. En dag banket Babuta på vinduet mitt og spurte med et smil om det var jeg som matet hundene ”hennes”, dette var starten på våre daglige samtaler ut av vinduet. Hun fortalte at hun opprinnelig hadde funnet fem forlatte hundevalper i en pappeske for syv måneder siden, og hadde klart å omplassere tre av disse, noe hun også prøvde med de to siste; Negruta³⁹ og Tuca. Hun hvisket til meg i fortrolighet at det ikke var alle i blokken som likte at hun hadde hundene på gressflekken bak blokken, og at hun hadde fått klager på at de var sjenerende

³⁹ Negruta er diminutiv for negru/”svart”, slik Babuta er diminutiv for ”gamle bondekone”.

(selvsagt var vår usympatiske blokk-administrator én av de som prøvde å fjerne Negruta og Tuca).

Romania ønsker desperat å endre sitt dårlige rykte og image, tiltak som settes inn er lettvinde løsninger som å feie problemene under teppet. Jeg har nevnt hvordan regjeringen prøvde å fjerne problemet med løshundene i gatene ved massedrap før de vestlige øyne ble rettet mot landet under et NATO toppmøtet. Et annet eksempel er hvordan den rumenske regjering satte i gang publisitetskampanjer for å forbedre bildet av rumenere og Romania utenlands, ved å implisitt si at man ikke skal dømme alle rumenere slik man dømmer sigøynere. Det skjulte budskapet er at ”ikke alle rumenere er sigøynere,” eller ”vi er Rumenerne...ikke Rom⁴⁰!” (De blondeste og lyseste rumenerne presenteres på plakater som blant annet leger, sykepleiere, kontorfunksjonærer og forretningsmenn. Rumenerne fremstilles som fordelaktige ressurser for det respektive landet kampanjene lanseres i, istedenfor en belastning som de oppfattes som i dag).

Når det gjelder EUs argusblick på korrupsjonsproblemet i Romania, og alle de skandalene som stadig rulles opp nasjonalt og internasjonalt, unnskylder mange av informantene mine seg med at mye av ”hovedarven” fra det kommunistiske diktaturet (den kommunistiske mentalitet, og den korruperte elite) har forblitt intakt og må ifølge mange informanter kultiveres og siviliseres. Med Romanias inntreden i NATO og EU er det mange som øyner en slutt på denne lange overgangsperioden (*tranzitie*) på vei til et mer utviklet (*dezvoltat*) land. Kanskje vil det ta noen år eller kanskje noen generasjoner, men håpet om det bedre er synlig i horisonten. På denne måten er det både Vesten og rumenere selv som deltar i søken etter å sivilisere og bli sivilisert (*civilizat*), på en jakt etter å utvikle og å bli utviklet, selv om motivasjonene har ulike utgangspunkt og grunnlag.

Ville det vært varmere i Øst uten den Kalde Krigen?

”Kommunismen var en blindvei, det førte til at vi i over 40 år ble tatt ut av sirkulasjonen, tatt ut av historien”.

(Informantutsagn om kommunistperioden).

Med EU-medlemskap fra 2007, er det mange rumenere som uttrykker glede over endelig å bli tatt inn i varmen i det europeiske fellesskapet. I alle østeuropeiske land så de fleste

⁴⁰ Likeheten mellom *romani* (rumenere) og *romi* (romfolk) er til ergrelse for mange rumenere, og det har vært oppe til diskusjon flere ganger om å gjøre noe med likheten.

mennesker på kommunistregimet som en unaturlig, og ufrivillig pålagt fremmed makt - Sovjetunionen. For de som led under det kommunistiske styret var dette “merely the latest in a long series of victimizations by other nations” (Verdery 1996:96). Som et resultat av disse historiske omstendigheter gjorde kommunismen at en stor del av Europa, blant annet Romania, ble kategorisert som Østlig grunnet sine bånd til Sovjetunionen. Etter kommunismens fall og endringen i det politiske kartet, er disse samme landene nå kategorisert som Sentral-Europa, - en etterlengtet tilbakevending eller hjemkomst til Europa for Romanias del.

Jeg ble ofte fortalt at Romania ble ”ofret” til Sovjetunionen og kommunismen etter 2. Verdenskrig som et resultat av stormaktenes maktfordeling, det faktum at de måtte leve under Ceausescus diktatur gjorde at de ikke hadde hatt muligheten til å ”utvikle seg” (*dezvolta*) slik Romania burde ha gjort på lik linje med andre europeiske land.⁴¹ Kommunismen omtales som en svart flekk i historien. Naboer min, Georgescu, reflekterte slik over hva den kommunistiske perioden hadde hatt å si for Romanias ”skjebne”:

Det kommunistiske systemet har degradert rumenernes oppførsel, derfor er den rumenske karakteren idag preget av inkompetanse, latskap, likegyldighet, dumhet og tyveri. Den kommunistiske mentalitet fortsetter å påvirke oss idag, årene under kommunismen lærte oss å tenke èn ting, og gjøre en annen. Den kommunistiske arven stikker dypt, og det vil ta minst fem tiår før Romania kommer seg etter den kommunistiske traumen.

Som tidligere nevnt beskriver Berge en jamring som går igjen i hele Romania, en klagesang⁴² om hvordan rumenere alltid har vært ofre for en konspirasjon, og den historiske offerrolle brukes til å forklare det meste som ikke er helt som det skal være i samfunnet (Berge 1997:215). Rumenernes lidelseshistorie og offertankegang er et sentralt nasjonalt narrativ der det er typisk rumensk å være offer for andres interesser, der lykken flere ganger har blitt spolert av fremmede mørkekrefter og mørkemenn:

⁴¹ I kapittel 5, på side 89-91 diskuterer jeg hvordan både kommunistperioden og den ottomanske okkupasjonen anses å ha vært avgjørende for Romanias korrupsjonsproblemer. Korrupsjon anses som en nedarvet sosial praksis som nedstammer fra eldgamle vaner.

⁴² Mine feltnotater er fylt opp av data jeg har kategorisert under ”klageretorikk”.

Rumenerne formelig nyter å presentere seg som et uskyldig bytte for andres ondsinnethet (...) slik finner de øyensynlig forklaringer på det meste, også alt som ikke er som det skal være: (...) den dramatiske historien tjener som grunnlag for en kjærkommen ansvarsfraskrivelse. Både individer og nasjon renses for skyld (Berge 1997:216-217).

Ideen om å lide kan også fungere som en måte å oppnå makt – ”capital of suffering”, lidelseskapital, det å vise at en hadde lidd under kommunismen ble i Romania et stort krav som berettiget en til retten for å bli hørt i den politiske sfære (Verdery 1996:108). Denne offerposisjonen og lidelsen har på den andre siden noe heroisk over seg, en positiv side som betegnes som en "folkesjel" som har blitt utsatt for store prøvelser, og dermed utviklet en enestående overlevelsessevne (Berge 1997:217). Selv om det er typisk rumensk å fremstille nasjonen og seg selv som et offer og martyr, så er det like typisk rumensk å være en som klarer seg tross motstand. Denne overlevelsessevnen og det å klare seg tross motstand uttrykkes ofte med verbet *a se descurca* som betyr å klare seg, og det å være en *smecher*, en luring som klarer seg i alle situasjoner, eller en som kommer seg ut av vanskelige situasjoner.

A se descurca: Smecher og Fraier

”Vi måtte klare oss (descurca). Å klare seg var verbet som betegnet den rumenske nasjonalsport”

(Utsagn om hvordan rumenere klarte å overleve under kommunismen)

Selv om rumenere har opplevd mye vanskeligheter, er de stolte. Jeg ble ofte gjort oppmerksom på tross av alle vanskeligheter og urettferdigheter rumenere har måttet gjennomgå, så har de alltid funnet en vei å komme seg ut av problemene på. Rumenere er stolte over å ikke bukke under i vanskelige tider, men finne løsninger på det meste, selv om løsningene ofte er vanskelige og ikke optimale, men man må gjøre det man må gjøre, og ta de muligheter som byr seg (Ulfsnes 1999). Selv om rumenere gjerne karakteriserer seg selv som et folkeslag forfulgt av uflaks, eksisterer det også en stolthet over den enestående overlevelsessevnen på tross av de dårlige kortene rumenere har fått opp gjennom tidene (Berge 1997).

Verbet ”*a se descurca*” som betyr å klare seg, er en del av det rumenske selvbildet, og ses på som et typisk rumensk trekk. ”Å klare seg” henger sammen med den nasjonale lidelsen og offeret, der kjernen i den rumenske ”folkesjelen” er å ha blitt utsatt for store prøvelser (Berge 1997:220). Rumeneren har klart å tilpasse seg, sno seg ut av vanskelige situasjoner, og er et folkeslag av overlevende. Denne evnen til å klare seg, at man er tilpasningsdyktig, har en overlevelsessevne, og utnytter de mulighetene som byr seg artikuleres ofte i samtaler. Irina sa til meg at nå som jeg hadde bodd i Bucuresti, kunne jeg klare meg hvor som helst i verden. Det at jeg hadde klart å bo i Bucuresti var en prøve jeg hadde bestått, og dermed blitt sterkere av erfaringen. Boia illustrerer den rumenske opportunismen og overlevelsessevnen slik: ”The Romanians learned how to adapt and to get by as well as they could, all on their own. As a result of long experience, they had not had much trust in history anyway (...) all that counts is survival” (Boia 2001:151).

Det å klare seg, eller sno seg ut av vanskelige situasjoner henger også sammen med begrepet om å være *smecher* (en luring). Begrepet *smecher* har flere betydninger slik jeg har forstått det; en som er *smecher* kan være en luring, en skurk eller en smarting – alt etter hvilken sammenheng det brukes i. Som regel oppfattet jeg at det ble brukt med negative konnotasjoner slik som når noen har grafset til seg mer enn de skulle ha, svindlet andre, eller tatt noen snarveier på en eller annen måte. Ofte opplevde jeg at det å være *smecher* kunne bli brukt om andre i misunnelse. Jeg erfarte også at det ble brukt positivt, sagt på en beundrende måte - som når noen har vært lure og klart seg mot alle odds. Følgende informantutsagn illustrerer denne beundringen av rumensk overlevelsessevne, og ulike strategier og manøvreringer som tas i bruk:

*Romania forble i de bakre rekker, forbigått og tatt ut av sirkulasjonen. Vi er lei av å skamme oss, vi slapp ut av de kommunistiske klørne, Romania var dømt fra begynnelsen av, men har overlevd nettopp gjennom de metodene vi ikke setter pris på i dag, gjennom å være oppfinnsomme og overlevende, vi er et folk som klarer seg (*descurcarea*) som hele tiden har vært tvunget til å finne løsninger for å klare seg, og overleve ved å være listige og slue (*smecherii*). De rev ned kirkene, men i dag rekonstruerer vi dem, de brant våre bøker men i dag skriver vi de på nytt! De klarte ikke å knekke oss.*

Noen slike ”metoder vi ikke setter pris på i dag”, kan være snarveier, løsninger og muligheter ved hjelp av kontakter og den uformelle økonomien. Rumenerne snakket ofte

om problemet med korrupsjon og rumenere i termer av *smecheri* (luringer) og *fraieri* (de som er naive). Dersom du ikke er *smecher*, er du *fraier*. Den som er *smecher* "klarer seg" - bestikker i verste fall alle i hvilken som helst situasjon for å komme den som er *fraier* i forkjøpet, og tar imot bestiktelser ved enhver anledning som byr seg, fordi han ikke er *fraier* og må tjene inn det han har gitt bort. Det store problemet er at ingen ønsker å være *fraier*. Dersom livet gir deg dårlige kort, og du allikevel håndterer den vanskelige hverdagen og situasjonene som dukker opp, kan du også være stolt over denne evnen til å håndtere problemene, stolthet over å klare seg.

Mange rumenere uttrykte maktesløshet over "det korruperte systemet" og forbindelsen til disse to kategoriene: De som er *fraieri* ved å respektere loven, og de som er *smecheri* og gjør som de vil, inkludert å omgå loven. Oppgitt informantutsagn vedrørende den utbredte korrupsjonen i landet: "*I landet vårt er det å gjøre en ærlig jobb tilsvarende som å være fraier*". Å være *fraier* er da motsatsen til det å være *smecher*, dersom du er *fraier* er du lettlurt, naiv, godtroene, lar andre trække på deg, en som ikke klarer deg selv. Ordet *fraier* betegner godt hva familien min fryktet jeg skulle bli tatt for under mitt feltarbeid, de var bekymret for at jeg ikke visste hvordan systemet fungerte, og dermed et lettlurt og "skjørt bytte i Romania". "*De hører at du snakker med aksent og at du ikke er derfra, pass på så du ikke blir lurt, de tenker sikkert at du er `fraier`*". Det å klare seg og ha den overlevelsessevnen kan betegnes som en *implisitt sosial kunnskap*, en *know how*, det er en evne og en egenskap som er oppnådd gjennom praksis eller læring, slik som morsmålet. Implisitt sosial kunnskap er å være en innsosialisert person i samfunnet, å ha redskaper og kunnskap om hvordan man skal manøvrere i det sosiale landskapet uten at man vet helt hvorfor eller hvordan (Taussig 1987).

Ville, ville Vesten i Østen: "landscape of opportunity"

De strukturelle endringene i Romanias "landscape of transition" innebar også et "landscape of opportunity" og "capitalistic frontier" (Tsing 2005), knyttet til en visjon om økonomiske muligheter og raske penger i et nytt og lukrativt marked.

Øst-Europa og Romania ble etter 1989, og er fortsatt idag, betraktet som en form for ville vesten i Øst, ikke bare ut ifra den geografiske marginaliserte plassering, men også i form av moralsk fordervelse og usiviliserte praksiser. "Tøylesløs og endemisk korrupsjon" og bakstreverske, ikke ennå utviklede demokratier er noen eksempler. I kjølvannet av privatiseringsprosessen ble Romania betraktet som et eldorado for lettjente penger, store økonomiske muligheter, samtidig som det også ble assosiert med en høy grad

av korrupsjon og ”mafia”. Øst-Europa har etter jernteppets fall blitt betraktet som et usivilisert, men samtidig vågalt, utfordrende og ikke minst risikabelt sted. Se for eksempel Partapuoli (1998) som diskuterer ”Baltikum Bonanza”, der Estland representerer grensen mellom ”usiviliserte” Russland og det ”siviliserte” Vesten. Der verden virker risikabel og truende for flesteparten av innbyggerne, tjener nettopp forretningsverden penger ut av risiko og uregulert utvidelse av markedet, og det skapes et nybrottsland, et ”landscape of opportunity” i et ”landscape of transition”.

Ideen om ”frontier”, som først ble introdusert av Frederick Jackson Turner (1893) betyr erobringen av naturen der villmarken *kultiveres* av mennesket. Han transformerte den europeiske definisjonen som da betydde grensen mellom to stater, til det amerikanske begrepet som beskriver den omstridte grensen mellom ”the settled” og ”the unsettled”. Grenselandet kultiveres og siviliseres, opprinnelig ment som natur som kultiveres, i Øst-Europa er det den ”barbariske kulturen” (blant annet korrupsjon) som skal transformeres og temmes (ved hjelp av nyliberalistisk ideologi og moral; markedsøkonomi, demokrati), og ikke den ville naturen.

Begrepet om *frontier* kan også være fruktbart når det gjelder nye felt som underlegges aktiviteter for utvikling eller utnyttelse, med den raske overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi skapes det et mulighetslandskap, et ”landscape of opportunity”. Et område som anses som ubebodd villmark ligger der fritt for å bli erobret, og innbyr til ubegrensede muligheter og opportuniste, mulighet for ødsling av naturlige ressurser, og ingen behov for å ta hensyn til de etablerte maktinstitusjoner i ”frontierlandet”. En forståelse av "frontiers" trenger begrenses til kolonisering av land, mennesker og ressurser, men også i form av radikale politiske eller økonomiske endringer (landscape of transition), flyten av global kapital og endrete sosiokulturelle mønstre. Det er nettopp her Tsings (2005) begrep om ”capitalistic frontier” gjøres relevant i Romanias kontekst. Begrepet beskriver en grense mellom to land som skiller, der det kapitalistiske grenselandet er uoppdaget og tomt, en nyoppdaget region for markedskrefter:

the extreme limit of settled land beyond which lies wilderness (...) by frontier I don` t mean a place or even a process but an imaginative project capable of molding both places and processes (...) the meeting point between savagery and civilization (...) one cannot but explore and exploit it (Tsing 2005:32).

Assosiasjonen til Ville Vesten i USA på 1800-tallet skapes av det ville, tomme rom som inspirerer den hvite mann til å kultivere det, "this savage vision of the frontier has continued to percolate through later frontier optimism" (Tsing 2005:31). Tsing ser det som en magisk visjon som ligger i at den ber deltagerne om å se et landskap som ikke eksisterer, i hvertfall ikke enda. En frontier er på kanten av rom og tid. Et område som enda ikke er på kartet, ikke enda regulert, "a frontier is an edge of space and time: a zone of not yet – not yet mapped, not yet regulated. It is a zone of unmapping: even in its planning, a frontier is imagined as unplanned" (Tsing 2005:28). Investering i et slikt perspektiv kan dermed ses på som en forestilt globalisering, der det globale er definert som en prosess som åpner opp fjerne strøk som underlegger seg fremmed finans. Hver gang finans finner et nytt sted å engasjere seg, tror vi at verden blir mer global. Ved slike trylleslag blir det globale å finne stadige nye steder (Tsing 2005). Dette kapitalistiske grenselandet, og "landscape of opportunity" kan sammenlignes med Romania og årene etter 1989 da privatiseringsprosessen og innføring av markedsøkonomi gjorde at utenlandske investorer begynte å interessere seg for Romania som et lukrativt marked med forhåpninger om rask profitt⁴³.

Forholdene hadde kanskje stabilisert seg noe under feltarbeidet mitt, nesten 20 år etter revolusjonen, spesielt etter landets inntreden i NATO og EU som fungerer som "sivilisasjonens alibier". Selv om Romania har blitt mer "stuerent" nylig og ikke anses som like usivilisert når det gjelder forretninger, var det mange som hadde spørsmål om mafia og korrupsjon, og jeg hørte historier om store økonomiske muligheter, og andre historier om prostitusjon. Mange av møtene jeg deltok i med den norske konsulentbedriften, bestod som regel av en norsk- og en rumensk bedrift som muligens ønsket å gjøre forretninger med hverandre. Nordmennene ble vist rundt og "introdusert" for Romania og den rumenske kulturen. Som regel var det også en tredjepart med på disse innledende møtene, et tyskeid advokatselskap med kontor i Bucuresti, som spesialiserte seg i forretningsjuss og EU reglement. Disse advokatene fungerte som en slags garantist for nordmennene ved blant annet å fortelle at korrupsjonen var på vei ned, og dermed forsikre om at det var trygt å gjøre forretninger i Romania. En slik lang tirsdag vi tilbrakte med å haste fra møter til møter, og en tilhørende forretningsmiddag deretter – kom det plutselig ønsker fra nordmennene om å dra ut på byen, gjerne på strippeklubb: "*Man kan jo ikke ha vært i Øst-Europa uten å ha dratt på strippeklubb! Vi må jo oppleve den rumenske kulturen!*" Dette er

⁴³ Det var lunken interesse i Romania som nytt investeringsprosjekt for utenlandsk kapital etter 1989, det ble vurder som for risikabelt. Etter år 2000 og mange økonomiske reformer ble det en yrende markeds plass.

vel både en stereotypi som forbinder Øst-Europa med "Ville ville Østen" og stripping, samtidig som det er en stereotypi om norske forretningsmenn på forretningsreise (som uheldigvis ble bekreftet i dette tilfellet). Stripping er ikke "typisk rumensk" og sier lite om rumensk "kultur". Det sier dermed mer om hva vestlige forretningsmenn forbinder med rumensk kultur.

I det neste kapitlet vil jeg utvikle og diskutere nærmere noen tidligere fenomener av de raske omstruktureringene og reformene, for eksempel overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi som ble foretatt nærmest over natten og beskrives av noen som "sjokkterapi" (Humphrey og Mandel 2002:1). Det er nettopp i slike kaotiske og uforutsigbare endringslandskap som preges av raske endringer; i et klima som oppleves som truende, usikkert og risikofyllt for befolkningen, i sammenheng med troen og håpet om et bedre samfunn preget av velstand; at tusenårsbevegelser med mytiske forestillinger om uendelig rikdom og overflod kan blomstre opp.

Kapittel 4. Globale drømmer; lokal virkelighet

"Indeed, the `saviour` myth had been in operation since 1989"
(Boia 2001:168).

I dette kapittelet vil jeg diskutere redningsmyten med forestillinger om uendelig rikdom og overflod i sammenheng med oppblomstringen av såkalte "okkulte økonomier" og tusenårsbevegelser. Slike fenomen kan ses på som manifesteringer av overgangsfenomen. Jeg eksemplifiserer ved å se på økningen av pyramidespill, med spesiell fokus på Caritas i Romania, og senere ved å diskutere "kasinokapitalisme" som knyttes til den raske endringen etter omveltningen. Romanias endringslandskap ble et mulighetslandskap for rask profitt for noen, mens det for andre var preget av usikkerhet og kaos.

"Millennial movements", eller tusenårsbevegelser,⁴⁴ karakteriseres av at de oppstår ved overgangen mellom tidsperioder, ved frembruddet av en ny. Slike bevegelser oppstår vanligvis i turbulente situasjoner *preget av usikkerhet og raske endringer*. Slike grupper eller bevegelser har som regel en sosial, politisk eller religiøs tro på en transformasjon av samfunnet i en positiv retning, som vil føre til en periode preget av lykke, rettferdighet, likhet, frelse, rikdom eller lignende. En opplevelse av frustrasjon, knapphet og elendighet er betingelser for tusenårsbevegelser, man ønsker velstand, men det finnes ingen måter å skaffe den på. I en periode der alt annen går i oppløsning, legger en sin lit til en frelser som skal forløse befolkningen, gi dem materiell velstand og en stabil samfunnsorden (Eriksen 2004:342-343). Det sosiale og politiske grunnlaget for religiøse tusenårsbevegelser er assosiert med former for fremmedgjøring, sosial og økonomisk berøvelse i form av fattigdom og nød. Tusenårsbevegelser er mest utbredt blant grupper som er sosialt, teknologisk og økonomisk marginaliserte, og de skapes av befolkninger i et forsøk på ta kontrollen over retningen og hastighet på transformasjonen av samfunnet. Blant de mest dokumenterte tusenårsbevegelsene er cargo kultene i Melanesia – der et viktig aspekt er at det spås en massiv tilstrømming av rikdom fra utlandet (Eriksen 2004).

Jeg har tidligere beskrevet overgangen i Romania og Øst-Europa etter 1989 gjennom begrepet "landscape of transition", men overgangen kan også ses på som en manifestering av tusenårsbevegelser. Karakteristikk på tusenårsbevegelse i endringslandskapet som kan nevnes er: Rask endring preget av usikkerhet, en limininal

⁴⁴ Jeg velger å bruke både begrepet "millennial capitalism" (Comaroff og Comaroff, 2001) og tusenårsbevegelse om hverandre i oppgaven, men jeg henviser til det samme.

fase som jo betyr ”transit” eller ”overgang”, som preges av en tvetydighet. Det kan sies at Romania befant seg (mange mener at det fortsatt befinner seg) i en liminal tvetydig mellomfase. En verken-eller fase som ikke er det ene eller det andre (*nici una, nici alta*), en mellomfase der Romania ikke var kommunistisk, men heller ikke demokratisk eller kapitalistisk, men betwixt and between (Turner 1969). Det er nettopp dette liminalitet handler om – å være både litt av begge deler og ingen av delene samtidig. Det kan sies at Romania var statusløs og usikker på hvilken form det kom til å gjenfødtes som ny. Ønsket var at den nye markedsøkonomien, eller markedet (*piata*) ville bringe en etterlengtet utvikling til et samfunn med velstand, overflod og rikdom. Den plutselige og radikale endringen i sosiale, økonomiske og kulturelle systemer, den raske overgangen og ”omfavnelsen” av markedet, den innledende optimismen og euforien med forestillinger om lykke, overflod og håp om rikdom over natten kan dermed knyttes til ”landscapes of transition”, en liminal fase og manifesteringer av tusenårsbevegelser.

Konseptet om tusenårsbevegelse kan også være nyttig i studiet av postsosialistisk endring i Romania med fokus endring i *forbruk* og *individualisme* med det formål å oppnå innsikt og forklare noen av de kulturelle prosesser som har forekommet i Øst-Europa og Russland etter sosialismens opphør. Det kan være interessant å studere hvordan forbruk (og individualisme) brukes bevisst av aktører for å forvandle seg til en ”moderne Europeer” ved å tilegne seg rikdom, konsumere vestlige varer og leve en vestlig livsstil. I sosialismens distribusjonsøkonomi var forbruk sterkt regulert gjennom tildeling. Etter sosialismens kollaps ble folk plutselig presentert med flerfoldige valgmuligheter og vareutvalg. Tidligere fantes det bare *ett* rengjøringsmiddel i Romania, i dag finnes det uttallige rengjøringsprodukter på markedet. Reklamer og interiørblader tilbyr mange bilder av et moderne drømmehjem. Omleggingsperioden fra planøkonomi til markedsøkonomi ble forestilt som en tilbakevending til det normale, og forbruk av vestlige goder som assosieres med utvikling og modernitet spiller en stor rolle i prosessen mot å bli en moderne europeer.

Eufori

Etter revolusjonen og omveltningen av Ceausescus regime var det nærmest en selvfølge at den statsstyrte planøkonomien skulle oppløses og at det skulle legges om til markedsøkonomi – noe som var knyttet til den samme retorikken om ”tilbakevendingen til Europa” (Ulfsnes 1999). Bak Romanias iver etter å bli en del av Vest-Europa ligger det ikke bare økonomiske og politiske motiver, men også et ønske om en tilbakekomst til det

europiske fellesskapet som de fleste rumenere føler de tilhører. I mange deler av det postsosialistiske Europa genererte de voldsomme politiske og økonomiske endringene en eufori, og sterke følelser om håp om utvikling: "On 22 December 1989, the Romanians experienced a moment of euphoria" (Boia 2001:152). Slutten på den kalde krigen fyrte opp en entusiasme og utopiske forestillinger om en markedsøkonomi som endelig ville bringe *ubegrenset rikdom, forbruk og overflod*; noe som for mange rumenere kjennetegnet livet i Vesten. Den verdenshistoriske prosessen som ble symbolisert av hendelsene i 1989 innebar alles mulighet til å frigjøres for å kunne akkumulere og spekulere, konsumere og fråtse i de lenge undertrykte lengsler i et univers med mindre statsstyring, større privatisering, mer overflod og velstand, og en uendelig bedriftvirksomhet (Comaroff og Comaroff 2001:25). En nabos erindring av perioden etter revolusjonen som illustrerer postfactum:

Kommunismens uventede og uforberedte fall kom like overraskende som en sommerstorm og åpnet Pandoras eske med spørsmål etter at kommunismen havnet i historiens søppelgrøft (...) Den første tiden etter revolusjonen hersket det en generell momentant eufori (...) det tok litt tid å våkne fra den forførelse utopiske illusjonen der mange trodde at alt ville i løpet av et- eller to år endre seg til det bedre i Romania. Entusiasmen fanget alle, og euforien slet ut mange i påvente av pengefabrikken (...) De himmelhøye forventningene de første årene etter 1989 har satt sine spor (...) Vi har et ordtak som sier at dersom du løper etter to kaniner, fanger du ingen av dem.⁴⁵

Den innledende "entusiasmen" og euforien som fanget alle var nå for mange byttet ut med frustrasjon over systemet og samfunnet generelt. Mange informanter fortalte slik som naboen min, at de hadde hatt store håp etter revolusjonen, men at de nå følte seg naive av å ha trodd på et rettferdig samfunn for alle: "Når jeg tenker tilbake på det blir jeg flau over min naivitet. Vi trodde at vi ville nærme oss Europa mye fortere". I realiteten følte mange at jernteppet fortsatt hang over Romania, samtidig som fattigdommen akselererte etter kommunismens fall.

Nyliberalistisk ideologi er koblet til sentrale verdier om demokrati, privatisering, markedsøkonomi, menneskerettigheter og antikorrupsjon, og forestilles som

⁴⁵ Som betyr å gape over for mye.

en global moralsk orden (Sampson 2005:108). Den raske introduksjonen av nyliberalistisk ideologi i de postsosialistiske landene refereres til som "sjokkterapi". Omstruktureringene og reformene ble gjennomført i det som ble opplevd som over natten, i en ustyrtelig og tøylesløs fart (Humphrey og Mandel 2002:1).

Comaroff og Comaroff (2001) har pekt på et annet viktig aspekt i tilknytning til nyliberalismen, eller senkapitalismen, som de kaller for the Second Coming; oppblomstringen av såkalte *okkulte økonomier*. Slike effekter av nyliberalismen er ikke et østeuropeisk, asiatick eller afrikansk fenomen som noe som tilhører "de andre", ifølge Comaroff og Comaroff kan vi finne ulike manifesteringer i alle deler av verden. Eksempler kan være en økning i pyramidespill, anklager om hekseri, rituelle drap, oppblomstring av kasinovirksomheter, blader overfylte med reklamer om å "ringe en åndelig" eller spåkoner, nasjonale aviser som ofte har hovedsaker om okkulte hendelser på forsiden, tv-kanaler som i beste sendetid viser innslag om hekseri og trolldom, kan alle være tegn som indikerer tilstedeværelsen av slike okkulte økonomier (Comaroff og Comaroff 2001). En slik bemerkelsesverdig hendelse som fant sted tidlig på 1990 tallet i Romania, og som viste likheter til oppblomstringen av okkulte økonomier, var framveksten og kollapsen av pyramidespillet Caritas. Frem til det spektakulære Caritas kollapset, lovet det investorene en åttedobling av innskuddet i løpet av tre måneder, altså 800% avkastning. Det antas at så mange som ti prosent av befolkningen deltok, eller cirka to millioner mennesker, og ved konkursens rand hadde pyramidespillet opparbeidet seg over 400 millioner \$ i gjeld.

Pyramidespillet Caritas er en eksemplifisering av millennial capitalism, og kan fungere som et analytisk vindu man kan observere økonomisk endring gjennom, et vindu til det postsosialistiske landskapet, "landscape of transition". Oppblomstringen av pyramidespill kan ses på som en dynamisk effekt av selve overgangen som innebar en resosialisering av økonomiske aktører (Verdery 1996). Caritas muliggjorde at mennesker nå kunne planlegge en økonomisk fremtid annerledes enn de kunne før. De kunne kjøpe forbruksvarer som de ikke ellers ville hatt råd til, ettersom pyramidespillet lovet kapitalakkumulering, og ikke minst ga det urealistiske forventninger til "kapitalismen" for mennesker som var desperate etter bedre tider.

Tro, Håp og Caritas⁴⁶

Under feltarbeidet mitt var det ingen som snakket om Caritas eller andre slike pyramidespill, men de fleste hadde gjort seg opp en mening om pyramidespill, og fortalte ivrig dersom jeg spurte. "Fenomenet Caritas" som mange kalte det, var det få av informantene på min alder eller yngre som hadde erfaring fra, men alle visste hva det var. Foreldrene til Irina som tilfeldigvis også bor i byen Cluj der det hele hadde sitt episenter husker godt:

*Vi hadde plassert penger i Caritas, **alle** hadde plassert penger der. Det fungerte ut ifra et veldig enkelt prinsipp, at folk alltid er ute etter mer penger, ved å investere ville det hele tiden fungere. Jeg og kollegaene mine tapte ikke så mye penger. Jeg plasserte 1000 Lei⁴⁷ der, tok ut 8000 lei, så plasserte jeg 2000 lei på nytt og beholdt 6000 lei, derfor tapte jeg ikke mye. Kona mi var imot Caritas, og vi kranglet mye om det, hun ville ikke sette inn penger uten å vite om hun kunne få dem tilbake. Men mange fikk plutselig råd til å kjøpe vaskemaskin, kjøleskap og til og med ferier. Myndighetene burde advart oss, ordføreren burde advart oss. Mange som tapte penger visste ikke hvordan kapitalismen fungerte.*

Ordføreren i Cluj var en del av frontfigurene i Caritas, og stilte til og med lokaler i rådhuset til disposisjon for innbetaling av innskudd i pyramidespillet. Denne sammenblandingen av statlige ansatte, og statlige lokaler ga pyramidespillet et islett av legitimitet.

Fellesnevneren for økningen av okkulte økonomier i samfunn som gjennomgår vanskelige tider identifiseres som "the allure of accruing wealth from nothing" (Comaroff og Comaroff 2001:22). Den kyndige kan forvandle gråstein til gull. "The Second Coming of Capitalism - of capitalism in its neoliberal, global manifestation. Note the image: the invisible hand" (Comaroff og Comaroff 2001:4). Faren til Irina husker videre følelsen av gullfeber som rådet: "Etter hvert så kom det mennesker fra øst, fra vest, fra Moldova og fra Ungarn for å sette inn penger i Caritas, de spurte hele

⁴⁶ Kapittel 7. Verdery (1996) heter Faith, Hope and Caritas in the Land of the Pyramids, Romania, 1990-1994.

⁴⁷ Lei var den gamle valutaenheten før RON ble innført.

*tiden: "Hvor er det stedet hvor man kan få penger for ingenting?"*⁴⁸ Denne gåtefullheten og tilsløringen av kildene til slike rikdommer forblir lumske og snikefulle, kapasiteten pengene har til å gi avkasting og multiplisere seg uten menneskelig innblanding naturligjøres, det at penger kan vokse og marked kan utvide seg på egenhånd *mystifiseres*. Det å belønne spekulasjon tar en mystisk og upålitelig form fordi det tilslører produksjonen ifølge Comaroff og Comaroff (2001). Finansiell risiko har alltid vært avgjørende for kapitalismens vekst, og tilsløringen av produksjonen kan eksemplifiseres med hvordan verdien i børsmarkedet har mistet all grunnlag i materialitet (Comaroff og Comaroff 2001).

Caritas kan sies å fungere som et analytisk vindu til endringsproblemene ved at det tvang mennesker til å begynne å tenke på penger på nye måter, at penger kunne formere seg raskt uten noen synlig anstrengelse: "Caritas presented people with the reality-unknown to most of them for forty-five years-that money can proliferate with no visible effort" (Verdery 1996:175). Mekanismen som gjorde at pengene formerte seg raskt i Caritas var uklar for mange av deltagerne. Folk hadde i følge Verdery problemer med å forklare hvordan det fungerte, og det verserte ulike forklaringer på hvordan pengene kunne åttedoble seg, noen mente at grunnleggeren Stoica hadde en "hemmelighet", mens andre trodde han investerte pengene fra Caritas lokalt i en slags produksjon, og solgte det til Vesten, for så å veksle tilbake i lei, før han utbetalte pengene til Caritas deltagerne (Verdery 1996:176).

Samtidig som mange investerte penger i pyramidespillet, var inflasjonen tresifret og ustyrtelig høy, befolkningen hadde generelt en betydelig reduksjon i inntekt og kjøpekraft i forhold til 1989. Dette kombinert med vanskelig tilgang på kreditt og lån gjorde at mange satte sin lit til "Tro, håp og Caritas" (Verdery 1996:172). Ordet "caritas" betyr veldedighet på latinsk som i forbarmende kjærlighet. Det var forvirrende, en gåte og et mysterium hvordan pengene kunne åttedoble seg, kunne den samtidige høye inflasjonen i rumenske lei sammenlignes med Caritas utbetalingsrate (Verdery 1996:177)? Okkulte økonomier har nære paralleller med spredningen av nye religiøse bevegelser rundt om i verden: "The Second Coming evokes not a Jesus who saves, but one who pays dividends" (Comaroff og Comaroff 2001:24). Det messianske møter det magiske som holder nøkkelen til hittil uante formuer,

⁴⁸ "Unde e locul ala unde primesti bani pe degeaba?" Hvor man kan få penger for ingenting; altså penger man ikke har jobbet for.

qualities of the messianic, millennial capitalism of the moment: a capitalism that presents itself as a gospel of salvation; a capitalism that, if rightly harnessed, is invested with the capacity wholly to transform the universe of the marginalized and disempowered (Comaroff og Comaroff 1999b i Comaroff og Comaroff 2001:2).

Mekanismen bak Caritas var uforståelig for mange, og i følge Verdery virket det som noen så på pengene fra Caritas som en gratis gave (Verdery 1996:183). Irinas far bekrefter jo også dette når han forteller om valfarten til Cluj fra alle Romanias hjørner med spørsmål om det var her man kunne få penger for *ingenting*. Gratis penger var for mange det logiske resultatet av kommunismens ende og den velpubliserte overgangen til en markedsøkonomi, som endelig ville bringe hva rumenere lenge hadde sett på som hovedkjennetegn på livet i "Vesten"; ubegrenset rikdom, forbruk og overflod. Caritas representerte dermed Vesten; hva mer trengte man å forstå (Verdery 1996:183)? Muligheten til å ta del i den vestlige velstand, i denne antatte ubegrensede rikdommen, bød seg ved å delta i Caritas og dermed "få penger fra løse luften". Pyramidespillet ble av mange rumenere sett på som et alternativ til rumenske regjeringsinstitusjoner som skulle ta seg av de gamle og de fattige, nå som alle sosiale sikkerhetsnett var brutt ned.

Caritas sluttet tidlig å være bare et pyramidespill, og antok en form som en slags sosial bevegelse, en med overtoner av tusenårsbevegelse. Lik andre slike bevegelser, tilbød Caritas drømmebilder om et jordisk paradys, ledsaget i et nytt liv med overflod der mennesker ikke lenger trengte å jobbe, og en fantasiverden full av materielle goder (Verdery 1996:189). Irinas far fortalte at det var reklamer og annonser for Caritas som viste bilder av raske biler og eksotiske strandferier. Konseptet var ikke basert på å investere penger i et selskap eller eiendom, men grunnlagt på den magiske tiltrekningskraften av å akkumulere penger fra ingenting.

Mihaela fortalte om tilsvarende pyramidespill i dag, som nå går under navn som MLM eller "Multilevel Marketing":

De som prøver å verve deg sier ikke rett ut at du vil bli rik over natten, men hele presentasjonen deres kan oppsummeres med at du vil få en ekstraordinær økonomisk situasjon, og et liv uten bekymringer innen veldig kort tid. Det appellerer til grådigheten hos folk, det er det de selger, illusjonen om at du kan bli rik fort, og at livet ditt vil være uten bekymringer etter det. Du trenger bare følge ”oppskriften” deres, og du vil fylles⁴⁹ opp med penger fort.

Selv om de har byttet navn i dag, og gir seg ut for å være noe annet enn pyramidespill, så fungerer disse nettverkene ut ifra samme prinsipp i følge Mihaela. Nå får man kanskje produkter for pengene man investerer, for eksempel hudpleie- eller rengjøringsprodukter, og man må verve venner som igjen kan kjøpe disse produktene. Men hun hadde aldri latt seg lure, produktene er ikke bare dårligere enn lignende produkter i butikkene, de er i tillegg mye dyrere.

Comaroff og Comaroff identifiserer samtidig erfaringsbaserte motsetninger i kjernen av den nyliberalistiske Second Coming, av kapitalismen og sine manifesteringer av millennial capitalism: Det faktum at det samtidig virker både inkluderende og marginaliserende, ved å produsere ønsker, begjær og forventninger i en global skala samtidig som det begrenser; håp og håpløshet samtidig (Comaroff og Comaroff 2001:8). I Romania kan dette eksemplifiseres ved at matbutikkene nå er fylt opp av masse vestlige varer, utvalget er stort og fantasier produseres av de mange reklameplakatene. Samtidig er det et fåtall som har råd til å handle disse varene. Flere informanter hevdet at: *”Før så fantes det penger men ingen varer, mens det nå finnes mange varer men ingen penger”*, noe som kan illustrere denne inkluderingen i markedet ved at varene er tilgjengelige og reklamer og butikkhyller produserer ønsker, begjær og forventninger, samtidig som det virker begrensende, og marginaliserende ved at den vanlige rumener ikke har råd til å kjøpe. Disse motsetningene, som vi kan finne ulike manifesteringer av over hele verden er ifølge Comaroff og Comaroff (2001) mest synlige i de såkalte postsosialistiske samfunn. Man ser effekter i form av tusenårsbevegelser spesielt i de samfunn som har blitt ”satt fri” av hendelsene i 1989 og deres ettervirkninger, og entret den globale arenaen med tydelige ulemper. Det var ikke bare i Romania det dukket opp pyramidespill, men også befolkningen

⁴⁹ ”Sa te umplii de bani repede” a se umple er et verb som betyr å fylles.

i tidligere Sovjetunionen og andre østeuropeiske land ble revet med i entusiasmen. Prato skriver om lignende forestillinger om det vestlige i postsosialistiske Albania,

the imaginary of a Western way of life - in which wealth, leisure, entertainment dominate - have raised people`s aspirations. At the same time, the economic conditions of the country cannot guarantee prosperity for all. A general low standard of living persists, while a small minority enter the new economic élite (Prato 2004:76).

Det brøt nesten ut borgerkrig i Albania etter kollapsen av flere pyramidespill i 1997 som resulterte i en rasende befolkning og opptøyer. Landets innbyggere ble ruinert av de mange mer eller mindre statlig godkjente pyramidespillene, noe som førte landet ut i en økonomisk og politisk krise. Det var en lignende skandale i Russland tidlig på 90-tallet der pyramidespillet MMM blomstret opp med pågående reklamer og lovnader om opptil 1000% fortjeneste.

Slike aspekter av tusenårsbevegelser og okkulte økonomier i form av pyramidespill er ikke noe som bare skjer ”der borte”. For å unngå eksotifisering, og understreke en samtidighet bør jeg nevne at også pyramidespillene T5PC og WGI lurte mange nordmenn til å investere penger før pyramidene kollapset. For å nevne flere aktuelle saker så ble Bernard Madoff skandalen i USA nylig avslørt som tidenes pyramidespill der veldig mange, og tilsynelatende profesjonelle investorer, ble lurt. Madoff var en Wall Street legende og tidligere styreleder i Nasdaq børsen, han lurte mange, og på offerlisten er det; storbanker, jødiske veldedige organisasjoner, venner, bekjente, og kjendiser som Steven Spielberg. Slike pyramidespill finner vi dermed ikke bare hos ”de andre” mindre utviklede postsosialistiske eller postkolonistiske samfunn. Allikevel har det vært et markant omfang av mange og store pyramidespill i de tidligere sovjetstatene og østblokk landene. Ifølge Comaroff og Comaroff (2001) er tusenårsbevegelser synlige i postsosialistiske land som effekter og ettervirkninger av hendelsene i 1989.

Sammenlignbare karakteristikk i disse pyramidespillene er blant annet at de gir inntrykk av å ha autoritet ved å være mer eller mindre statlige; ordføreren i Cluj var en av frontfigurene i Caritas, noe som fungerte legitimerende og Madoff var en respektert kapitalforvalter og tidligere styreleder i Nasdaq. Dersom investeringer ikke kunne være trygge hos ham, hvor ellers? Lederne gir inntrykk av å være ærlige og sympatiske, de er *karismatiske* talere med et vinnende og tillitsvekkende vesen slik som Madoff, og Caritas grunnlegger Stoica. Karismatiske ledere er viktige i tusenårsbevegelser, og kan

sammenlignes med Webers (2000) idé om karismatisk herredømme. Det er et legitimt lederskap som bygger på tillitt til lederen som anses å ha enestående personlig utstråling, overnaturlige, overmenneskelige, eller minst eksepsjonelle personlige kvaliteter eller krefter. Denne personen er eksemplarisk eller guddommelig, og har myndighet og autoritet i form av at makten er legitim i aktørenes øyne. Personen inkarnerer usedvanlige evner, og kan ha revolusjonær kraft som står for endring. Karismatiske ledere gir en styrke og noen å støtte seg på i et risikofyllt klima i en overgangstid preget av usikkerhet. Karismatisk herredømme i kraft av: ”en affektbestemt hengivelse til herskerens person og hans nådegaver (charisma), og da særlige magiske evner, åpenbaringer eller heltedåder, åndens eller ordets makt” (Weber 2000:98). Ponzisvindel er en type pyramidespill der investorer får utbetalt avkastning fra investorer som blir med senere, altså pengene fra nye investorer brukes for å betale ut avkastningen til de første investorene. Det er samme prinsipp bak Caritas, ”Madoff-bløffen”, T5PC og WGI. Begrepet ponzisvindel kommer fra Charles Ponzi som regnes som en av de største svindlerne i amerikansk historie, han bygde opp en gigantisk pyramide som lovet eventyrlig avkastning, og alt var basert på tillitt og karismatisk lederskap.

Caritas grunnlegger, Stoica, som tidligere hadde vært tiltalt for blant andre ting underslag, ga inntrykk av å være en nøktern, sindig, samvittighetsfull, medlidende og gudfryktig mann som ønsket å hjelpe rumenere i nød. Han ble forvandlet over natten fra en ukjent revisor til en uangripelig folkehelt. I en fjernsysreportasje kunne man se bilder av mennesker med favnene fulle av penger, og bager fulle med sedler (Verdery 1996:172). Det gikk videre rykter om at Stoica ikke tjente noe på Caritas, hans mål var bare å hjelpe de fattige (ordet ”caritas” betyr som tidligere nevnt veldedighet på latinsk som i forbarmende kjærlighet). Forlokket av disse positive bildene, betrodde menneskene sine sparepenger til Stoica. Noen solgte sine hus og leiligheter, flyttet inn med deres slektninger slik at de kunne sette inn beløpene i Caritas, for deretter å få utbetalt nok til å kjøpe tilbake sine hjem, og samtidig starte et firma (Verdery 1996:172). Caritas ble for mange mennesker en øyeblikkelig redning mellom illusjon og bekymring, som førte et profetisk språk:

This movement came to be suffused with Christian imagery, as popular opinion gradually transformed Caritas into a religious cult and Stoica into a quasi-divine mythical hero. For his hopeful depositors, Stoica was "a saint", "the pope", "a messiah", "the prophet" (Verdery 1996:190).

Mettet med hellig symbolisme, ble Stoica og Caritas en sak som dreide seg om håp og tro, Caritas-penger ble referert til som "håp penger" som ga muligheter til mirakler.

I dag fnyser Mihaela av å tenke på Caritas når jeg spør henne om det og pyramidespill generelt, og kaller det for et bedrageri, lureri og svindel (*escrocherie*). Hun forteller at den tidsinnstilte bomben Caritas gikk mest utover de stakkarslige og fattige, de naive og lettlurte (*fraieri*), bekymrede og bedrøvede sjeler (*necajiti*), de skuffede (*dezamagitii*), og de dumme (*prosti*). Når hun ser tilbake på det nå, så var det mange som utnyttet fattigdommen i Romania, og spekulerte i ønsket om rask rikdom, på denne måten ble Caritas skapt, ved å forhekse (*vrajeala*) menneskene sier hun, ved en fortryllelse (*farmec*) som i eventyrfortellinger og overtro. Mihaela forteller at mange rumenere ble fanget i nettet av Caritas, de puttet sinne penger i en sekk uten hull, pengene forsvant i et sort hull for flesteparten, og havnet senere i lommene på mange politimenn, tidligere Securister og politikere.

Lykkehjulet og kasino kapitalisme

Susan Strange (1986) observerte for 23 år siden at det vestlige finanssystemet raskt kom til å ligne på et kjempekasino, og refererte til at de globale markedene nå var blitt døgnåpne. Akkurat som på et kasino, tilbyr verdensfinanssen i dag spillerne et utvalg av spill, istedenfor rulett, blackjack, eller poker spilles det i obligasjoner og aksjer, noen av spillerne (spesielt de store) spiller med store innsatser. Croupierene i dette globale finanskasinoet er de store bankene og meglerne. Hver dag spilles det penger i dette kasinoet som involverer summer så store at de ikke kan forestilles. På kvelden fortsetter spillet på den andre siden av verden. På kontorer i skyskrapere i de store byer rundt om i verden, er rommene fulle av kjederøykende menn som alle spiller dette spillet. Øynene deres er fiksert på dataskjermen som viser endring i priser, de spiller med telefoner eller ved å trykke på elektroniske maskiner. De ligner spillerne i kasinoene som ser på ruletthjulet og putter deres sjetonger på rødt eller svart, par eller oddetall. Den vestlige finansverden og finanssystemet kan sammenlignes med et stort lykkespill, og ligner mye på en gambling hall (Strange 1986). Hun kalte svakhetene hun så i det internasjonale finanssystemet på 70- og 80-tallet for "kasino kapitalisme", og er muligens like aktuell i dag da roten til dagens finanskriser nettopp er kasino kapitalisme, karakterisert av spekulasjonsforetagende på en uansvarlig, grenseløs grådig måte. Det har vært en eksplosjon i gambling, og en global utvidelse av høyst spekulative markedsinvesteringer. Tsings (2005) begrep om "spektakulær akkumulering" kan sammenlignes med kasino kapitalisme, spektakulær

akkumulering skjer når investorer spekulerer i et produkt som er eksisterende eller ikke-eksisterende. Det er *potensialet* som selges, og ikke selve produktet.

Finansiell risiko har alltid vært avgjørende for kapitalistisk vekst, men finansiell risiko (som i gambling) løsrevet fra en markeds kontekst, har inntil nylig blitt behandlet som en umoralsk praksis. Kasinoer der det foregikk gambling og andre hasardspill ble tidligere plassert utenfor den hverdagslige og ordinære verden med oss vanlige slitere. De ble lagt til liminale rom for fritid som rekreasjonssteder, reservater og på elvebåter. Aktiviteten ble generelt plassert utenfor områder der det arbeides og inntjenes penger. I løpet av en generasjon, har gambling endret moralsk verdi og invadert hverdagslivet rundt om i verden (Comaroff og Comaroff 2001:5).

Romania har hatt en stor stor tilvekst av kasinoer, spesielt i Bucuresti, og jeg møtte mange studenter som fortalte at de tilbrakte tiden sin på kasino (i håp om rask profitt) der de kunne bruke opp hele månedslønnen på én kveld. Den australskfødte, amerikanske rikmannen og mediebaronen Rupert Murdoch hadde planer om å kjøpe Ceausescus monsterbygg, Folkets Hus, og gjøre det om til verdens største kasino. Det hadde vært selve symbolet på overskrivelse av ny mening, av *det* største kommunistiske bygget omgjort til *det* største kapitalistiske kasinoet (verdens største). Ingen av mine informanter var bevandret i kasinomiljøet, men alle visste om noen som ofte var på kasino. Håpet om rask profitt og "the allure of accruing wealth from nothing" (Comaroff og Comaroff 2011:22) er i samme ånd som kasino kapitalisme, og spektakulær akkumulasjon og kan dermed også ses på som en manifestasjon av tusenårsbevegelse og okkulte økonomier i et "landscape of transition".

Korrupsjon er del av det bredere omfanget av "okkulte økonomier" som former og formes av "den nyliberalistiske kulturen" med sine særpreg av tusenårsbevegelse (Zerilli 2005:97, Comaroff og Comaroff 2001:19-28). I det neste kapitlet vil jeg diskutere korrupsjon som en måte å oppsummere alle temaene i oppgaven, siden emnet berører mange områder i det rumenske samfunnet.

Kapittel 5. Corruptie

”Romania is perceived by Romanians and foreigners alike to be a society profoundly affected by corruption” (Boia 2001:165).

Verdensbankens definisjon av korrupsjon⁵⁰ er misbruk av offentlig makt for privat vinning, og Transparency International⁵¹ ligger tett opptil samme definisjon: ”Korrupsjon er misbruk av makt i betrodde stillinger for personlig gevinst”. Korrupsjon er således mange ulike praksiser som grupperes sammen under samme paraply; bestikkelser, utnyttning, smøring, underslag, avtalepriser, tyverier, nepotisme, forfalskning av regnskap, *pyramidevirksomhet*, og det at man gir eller mottar en urettmessig fordel eller belønning. Den "universelle" og akulturelle definisjon av korrupsjon er at man misbruker sin makt eller stilling for å oppnå fordeler eller belønninger, direkte eller indirekte. Semantikken i begrepet korrupsjon assosieres med noe patologisk som forfall, forråtnelse, fordervelse, noe urent og moralsk forfall, noe som foregår i det skjulte, en uetisk oppførsel som vitner om manglende integritet.

Min hensikt her er ikke å komme frem til en definisjon av korrupsjon, eller å kategorisere handlinger som moralske eller ikke moralske, samtidig ønsker jeg heller ikke å romantisere eller bagatellisere konsekvensene av korrupsjon i et samfunn. Det interessante for meg har vært å fokusere på hva mennesker selv betrakter som korrupte handlinger, hvordan historiene blir fortalt, og de årsakene som antas å ligge bak den antatte omfattende korrupsjonen. Korrupsjon har generelt blitt oversett som et studieobjekt i antropologien. Grunnen kan være at det er et ømfintlig tema som er vanskelig å få taket på siden det er komplisert å *måle*, og å forstå omfanget av (Shore og Haller 2005). Det er vanskelig å se siden det er antatt å foregå i det skjulte, og vanskelig å vite hvor mye korrupsjon som faktisk finnes. Det er ikke nødvendigvis redegjørelser rundt hvor mye korrupsjon det faktisk *er* i et samfunn som er interessant, men det at folk ofte *snakker* om korrupsjon og tror at det er omfattende.

Mitt fokus og min interesse for korrupsjon utviklet seg gradvis under feltarbeidet fordi mine informanter snakket mye om det, det var et daglig samtaleemne. Den metodologiske tilnærmingen ble hovedsakelig basert på annenhåndsinformasjon i

⁵⁰ www.worldbank.org

⁵¹ www.transparency.no

form av narrativer fra informanter, i tillegg til at jeg ble ufrivillig involvert i samhandling og observasjoner til (mer eller mindre) korrupte praksiser. Informanter fortalte ofte om ulike korrupte hendelser både fra egne erfaringer, opplevelser fra familie og bekjente, samt at de ulike korrupsjonsskandalene som daglig sirkulerte i media ble heftig diskutert ved kjøkkenbenken og på kafeer. Korrupsjon har blitt et slags mantra i massemediene, og historier om korrupsjon og korrupte funksjonærer, embetsmenn, politikere og forretningsmenn florerte under mitt feltarbeid. Medias rolle i diskurser om korrupsjon var ganske omfattende, for å holde meg oppdatert på det informanter snakket om måtte jeg lese aviser, se debattprogrammer og nyheter på fjernsynet. Gupta taler for en metodologisk tilnærming til korrupsjon som kombinerer feltarbeid ved "å være i selve feltet" med en analyse av aviser og annen media - fordi en ikke kan forstå forholdet ved å bare fokusere på det lokale nivå, man må koble sitt felt til den større samfunnskontekst (Gupta 1995). Korrupsjon var den heteste politiske saken i media, allstedestående i den offentlige diskurs, for som Sampson fremhever: "ordinary Romanians need only glance at newspapers to become livid⁵² about corruption" (Sampson 2005:124).

Et eksempel som ble gjengitt i media gjaldt søppeltømmere i en bydel i Bucuresti som krevde 5 RON for å fortsette å fjerne søppelet, noe som i utgangspunktet er en gratistjeneste. Beboerne i blokken sendte klage til riktig instans, men det tok flere måneder før denne ble behandlet, i mellomtiden hopet søppelet seg opp. Mange valgte heller å betale enn at søppelet tårnet seg opp rundt blokkene. Slike historier gjorde at mange av informantene uttrykte en følelse av maktesløshet og avmakt til "systemet". "Hva kan man gjøre?" (*ce sa fac*) og "slik er det bare" (*asta este*) er vanlige rumenske fraser man ofte hører og som man kan bli gal av. Slike utsagn illustrerer oppgittheten, ved at man kaster hendene passivt opp i været og realiserer at eneste valget man har er å stikke hodet i sanden og innse at man ikke kan endre på ting. Mange ser deres deltagelse i det korrupte systemet som å reagere på hendelser enn å være aktive initiativtagere.

Romania har vært, og er fortsatt beryktet for sin høye grad av korrupsjon, og er klassifisert blant de mest korrupte landene i Europa av Transparency International⁵³. Romania har en "korrupsjonskultur" som er sementert på alle plan i samfunnet, både på lavt og høyt nivå. Jeg ble fortalt av informanter og bekjente at den svarte økonomien i Romania er antatt å være på så mye som 40%.

Korrupsjonen går fra topp til bunn, fra sykehusbehandling til trafikkpoliti, og er på sett og vis blitt et etablert hverdagssystem som enhver rumener kjenner og

⁵² "Livid" som i hvit av raseri, fly forbannet.

⁵³ www.transparency.no

forholder seg til, om enn svært frustrert. Under mitt feltarbeid opplevde jeg dette daglig, enten direkte eller indirekte. For mange er korrupsjon en akseptert del av hverdagslivet for å få endene til å møtes. Noen av årsakene til den omfattende korrupsjonen var i følge mange informanter fattigdom, og at loven stadig ble endret i tillegg til å være komplisert og treg, slik at den vanlige borger har vanskeligheter med å holde seg orientert. I forhold til det tungrodde elefantbyråkratiet, kan det virke enklere å gi en liten ”oppmerksomhet” som en gave eller en pengesum, i form av *spaga*⁵⁴, for å være sikker på at den enkelte funksjonæren i byråkratiet vil jobbe effektivt og være behjelpelig (dersom man ikke har noen forbindelser som kjenner noen i systemet). For å unngå en rekke ydmykkelser som å vente, bli ignorert, bli behandlet på en uhøflig måte, og feilaktig bli henvist til andre kontorer er det bedre å heller ”følge systemet”: *”Hvis du vil ordne opp i et problem, så må du selv ta tak i situasjonen og gjøre den offentlige funksjonæren glad”*, fortalte Mihaela meg etter jeg etter jeg hadde hatt et ublidt møte med en mildt sagt tverr, vanskelig og bitter funksjonær i det rumenske byråkratiet. Det var en varm vårdag, solen skinte, det var ingen andre kunder i lokalet, og hennes fiendtlighet overrasket meg. Jeg fikk inntrykk av at hun ble personlig sint og irritert på meg fordi jeg ikke hadde fylt ut formularet riktig, hun skjelte meg rett og slett ut, og kalte meg et *lite barn* med noe jeg tolket som *forakt* i øynene. Mihaela smilte gjenkjennende når jeg fortalte om den ubehagelige og ydmykende opplevelsen (hun hadde tydeligvis erfaring fra slike situasjoner), og sa at det var klart at funksjonæren forventet seg noe for å løse saken, en diskret røykpakke hadde for eksempel spart meg for slike ubehageligheter. Irina derimot hadde en annen forståelse av hvordan man skulle ”håndtere” vanskelige byråkrater:

Dersom du har behov for et dokument fra en funksjonær, vil du oppleve at du mest sannsynlig kan få det på stedet hvis du har alle papirene i orden. Som regel mangler det en underskrift, et dokument, eller et stempel, og du blir fortalt at du ikke kan få dokumentet du trenger her og nå, eller at du ikke kan få det i det hele tatt. Men dersom det er en mulighet, vinner du tapt tid med å gi en bestikkelse (spaga). En annen løsning er å lage stort rabalder og ståhei (scandal) og kjempe for rettighetene dine. Jeg velger denne sistnevnte metoden.

⁵⁴ *Spaga* betyr bestikkelse i form av penger eller ”gaver”. I kommunistperioden var Kent sigaretter en døråpner som var mer verdt enn gull ble jeg fortalt. En kartong Kent åpnet ALLE dører, og var så verdifullt at man ikke beholdt kartongen selv, men ga det videre i form av *spaga*.

Den enkleste tjeneste man trenger å utføre kan være utrolig tidkrevende. Man kan oppleve å stå i en uendelig kø, når det endelig er din tur blir du videresendt til et annet kontor. Der må du stille deg i en ny kø. Endelig er det din tur igjen, og du får oppgitt en dato du kan komme og hente ditt dokumentet, for du kan ikke få det her og nå. Ofte hender det at du allikevel ikke får det du er ute etter den oppgitte datoen heller. Du blir bedt om å komme tilbake dagen etter, der du står i kø igjen, og blir på nytt fortalt at det fortsatt er noen problemer og at du må komme tilbake en annen dag. Innimellom all denne ventingen må du i tillegg finne deg i fornærmelser fra funksjonærene. Dette skaper naturligvis stor fortvilelse, irritasjon og utmattelse.

Bilde 4. Ekspress-byråkrati for de som trenger å stemple sine dokumenter. "Stempel på timen!"

Et paradoks ved byråkratiet er nemlig det at målet med saksbehandlingen er å løse en sak raskt og effektivt, mens det i praksis kan ha en tendens til at saksbehandlingen blir et mål i seg selv, og det overordnede mål forsvinner ut av syne. Ukontrollert byråkrati kan bli selvpoppfyllende og korrupt istedenfor å tjene samfunnet, noe jeg ofte så og opplevde i Romania. Jeg ønsker å snu litt på Webers begrep om ”rasjonalitetens jernbur” til ”byråkratiets jernbur” da det var akkurat denne følelsen jeg fikk i Romania.

Samfunnskritiker Mircea Badeas program *“Vi lever i Romania og dette opptar all vår tid”*⁵⁵ harselerer med alt som er bakstreversk i Romania, fra tungrodd byråkrati til korrupsjonsskandaler, og hvor tidkrevende det føles å være rumener. Når Romania på 90-tallet ble rammet av et jordskjelv på 6.0 på Richters skala, bemerket en radiokommentator sarkastisk at det i det minste var *noe* i Romania som beveget på seg.

I Romania brukes korrupsjon i hverdagen som en strategi for å få tilgang til grunnleggende offentlige tjenester slik som å jobbe, studere eller motta helsetjenester. For de fleste vil det å nekte å ta del i slike korrupte praksiser bety å ta sjansen på å ikke ha tilgang til sosiale rettigheter. Mange fortalte meg at *“Det er slik systemet er”* og for å oppnå bedre kvalitet på grunnleggende tjenester, og kortere tid i et møte med et upersonlig byråkrati, er det enklere å gi det lille ekstra. Zerilli (2005) skriver at markedsrasjonalitet er en arena der bruk av bestikklser kan være en måte å rasjonalisere systemet, ansett for å øke effektiviteten, og paradoksalt for å oppnå rettferdighet. Man benytter seg av korrupte handlinger i dag fordi man ønsker å være sikker på å få en rettferdig behandling, og dermed skape sikkerhet i en uforutsigbar situasjon.

Klimaet av mistenksomhet og konspirasjon som formet hverdagen og sosiale relasjoner under sosialismen, fortsetter å spille en viktig rolle i dagens Romania. Fra dette perspektivet kan det å tilby bestikklser forklares som en måte å få tilgang til en rettferdig saksbehandling (Zerilli 2005:89). Dette betegnet mine informanter som ”kommunistmentalitet” og kan beskrives som en følelse av allstedestående korrupsjon; dersom man ikke deltar i korrupte praksiser blir man potensielt utestengt fra sine rettigheter: ”The idea that corruption is everywhere underpins the belief that rights must be fought for; that rights are, in reality, privileges”(Pardo 2004:41).

Mine informanter kunne fortelle at dersom man har en syk slektning på sykehuset, må all helsepersonell som er involvert med slektningen gis en ”oppmerksomhet”; fra lege, til sykepleiere, pleiere som skifter på sengen og

⁵⁵ *“Traim in Romania si asta ne ocupa tot timpul”*

rengjøringspersonale⁵⁶. Dersom man ikke gjør det, vil personalet ikke engang se på vedkommende, ikke skifte på sengen, ikke gi mat - og ikke minst ville pasienten få en dårlig behandling dersom han i det hele tatt ble behandlet. I tillegg ble jeg fortalt at det var viktig at noen i familien, venner eller bekjente, satt ved sengen hele tiden slik at personalet så at det var noen som var interessert i hvordan det gikk med pasienten, at man viser at pasienten har noen som bryr seg. En nabo fortalte meg skrekkehistorier om hvordan hun pleiet sin dødssyke mann på sykehuset, hun sa hun måtte være der 24 timer i døgnet, og passe på at ikke kakkerlakkene vandret inn i munnen hans, så lite brydde de seg hvis man ikke ga noe. Jeg opplevde selv å dra på sykehusbesøk med 200 Euro plantet i lommen med instruksjoner om hvordan disse skulle fordeles til helsepersonellet. Korrupsjon kan på denne måten fungere ambivalent - både som en velsignelse og en forbannelse; dersom en person kan oppnå garantier gjennom nettverk og forbindelser, føler en annen seg truet av mangelen på tilgang til tjenester, informasjon og forbindelser. I situasjoner der man ikke har kontakter eller kjenner funksjonæren, prøver man ved hjelp av intimiserende strategier å *personifisere relasjoner* (Tymczuk 2005:67) ved å tilby en oppmerksomhet i form av en gave eller penger (*spaga*). En kan på denne måten lage en kvasipersonlig kobling til en funksjonær ved å tvinge frem en resiprok gjeld fra motparten (Tymczuk 2005:67).

Man må anerkjenne at noen mennesker er bedre spillere enn andre, de har mer karisma, er mer intelligente og sjarmerende og har mindre problemer med å etablere relasjoner, man må være kompetent: "It is not the poor as such who pay the bribes, it is those without adequate contacts (Ruud 2000:284). I de fleste tilfeller vil det å gi bestikkelser være siste vei ut for de som ikke har andre overtalelsmidler.

Utvidete nettverk under knapphetsøkonomien/*blat/pile*

Verdery (1996) beskriver kommunismen for de som levde bak jernteppet som et system av organisert *mangel*, der aktører stadig måtte konkurrere om knappe ressurser. Hun skriver at *knapphetsøkonomien* under kommunismen var karakterisert av sentralisert redistribusjon, prioritering av tung industri på bekostning av forbruksindustri, og absolutt mangel av ressurser som et resultat av hamstring og varebytte på alle økonomiske nivåer (Verdery 1996). Siden staten ikke kunne (eller ville) redistribuere de forsyninger som mennesker trengte, strevde de selv for å få tak i det, og utviklet i prosessen et stort

⁵⁶ Dersom man ikke har kontakter og forbindelser på sykehuset.

repertoar av strategier for å oppnå forbruksvarer og tjenester. Disse strategiene, eller den uformelle økonomien, hadde spennvidde fra det kvasilegale til det absolutt illegale (Verdery 1996:kapittel 1).

Knapphet på bestemte typer ressurser er en sentral forutsetning for korrupsjon, og antropologer har lagt stor vekt på knapphetsøkonomien i kommunisttiden som forklaring på den omfattende uformelle økonomien i Øst-Europa (se blant andre Verdery 1996, Sampson 2005, Zerilli 2005, Ledeneva 1998, Wedel 1992). I Romanias kommunistiske knapphetsøkonomi var det *tilgangen* til forsyninger som var mangelfull, og hovedproblemet var å anskaffe varer til primære behov som klær og mat. Hverdaglivets besværligheter gjorde at den vanlige rumener var avhengig av å bruke sitt nettverk av familie, venner og arbeidskamerater for å få tak i de mest grunnleggende varer og tjenester. Elena på 53 år, moren til Mihaela forteller om forholdene under Ceausescu:

Det fantes ingenting. Butikkene var store og tomme, på varehyllene kunne du finne en og annen hermetisk boks med fisk eller fruktkompott. Familien min var ikke i systemet, ingen av dem var medlemmer i kommunistpartiet, slik at vi hadde alles øyne på oss. Man måtte kjenne noen som jobbet med handel, eller kjenne noen som bodde på landsbygda under de vanskeligste årene, det kunne gjøre livet litt lettere. Gjennom relasjoner og bekjenskaper gikk det an å få tak i det som var vanskelig å finne. Vi fra byene dro til våre slektninger på landsbygda og returnerte med veskene fulle av kjøtt, mel og maismel (maisenna) som vi fikk fra fettere, onkler og tanter. Vi hadde med oss varer som var vanskelig å få tak i på landet, som oliven, kinesisk sjokolade med aluminiumspapir og (Nes)kaffe. Innkjøpene rundt høytider som jul og påske lignet mer på store byttehandler (troc): skinnlommebøker i bytte mot salami og leker. Jeg jobbet i en butikk med skinnvarer, og når jeg skulle få tak i leker til julegaver - gikk jeg til bokhandelen hvor jeg kjente en som jobbet. Jeg ga henne skinnlommebøker, og hun ga meg radiostyrte lekebiler, under hånda⁵⁷. De fikk tilsendt slike biler fra Kina, men ingenting ble lagt ut for salg, de ble gitt under hånda til bekjenskaper. Det meste ble solgt under hånden i Romania (pe sub mana).

⁵⁷ Begrepet "under hånda" (sub mana) illustrerer at man gir en pengeseddel når man håndhilser på en hemmelig og ulovlig måte.

Disse uformelle nettverkene fungerte på denne måten som *overlevelsesstrategier* som fordelte, og til og med produserte varer og tjenester som folk var avhengig av i dagliglivet, og som var umulige å få tak i på andre måter. Eksempel på bytter innenfor nettverkene kunne involvere bytte av ønskede forbruksvarer, anskaffelse av jobber, bestemme utfallet av avgjørelser, og løsninger på de uttallige hverdagsproblemer som igjen reduserte usikkerheten i hverdagen. En nabo forteller en lignende historie som Elena om hvordan ”systemet fungerte”, om hvordan vareforsyningen under kommunismen virket i praksis:

En liten andel av matvarene ble lagt ut for salg, resten ble gitt under skranken (sub teyghea). Noen hadde relasjoner/forbindelser i matbutikkene hvor de kunne anskaffe mat (...) de "hjalp" hverandre, gjorde små tjenester for hverandre på omgang; det var vanskeligere hvis du ikke hadde en kontakt å gi noe til for å anskaffe varene. Pengene ble som regel gitt "under hånden"⁵⁸

I sin studie fra Polen, viser Wedel (1992) tilsvarende hvor viktig det var å pleie sine kontakter og å investere i sosiale relasjoner. For å klare seg gjennom den krevende hverdagen, måtte man trekke i alle tråder og bruke sitt nettverk av venner, kollegaer og slektninger for å trikse og fikse seg gjennom den vanskelige tiden (Wedel 1992). I Ledenevas (1998) analyse av *blat* i tidligere Sovjetunionen referer hun til et system av uformelle kontakter og personlige nettverk som var helt avgjørende for å overleve. Hun beskriver *blat* som et slags ”redningsutstyr” brukt for å redusere usikkerheten i den evige tilstanden av knapphet, og den kritiske nødsituasjonen som preget hverdagen (Ledeneva 1998:78). *Blat* betyr også påvirkning, beskyttelse og utveksling av informasjon og er en bestemt form for bytte, som befinner seg mellom vare- og gaveøkonomi (Ledeneva 1998:35). Ledeneva beskriver *blat* som et sosialt system, eller oppskrift, som ble praktisert i hverdagen for å klare seg: ”*Blat* is the use of personal networks and informal contacts to obtain goods and services in short supply and to find a way around formal procedures” (Ledeneva 1998:1). Den uformelle økonomien sørget for mange behov som ikke ble tilfredsstilt under kommunismen, slik at den dermed også bidro til at det kommunistiske systemet fungerte. "Quite literally, the system could not have functioned without it: *blat* was the prime way of getting things done in a non-marked

⁵⁸ *Sub mana* (under hånden) har samme betydning som *sub teyghea* (under skranken).

society in which money counted for rather little" (Ledeneva 1998:103). Muligheten til å skaffe tjenester og varer gjennom uformelle kanaler "smurte det kommunistiske maskineriet" som ikke hadde fungert uten. Korrupsjon kan ofte være komplementært og nødvendig for opprettholdelsen av politisk stabilitet, det kan fungere som en "ventil" som gjør det i utgangspunktet umulige systemet mer effektivt.

Kjøtt var en typisk vare på *blat* dagsordenen, ikke bare fordi det var det mest knappe av alle næringsmidler i det sovjetiske kostholdet, men også fordi det var påfallende urettferdighet rundt hvordan slakterne distribuerte det: De sparte de beste bitene til deres bekjentskaper, mens menneskene som stod i lange køer måtte betale den samme prisen for bein og fett (Ledeneva 1998:28). Informantutsagn som langt på vei viser likhet til hvordan systemet fungerte i Romania under Ceausescu:

Hvis du hadde forbindelser til kommunistpartiet kunne du klare deg (descurca)⁵⁹. Jeg kjente hun som jobbet hos slakteren, slik at jeg ga henne ekstra med penger og hadde aldri problemer med kjøtt, jeg hadde fryseren full. Alle hadde fryseren full i frykt for at maten en dag skulle ta helt slutt. Jeg tror mange har beholdt denne besettelsen til den dag idag, å hamstre og å fylle opp fryseren.

I Romania som i Sovjetunionen, var det å kjenne noen, å ha riktige forbindelser en måte å unngå de lange matkøene på, en tilgang til de knappe kjøttproduktene (Ledeneva 1998:91).

Jeg undersøkte med mine informanter om de kjente til *blat* etter jeg ble introdusert med begrepet gjennom Ledeneva, fordi jeg ikke hadde hørt det under mitt feltarbeid. De fleste fortalte at det i tillegg til å bety "kakebunn", også kunne referere til at man for eksempel reiste med trikken uten å kjøpe billett, at man sniker. Ordet "blat" kunne også bli brukt i forbindelse med fotball og refererte til avtalt spill om penger; at lagene avtaler seg imellom hvem som skal vinne og hvem som skal tape. Selv om avtalt spill og det å snike har likheter med Ledenevas begrep, kom jeg frem til at den rumenske ekvivalenten til Ledenevas begrep om *blat* – må være *pile*.

Det rumenske kommunistpartiet, "Partidul Comunist Roman" (PCR), ble under kommunismen kalt for "Pile, Cunostinte, Relatii" som betyr kontakter, forbindelser og relasjoner, og refererer til at hele samfunnet var basert på uformelle

⁵⁹ Verbet `a se descurca` rommer som tidligere nevnt mer enn å klare seg, mer som å klare å sno seg ut av vanskelige situasjoner. Jf. definisjon av begrepet på side 56-58.

nettverk, og å være i besittelse av sosial kapital. Det å ha relasjoner, kontakter og forbindelser kalles å ha *pila*. Ut ifra mine informanters forklaringer av hva begrepet betyr, har jeg kommet frem til at ordet best kan defineres slik: Det å ha kontakter i form av illegal støttende hjelp som gis noen av en person som har en fordel. Å ha *pila* er å gripe inn i en situasjon på en korrump og lyssky måte i din egen eller annens favør, å søke eller be om en illegal beskyttelse for deg eller andre. Du kan legge inn en *pila* (*puna o pila*) der betydningen er å legge inn et godt ord. Irina forklarte at dersom du har søkt på en jobb og det er flere kandidater, kan det å ha kontakter (*ai pila*) bety at du kjenner noen i firmaet som kan legge inn et bra ord for deg, slik at du får jobben. Det å gi eller legge inn *pila* (*sa bagi pila*) betyr at du snakker med noen du kjenner for å få en tjeneste gjort for en annen person, denne personen ville vanligvis ikke hatt denne tilgangen og fordelene. Selve ordet *pila* betyr direkte oversatt en *fil* eller *baufil*: En informant eksemplifiserte det som et verktøy eller instrument som kan benyttes til å skjære over fengselsgitter for å rømme. Det er tydeligvis en overført betydning for å nå et mål i sosiale situasjoner også. Å ha en *baufil*, altså en relasjon, hjelper en å komme seg ut av en vanskelig situasjon (slik som å komme fremst i matkøen, eller å rømme fra et fengsel).

Prosessen i å forhandle om å få en tjeneste gjort er for mange et slags spill, og det krever kunnskap, snartenkthet og intelligens, og må tilnærmes med en viss finesse⁶⁰. "To be able to master this game is certainly a matter of knowledge, experience and contacts" (Ruud 2000:289). Det er ikke en kunnskap som kommer lett, men er en oppnådd ferdighet basert på intelligens, erfaring og læring, og en spesiell form for talent (Ruud 2000:289).

What they do is they `manage` or *myanej kara*, an English term used in Bengali to denote the sort of wheeling-dealing activity that sorts out problems through use of a wide range of contacts and different means of persuasion. `Fixing` seems an adequate translation. The clever `fixer` is applauded among his peers (...) Such a person cultivates contacts with friends, to whom he may again be useful, whom he may help, and who in turn may be useful to him (Ruud 2000:284).

Her finnes store likheter til mitt materiale. Folk må klare seg med hva de har, og må i betydelig utstrekning bero på sosiale nettverk i hverdagen og å være en luring (*smecher*). Når dagliglivet representerer mange vanskelige situasjoner som individet

⁶⁰ Som henger sammen med a *sedescurca* og det å være *smecher*, se side 57-59.

alene ikke kan løse, finnes en viss glede i kunstverket av å komme seg forbi reglene i det begrensede handlingsrommet.

Det å bestikke er en ferdighet som Gupta kaller for et "performative aspect" som ikke bare er en økonomisk transaksjon, men en kulturell praksis som krever en stor grad av kompetanse, der den største fordelen er å ha kontakter - eller kontakter som har kontakter (Gupta 1995:381). Det å være en god utøver, å få i stand gode avtaler, er et spørsmål om å være smart og overkomme det umulige i et mektig system.

Slike uformelle forbindelser og praksiser er ikke alltid like enkelt å klassifisere som korrupte, samtidig som de allikevel faller i en uklar kategori for "god" korrupsjon (Ledeneva 1998:43). Korrupsjon er en kompleks sosial praksis med dets egne spesifikke lokale variasjoner og fungerer ofte i gråsonen mellom moral og lov, og pendler tvetydig mellom gave- og vareøkonomi. Korrupsjon er derfor av antropologisk interesse å studere som en *sosial* og *relasjonell* praksis, fordi relasjoner er viktige investeringsobjekter som kan gi avkastning. Korrupsjon som relasjonell størrelse kan kobles til Bourdieus (1984) sosiale kapital, som i dagens Romania brukes som et våpen ved å vise at man kan mobilisere nettverkene av sosiale relasjoner for å påvirke et utfall av en situasjon, og på denne måten definere og sikre en sosial distinksjon: "A recommended person in Romania (someone are pile) is often a person that holds a certain social prestige, a person to be respected or feared" (Zerilli 2005:92). Det viktigste med kapital er dermed at man kan distingvere seg ut fra noen som ikke har det, eller har mindre av det, derfor kapitalen er verdifull.

Under feltarbeidet fikk jeg ofte en følelse av at mennesker kartla hverandre, og plasserte hverandre i et sosialt kart av relasjoner. Jeg følte meg ille til mote dersom jeg oppfattet at noen så på meg som en kontakt som potensielt kunne bli brukbar ved et senere tidspunkt. Slike ubehagelige samtaler utspilte seg ved at jeg ble utspurt om muligheter til å flytte til Norge, ved å "melke meg" for viktig informasjon, eller undersøkelser rundt andre kontakter jeg kunne bringe personen videre til. Nedenstående informantutsagn viser hvordan samfunnet oppfattes som styrt av jungelloven:

Dersom du ikke har pile, er det ingen som legger merke til deg, ingen bryr seg. Det er trist, men sannheten er at Romania har transformert seg til en jungel. Utdanningssystemet er ikke like bra som det var for ti - tyve år siden. Nå fungerer alt gjennom pile (...) Trist ⁶¹

Barndomsvenninnen til mamma, Andrea, fortalte om når eldste sønnen Adrian fikk akutt leukemi i vår, hvordan hun måtte benytte seg av alle forbindelser og strategier for å få tilgang til helsetjenester som i utgangspunktet er gratis for alle. Adrian fikk time for å ta en biopsi av beinmargen, men det var ingen som kunne analysere beinmargsprøven før om to-tre måneder. Andrea forhørte seg med alle som jobbet i avdelingen, og fikk informasjon om at hun kunne melde seg på et forskningsprosjekt, slik at hun kunne få analysert prøvene raskt. For som hun sa: *"Leukemien har ikke tid til å vente i 2-3 måneder"*. Hun fikk selve beinmargsprøven behandlet og innpakket i voks, og måtte selv bringe prøven til laboratoriet der det skulle undersøkes.

Ved et senere tidspunkt i behandlingen, trengte Adrian stadig blodoverføringer av typen AB. Rutinene rundt blodoverføring på sykehusene fungerer slik at det daglig kommer en budbil med blod fra "Hematologisk institutt". Det var dager de hadde blod, og andre dager "hadde de bare ikke". Gjennom sin kusine, fikk Andrea kjennskap til resepsjonisten på Hematologisk institutt. Kusinen hennes hadde en kontakt som kjente resepsjonisten. Denne kontakten ringte til resepsjonisten og sa at "Jeg kjenner en som heter Andrea som vil komme innom med forespørsel om blod av typen AB". Det var ved flere anledninger hun dro ned dit og på denne måten skaffet blod til sin sønn ved å si "Jeg kommer fra den og den, som sa dere kunne hjelpe meg med dette". En gang hun ikke ringte kontakten på forhånd, men bare møtte opp på instituttet fikk hun til svar at de ikke trodde de hadde mer blod av den typen akkurat den dagen. Andrea løftet opp vesken sin på disken, dro opp glidelåsen og spurte om de ikke vennligst kunne undersøke *en gang til*. Og riktignok fantes det to enheter med blodtype AB som Andrea måtte smugle ut under genseren på magen sin, for å bringe til sin syke sønn på sykehuset. Resten av behandlingen ble fullført i Italia, da de ikke stolte på at de ville få tilfredsstillende behandling i Romania.

Dette eksemplifiserer hvordan man må bruke *pile* nettverk i dagens Romania og i hvilke situasjoner man mobiliserer forbindelser og bekjenskaper. Når Andrea møter opp på sykehuset uten å ha ringt sin kontakt på forhånd, prøver hun å

⁶¹ "Acum toate se fac pe pile".

intimiserer relasjoner (Tymczuck 1997:67) der hun ikke har kontakter og bekjente i form av å betale for en tjeneste.

Korrupsjon: Et overgangsfenomen i postsosialistiske samfunn?

"An anthropology of corruption is timely simply because the problem of corruption has become such a prevalent aspect of the post-Cold War political agenda" (Shore og Haller 2005:10).

De samtidige prosessene som ble igangsatt i de sentraleuropeiske, østeuropeiske og baltiske landene for å utvikle en ny markedsøkonomi, og å konstruere nye politiske og sosiale institusjoner, har i følge Verdensbanken skapt en fruktbar grunn for korrupsjon. Dermed identifiserer de korrupsjon som et overgangsfenomen typisk for postsosialistiske land.

The simultaneous transition process of building new political and economic institutions in the midst of a massive redistribution of state assets have created fertile ground for state capture and administrative corruption (World Bank 2000:19).

Lovell (2005) knytter også korrupsjon til overgangsfenomen i postsosialistiske samfunn, som han kaller for *endemisk* korrupsjon som beskrives som stedegen, ustyrkelig, og som holder på å ta overhånd. Han hevder at man kan finne tilfeller av korrupsjon i Vesten også, men disse kaller han *systemiske* fordi de ikke er fullt så altomfattende som i de postsosialistiske samfunn. Betydningen av ordet endemisk er at det er en smittsom sykdom som stadig, eller over lengre tid, holder seg innen et geografisk område eller en viss befolkningsgruppe⁶². For Lovell er korrupsjon endemisk i hele Sørøst-Europa, "Although it is impossible to quantify precisely, corruption seems endemic in many postcommunist states" (Lovell 2005:75). Lovell skriver fra et politisk og historisk perspektiv, og ser på korrupsjon som et overgangsfenomen koblet til omveltningen etter kommunismen. Han hevder at de postkommunistiske land har blitt en yngleplass for korrupte handlinger fordi de har videreført en korrupt "arv" fra kommunismen med en mangel på administrasjon, og et uklart skille mellom offentlige og private sfærer (Lovell 2005:75).

⁶² www.ordnett.no/endemic

Korrupsjon er et sosialt fenomen som er utbredt i alle samfunn, men det er ofte antatt at såkalt "endemisk korrupsjon" er en sykdom som tilhører "de andre" som Tredje verden, u-land og transisjonelle overgangssamfunn som postsosialistiske Romania. Manifesteringer av korrupsjonen blir her ofte sett på som en integrert del av deres økonomiske, kulturelle og politiske organisasjon. Korrupsjon presenteres fra dette perspektivet som *iboende* i samfunnet der demokrati og markedsøkonomi vanligvis anses for å være utilstrekkelig eller mangelfullt utviklet (Zerilli 2005:83). Er korrupsjon et overgangsfenomen karakteristisk for postsosialistiske samfunn, eller kan det heller være beslektet med reaksjonen på konsekvensene av nyliberalismen, på oppsvingen i forbruket etter 1989, og de nye mulighetene for å berike seg selv som har feid unna de gamle moralske begrensningene (Shore og Haller 2005:19)?

De største korrupsjonsskandalene i Romania fant sted etter den plutselige og uventede revolusjonen i 1989. I usikkerheten, forvirringen, omstruktureringen og den uregulerte utvidelsen av markedet oppstod det et politisk vakuum, et "landscape of opportunity", som en håndfull velplasserte byråkrater, politikere og andre kunne utnytte maksimalt til egen vinning. I den følgende privatiseringsprosessen skaffet noen få velposisjonerte personer seg eiendommer til spottpriser, produksjonsmidler og naturressurser ble solgt illegalt, og utøvere av byråkratiet taklet alle juridiske hindringer ved å fikse på papirene (*hartiile*) og reglene i følge mange informanter.

Privatiseringseldoradoet har produsert store korrupsjonsskandaler om store og raske formuer, som ble til under tvilsomme omstendigheter. Omleggingsprosessen til markedsøkonomi har vært preget av mye strid og manipulering etterfulgt av mange skandaler i pressen, noe som har medført at folk knytter privatiseringen til korrupsjon, mafiavirksomhet, misbruk og tyveri av landets ressurser (Ulfsnes 1999). Vanlige informantutsagn som kan belyse dette: "*De er korrupte banditter hele gjengen, vi har bygget opp landet og nå er alt solgt til utlendinger!*" Det å bli utsatt for en streng og primitiv kapitalisme (barbarisk kapitalisme, eller bandittkapitalisme var vanlige benevnelse) har gjort at mange mennesker i regionen tenker seg godt om vedrørende deres forkastelse av sosialismen og deres omfavneelse av "markedet" (Verdery 1996). Markedsøkonomi og privatisering ses av mange rumenere på som en ren mafiavirksomhet, der banditter stikker verdier i egne lommer. Verdery argumenterer for at "mafia is a symbol for what happens when the visible hand of the state is being replaced by the invisible hand of the market" (Verdery 1996:219). "Mafia" er dermed blitt et symbol på markedsøkonomien, og knyttes til kriminalitet og (illegal) berikelse på bekostning av "vanlige folk" (Ulfsnes 1999).

De nyrike kapitalistene i Romania er i betydelig grad personer som hadde nøkkelposisjoner i det tidligere kommunistpartiet, "it can hardly be said that a real transfer of power took place in December 1989" (Boia 2001:152, 180). Dette var mulig fordi det ikke fantes etablerte maktinstitusjoner, og dermed ingen effektiv kontroll i det politisk turbulente overgangslandskapet.

Kan vi ut ifra dette utlede at korrupsjon i Romania er et overgangsfenomen? Noen av mine informanter mente at korrupsjon kunne være et vanlig fenomen for land som befinner seg i en overgang, "en barnesykdom" på vei til å bli utviklet. Korrupsjon ble da forklart som noe nødvendig i overgangen (*tranzitie*) til det siviliserte fremtid, en naturlig utvikling eller lutring på veien dit, en slags dårlig vane som med tiden ville forsvinne. Andre mente at korrupsjonen alltid hadde vært der men "eksploderte" i full blomst i overgangen, eller at den hadde utviklet seg til å bli en eksistensform.

Knapphetsøkonomien i kommunisttiden bidro til å forsterke disse praksisene (til eksempel betydningen av uformelle nettverk), men den *skapte* ikke korrupsjon. Den uformelle økonomien og nettverkene er ikke et produkt av kommunismen (Ulfsnes 1999). På samme måte kan perioden etter 1989 ha vært fruktbar for mennesker som ønsket rask profitt, men korrupsjonen er heller ikke et "overgangsfenomen" produsert av endringen. En analyse av korrupsjon bør allikevel ses i konteksten av den raske økonomiske endringen, og den sosiale omveltningen som har funnet sted i postkommunistiske land. I motsetning til planøkonomiens mangel på varer, fungerer de uformelle nettverkene i dagens Romania som overlevelsesstrategier på markedsøkonomiens overflod av varer, og samtidige knapphet på penger. Det er fortsatt en mangel av tillitt til offentlige institusjoner og sosiale tjenester. Når staten i Romania ikke er i stand til å ivareta innbyggernes behov (fortsatt knapphet), brukes de uformelle relasjonene for å bøte på dette. Først har lignende funn fra nabolandet Moldova som tidligere var en del av Romania:

For meg ser det ut til at *blat* er et vel så utbredt fenomen i dagens Moldova som i sovjettiden, selv om det kan sies å ha endret form. Likheten med sovjetsamfunnet er den kritiske knappheten, men nå er det penger som er et knapphetsgode, ikke varer (...) en gammel mentalitet, men i kombinasjon med en ny økonomisk orden (Fürost 2004:185, 195).

En forståelse av korrupsjon innebærer en forståelse av den sosiale konteksten som produserer og opprettholder den, slik at endring av konteksten også vil forårsake endringer i mønsteret av korrupsjon.

Sampson (2005) peker også på at en av grunnene til at postkommunistiske land kan ha en utbredt "korrupsjonskultur" er at de er svake stater i form av et svakt sivilsamfunn, en svak og ueffektiv regjeringsmakt, og at staten har liten *legitimitet* blant befolkningen. Disse faktorene gir rom for mobilisering av familie, etniske og politiske bånd i den uformelle sektoren, men Sampson peker på at: "Romania has been notorious for corrupt practices spanning various political regimes" (Sampson 2005:108). Disse praksisene fortsatte og på noen måter økte med kommunismens bortgang, den påfølgende privatiseringsprosessen, og tilførsel av vestlig bistand og forretningsinvestering (Sampson 2005:123). Dermed ser heller ikke Sampson korrupsjon som et postkommunistisk produkt, eller et overgangsfenomen. Det har imidlertid vært en oppsving i *fokus* på korrupsjon, og EU har kanskje vært den største korsfareren i kampen mot korrupsjon i Romania. Økt fokus på antikorrupsjon er delvis et resultat av vilkårene Romania fikk for å bli EU-medlem i 2007. Det foreligger krav om åpenhet, ansvarlighet og bekjempelse av korrupsjon for videre tildeling av EU-midler (Sampson 2005). Den globale diskursen om korrupsjon fokuserer på antikorrupsjon som en *global moralitet*, en forestilt global moralsk orden som er koblet til nyliberalistisk rasjonalitet. Ved siden av krig, anses korrupsjon som kanskje den største trusselen til demokratiet (Sampson 2005:108).

Det trenger ikke nødvendigvis å være slik at korrupsjon er et økende problem. Det bare virker slik som et resultat av økt fokus på korrupsjon og antikorrupsjon. Etter slutten på den kalde krigen har noen stater blitt mer oppmerksomme og intolerante over de korruperte handlinger og praksiser som tidligere foregikk mer eller mindre ubemerket. "Whether corruption has in fact increased is difficult to discern, since measures of corruption are notoriously difficult to validate. There is certainly a rise in the issue of corruption as a topic of public concern" (Sampson 2005:105). Romania opplever uansett en bølge av antikorrupsjonsdiskurs, dette kan både være et resultat fra høylytte protester mot korruperte embetsmenn og politikere, og-/eller press fra internasjonale institusjoner.

Selv om korrupsjon kanskje ikke er et "overgangsfenomen" spesifikt for postsosialistiske land, så kan korrupsjon i følge Haller og Shore fungere som et idiom; som en særegen talemåte, og at vi gjennom denne særegne talemåten kan få innsikt i hvordan mennesker prøver å skape mening ut av den politiske verden de bor i, og som kan si oss noe om folks vanskeligheter under omleggingsprosessen (Haller og Shore 2005:21). Korrupsjon kan altså brukes som en linse, eller et analytisk verktøy - som et vindu for å få et innblikk i noe annet; verdier, selvrepresentasjoner, uenigheter, og strukturen av sosiale relasjoner i et "landscape of transition", i en verden preget av rask kulturell, sosial

og økonomisk endring preget av usikkerhet. Korrupsjon kan dermed fungere som et verktøy som er "god å tenke" (med).

Tyven, tyven skal du hete – korrupsjon som arv og tradisjon?

*"Korrupsjonen har eksistert helt siden bålet ble oppfunnet,
de som var mest smecher satt nærmest bålet".*

Anekdote fra en informant

Et spørsmål som opptok mange rumenere, var årsakene til den utbredte "korrupsjonskulturen" i samfunnet, om det muligens kunne beskrives som et historisk fenomen som har utviklet seg over tid. Kunne fattigdom være årsaken til korrupsjon, eller eksisterte fattigdommen fordi samfunnet var korrupt? Er korrupsjon et fenomen som kan knyttes til mentalitet, eller har det økonomiske årsaker – slik som fattigdom? Noen mente at griskhet kunne være årsaken til korrupsjon på høyt nivå, mens fattigdom var årsaken til korrupsjon på lavt nivå.

Alle informantene mine hadde samme oppfatning; at Romania var veldig korrupt, selv om de ga ulike grunner til dette. Korrupsjon ble ofte debattert og snakket om som et sosialt fenomen som representerer et uttrykk for etisk og moralsk forfall, og åndelig degradering (*degradare*), som historisk arvegods. Zerilli (2005) har lignende funn fra sitt feltarbeid i Romania, hvor han skriver at ideen om korrupsjon som sosial praksis anses som noe som nedstammer fra rumenske eldgamle tradisjoner og vaner. Både informantene mine og rumensk media omtalte korrupsjonsproblemet som en form for ytre påvirkning som har ført til en rumensk *mentalitet, arv, disposisjon* og til og med en *tradisjon*. Korrupsjon som en nåtidig sosial praksis blir lokalt tenkt og erfart som noe som forholder seg til (og til og med *utviklet* fra) et bredt spekter av eldre praksiser og ideer, uansett om denne fortiden er sosialistisk eller pre-sosialistisk. Forklaringer av korrupsjon representeres som typiske trekk av rumensk identitet (Zerilli 2005). I en rumensk meningsmåling⁶³ om korrupsjon og årsakene til korrupsjon, svarte 37% prosent at korrupsjonen skyldes den moralske krisen i overgangsperioden (*criza morala specifica tranzitiei*), 31% svarte at korrupsjon måtte være et produkt fra den kommunistiske fortiden (*este un produs al trecutului comunist*), 28% anså korrupsjon som en nedarvet

⁶³ www.fdsc.ro (Fundatia pentru dezvoltarea societatii civile). Meningsmåling utført av Adrian Baboi-Stroe og Oana Tiganescu

rumensk tradisjon (*un aspect al traditiei nationale*), mens 3,4% svarte fattigdom og mangel på utdanning. Et avisinnlegg som reflekter rundt korrupsjon som kan belyse dette ytterligere⁶⁴:

Ord som "ciubuc"⁶⁵, "tips" og å være en luring (smecher) er godt forankret i ordforrådet og oppførselen vår. Kommunismen har hatt en stor påvirkning i å forme vår karakter. Utnyttningen og de økonomiske forholdene har hatt den sterkeste effekt. Vi har hele tiden blitt utnyttet og utarmet for ressurser. Om det har vært av rumenere, tyrkere, russere og nå av hele verden (...) De økonomiske forholdene, ikke bare under kommunismen – la oss være ærlige, den rumenske befolkning har aldri vært rik - har lært oss å være tyver, luringer (smecherii), (og ikke i den positive betydningen av ordet), feige og egoister. Vi har prøvd å sno og lure hverandre ved minste anledning.

Zerilli (2005) argumenterer for at diskurser om korrupsjon har en tendens til å skjule, og på samme tid avsløre (selv-)representasjoner av rumensk (u)moralsk oppførsel, inkludert holdninger i forhold til ulike verdier som rettferdighet, lojalitet, solidaritet, generøsitet og resiprositet blant andre ting. Korrupsjon har blitt et symbol *i*, og av det postsosialistiske Romania (Zerilli 2005:84). Korrupsjon som offentlig symbol blir spredt av massemedia, samtidig som det er et privat symbol i form av sosial praksis. Korrupsjon er et privat og intimt symbol også fordi det anses som utviklet fra gamle rumenske tradisjoner (Zerilli 2005:84). Dagens korrupsjonsproblemer forklares ofte som en nedarvet tradisjon fra det ottomanske herredømmet, eller fra den kommunistiske perioden.

Øst-Europa har en lang tradisjon av ulike former for prioritering av uformelle relasjoner og omfattende "korrupsjon" lenge før kommunistperioden. Under det ottomanske herredømmet florerte allerede ulike korrupte praksiser, og det var viden kjent at det å ha et offentlig embete kun var en måte for funksjonærer å berike seg selv (Sampson 2005:123). Det var tyrkerne som introduserte rumenere for slike "uheldige praksiser" fikk jeg vite. De dårlige innflytelsene og "tradisjonene" som "smittet" over i det rumenske samfunnet ble referert til som den orientalske arven, eller "orientalsk mentalitet". Mange informanter fortalte meg at den "mørkeste perioden" i Romanias historie var under tyrkerne, fordi de gjorde alt de kunne for å "korrumpere" rumenere, og

⁶⁴ Lest i "Evenimentul Zilei" den 5.mars 2008 på www.evz.ro

⁶⁵ "Ciubuc" betyr bestikkelse, er også en form for tyrkisk sigar som ofte ble brukt som en gjenstand å bestikke med.

for å ødelegge kulturen og økonomien. Tyrkisk innflytelse i form av praksiser og konsepter blir ofte tatt frem i akademiske og folkelige diskurser om korrupsjon for å forstå røttene til ulovlig oppførsel. Årsaken bak korruperte praksiser forstås her som en tradisjon, eller som en genetisk sykdom som angår hele nasjonen. Det refereres til en fordervelse av det etiske, en korrumperting av det mentale og moralske, i motsetning til “kommunistisk mentalitet” der korrupsjon forklares mer som en uunngåelig overlevelsesstrategi under trange kår: “*Vi måtte gjøre det som måtte gjøres for å klare oss*”. Kommunismen fikk ofte skylden som primærkilden til dagens korrupsjon, da den gjorde tyveriet til en institusjonalisert praksis, og var en del av den “kommunistiske mentaliteten”. Flere refleksjoner rundt korrupsjon i et avisannlegg:⁶⁶

Vi er et listig folkeslag (descuraret), oppfinnsomme, som hele tiden har vært tvunget til å finne en løsning for å klare oss (descurca) og overleve (...) man må trække på noen hoder som det heter (...) vi med rumenske gener er flinke til å klare oss (...) det er med lykken som det er med penger, har du litt lykke, vil du ha mer, enda mer, og til slutt hender det at man forfaller moralsk.

Korrupsjon ble ofte forklart som et *typisk trekk* ved rumensk identitet, som i utgangspunktet ble påtvunget eller påvirket utenfra, og utenfor ens kontroll. Denne lokaliseringen av begynnelsen et sted i fortiden hjelper en kanskje til å forstå nåtiden. Når informantene snakker om korrupsjon med henvisning til relevante historiske årsaksammenhenger, hjelper det dem å forstå og forklare dagens korruperte praksiser. Ved å lokalisere røttene i ren essens etableres det en historisk kobling mellom ulovlig oppførsel og nasjonal identitet (Zerilli 2005). Diskursen naturaliserer korrupsjon og den dramatiske historien tjener som grunnlag for ansvarsfraskrivelse⁶⁷; ”hva kan vi gjøre?”, og ”slik er det bare”. Slik finner rumenere forklaringer på alt som ikke er som det skal være.

⁶⁶ Lest i ”Evenimentul Zilei” den 5. Mars 2008.

⁶⁷ Se diskusjon side 56.

Anklager om "korrupsjon" og "mafia" - forestillinger om hekseri

"De er alle korrupte!"
(Vanlig informantutsagn)

Korrupsjon som analytisk fokus kan ha antropologisk interesse fordi mennesker i nesten alle deler av verden har en fascinasjon når det gjelder historier om korrupsjon:

"In this sense corruption represents both an ethnographic enigma and a `social fact` in the classical Durkheimian sense" (Dieter og Shore 2005:6). Korrupsjon i seg selv trenger ikke nødvendigvis være et interessant studieobjekt fordi korrupsjonen eksisterer eller er virkelig, men fordi det er *en utbredt tro* på at korrupsjonen finnes, folk *snakker* om hvor *omfattende* det er og er dermed viktig for informantene.

Når mennesker opplever korrupsjon, snakker de om det, og dermed forsterkes troen på at det er utbredt i samfunnet. "De er alle korrupte! Politikerne er noen lurendreiere! De kommer aldri i fengsel!" uttalte naboen min Iliana Popescu, Hun så en direkte kobling mellom korrupsjon på høyt nivå og hennes tomme lommebok. Ingen politikere som er anklaget for grov korrupsjon er stilt for retten eller kommet bak lås og slå. Denne mangelen på sanksjoner er et konstant irritasjonsmoment for Iliana og andre informanter, noe som heller ikke gir stort håp for fremtiden.

Media, internasjonale organisasjoner og NGO`er bidrar til diskursen ved å fokusere på temaet. Sammenligningen av korrupsjon med forestillinger om hekseri, ligger i antagelsen om at man som regel aldri innrømmer å være involvert i korrupsjon, eller witchcraft, men alltid kjenner noen som har vært det. Dette minner om Ledenevas (1998) analyse av *blat*, der man ikke erkjenner å delta selv, man fornekter det. Antagelsen om at "blat er overalt" var universelt akseptert av alle, men de fleste unngikk å akseptere egen involvering i *blat*, eller unnlot å kalle det slik (Ledeneva 1998:6). I Sedlenieks (2002) analyse om korrupsjon i Latvia skriver han at de fleste latviere som innrømmer å være involvert i korrupsjon uttrykker en bedrøvelse over situasjonen, og skylder på ytre omstendigheter som har tvunget dem til å gjøre slikt. Mange av mine informanter sa til sammenligning ironisk at Romania omtales av rumenere som et korrupt land uten korrupte mennesker. *Troen* på den utbredte eksistensen av korrupsjon er sterk i Romania, noe som leder til en forventning om at korrupsjon er nødvendig i situasjoner der det kanskje ikke er noen slik praksis, og kan dermed virke oppmuntrende til å engasjere seg i korrupte handlinger. De uttallige avsløringene og skandalene i media er så mange at de har blitt en rutine. Dette og den verbale inflasjonen i snakk om "mafia" kan også bidra til å skape en høyere terskel og toleranse hos folk, og dermed fungere mot sin virkning.

På denne måten minner korrupsjon om hekseri, som forklarer krefter vi ikke har kontroll over; "a vehicle for social conflict through accusations or rooting out evil. Like witchcraft, corruption is latent within each institution and individual" (Sampson 2005:126). Hos azandefolket finnes hekseri og trolldom overalt, på samme måte som korrupsjon er potensielt overalt og samtidig ingen steder. Anklager om hekseri og anklager om korrupsjon har dermed et ubegrenset forklaringspotensial. Dersom man ikke har fått jobben man har søkt på, eller karakteren man har håpet på, er det enkelt å legge skylden på at systemet er korrupt, og at det er umulig å få til noe uten kontakter og bestikkelser. Slike anklager speiler de strukturelle stratifiseringer og spenninger i et samfunn, ved at de som har lite bruker begreper som korrupsjon og mafia om andre som har mer. Det er en måte å tilskrive vanskelige sosiale problemer til ondskapsfulle og usynlige krefter (Verdery 1996).

Korrupsjon forklarer ikke bare uhell og motgang, men også lykke og medgang. Alt som ikke har blitt som folk vil, som ikke passer inn i rammen av forventninger kan stemples som korrupsjon. I Sedlenieks analyse av korrupsjon i Latvia, fant han ut at holdninger, forventninger og praksiser så vel som diskurs når det gjelder korrupsjon endres kontinuerlig. Dagens korrupsjon for latviere er hva forestillinger om hekseri var for azande, et konsept for å forstå, fortolke og manipulere verden (Sedlenieks 2002, Evans-Pritchard 1976). Blant azandefolket finnes det ikke noe begrep om uhell eller uflaks, derimot er forestillinger om trolldom, hekseri og magi sentralt i azandefolkets kosmologi. Forestillinger om trolldom og hekseri henger sammen med *risiko* ved at de gir en forklaring på uønskede hendelser som sykdom og død. Hos rumenere ligner korrupsjon på forestillinger om hekseri ved at anklager om korrupsjon forklarer hvorfor man ikke har fått jobben man har søkt på (andre hadde kontakter i firmaet) og hvorfor naboen har blitt rik mens man selv fortsatt er fattig (naboen har gjort noe korrupt og lyssky for å berike seg selv). På denne måten fordeles det skyld og ansvar. Slike forestillinger representerer en type forklaringsmodell (eller fortolkningsramme) som plasserer årsakene til uønskede hendelser hos andre mennesker, institusjoner eller staten.

Mange rumenere fortalte meg at det ikke er mulig å bli rik i Romania på lovlig vis. En taximann i 50 årene ved navn Viorel klagde fælt mens han kjederøyket ut av taxivinduet. Viorel var veldig ergret over at alle rumenske selskap var solgt til utlandet "Mafia!". Han hadde bygget opp landet, nå var alt solgt. De få som har mye penger, må ha gjort noe ulovlig for å tjene seg så rike sa han⁶⁸. "Mafia" og staten blir ofte forstått som en,

⁶⁸ Viorel hadde nå 2 jobber og pengene strakk kortere til enn under Ceausescu, han hadde også mindre tid til å besøke familien enn før.

sistnevnte ses på som ledet av det tidlige. Jeg fikk aldri noe klart svar på hva mafia egentlig er, et mystisk udefinert konsept om noe eller noen som beriker seg selv på bekostning av samfunnet (Se også Tymczuk 2005 for lignende funn fra Ukraina, og Ulfsnes 2005 fra Romania).

En sak som ofte figurerte i media og som eksemplifiserte for mine informanter hvordan "alle politikere er korrupte og lurendreiere", gjelder den avgåtte statsministeren Adrian Nastase som en av de mest profilerte personene i landet (som også var tidligere medlem av kommunistpartiet). Han gikk av som statsminister i 2006 grunnet korrupsjonsanklager, og han har fortsatt to anklager om korrupsjon ventende "i systemet".⁶⁹ Parlamentet har gitt immunitet til den tidligere statsministeren som er anklaget for flere ulike korrupsjonsforhold, slik at han ikke har blitt stilt for retten før i februar 2009 (etter utenlandsk press). Anklagene mot ham er mange og av varierende art; han har plassert venner og familie i mange nøkkelstillinger i rumensk samfunnsliv, han skal ha gitt oppdraget med byggingen av en motorvei til et amerikansk firma uten å legge det ut til anbud. Det finnes et hemmelig opptak fra et partimøte der han diskuterer en antatt bestikkelse på 700 millioner dollar mottatt av et regjeringsmedlem i forbindelse med privatiseringen av petroleumsselskapet Petrom. Nastase var videre under mistanke for hvitvasking av penger i forbindelse med en "arv" på en million euro fra konas tante (som ikke eide nåla i veggen). Mine informanter forklarte at i parlamentet er alle venner og bekjente, og passer på hverandres rygg. Nastase ble stemt frem som den mest korrupte politikeren i Romania i en nasjonal spørreundersøkelse, mens han på sin side anklager det nasjonale antikorrupsjonsdepartementet for å bedrive *heksejakt* på ham.

Korrupsjonspraksiser og anklager om korrupsjon (*coruptie*) er nå en del av den politiske scenen i alle Sørøsteuropeiske land (Sampson 2005:124). Beskyldninger om korrupsjon sitter løst blant politikere og offentlige personer, og brukes ofte av politikere for å underminere troverdigheten til motstanderen. Prato (2004) viser til eksempler på dette fra Albania, der politikere bruker korrupsjonsanklager - og motanklager med politiske motiverte nedsettende bemerkninger med hensikt om karakterangrep og politisk mord:

⁶⁹ <http://euobserver.com/22/27388> den 20.02.2009

The Albanian process of democratization highlights how the introduction of multipartitism has led to the instrumental use, in political competition, of both corruption and the moralizing campaigns against it. (...) In Albania, competing political forces have hijacked the `corruption debate`. Often unsubstantiated accusations of corruption are made for political gain (Prato, 2004:75).

Anklager om korrupsjon spiller en lignende sosial rolle slik *anklager om hekseri* gjorde tidligere tider. Anklager om hekseri foregikk på en tid da loven var full av uklarheter og tvetydigheter, dette ga alle samfunnsmedlemmer makten til å ta saken i egne hender for å løse konflikter, og for å søke hevn for alt mulig. Anklager om hekseri og korrupsjon blir et middel for å ødelegge den anklagedes rykte, et våpen til å undergrave motstanderen:

There are important parallels here with the anthropological study of witchcraft. Like witchcraft allegations, accusations of corruption also mirror structural cleavages and tensions in society and are often used by politicians to undermine the credibility of opponents in the competitive game of political reputation management (Shore og Haller 2005:14).

Felles for anklager om hekseri og korrupsjon er at begge er forbrytelser som er lette å mistenke, og vanskelige å bevise. I en tid der "fighting corruption" har kommet dit at det oppfattes som et sosialt og politisk gode, deltar de fleste politikerne på sirkusscenen, noe som har blitt en del av ritualet ved valg. En slik scene finner vi også i den rumenske politikken som ofte omtales som et sirkus (*circ*) av mine informanter. The Economist omtaler den rumenske sirkusscenen slik i en artikkel:

The real story is a battle of political clans, one of which is using the "anti-corruption issue" to attack the other. This has a large element of truth, in that the political grouping headed by President Traian Basescu has indeed used the corruption issue to bash its opponents.⁷⁰

⁷⁰ http://www.the-economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=11878193&CFID=41358884&CFTOKEN=74150212 lastet ned 22.02.2009

I en verden som til tider oppleves som utrygg og urolig, der man tror at staten ønsker å ødelegge for deg og berike seg selv (*mafia*), føles det ut som det er lite man kan gjøre når problemene hopper seg opp, og eksisterer på et høyere nivå hvor man ikke har innflytelse. Når dette høyere nivå blir ansett som en politisk sirkusscene (*circ*), en uforutsigbar og forvirrende scene, kan det bidra til en folkelig mistanke til politikere ved makten, i form av konspirasjonsteorier og anklager korrupsjon (hekseri). På denne måten kan man gi mening til beslutningene som tas.

Kapittel 6. Konklusjon

Nostalgi eller nåtidig mestringsstrategi?

"Why the perceptible nostalgia for the security of past regimes, some of them immeasurably repressive?"
(Comaroff og Comaroff 2001:8)

Pyramidespill og kasinokapitalisme, anklager om korrupsjon, mafia, og forestillinger om hekseri kan alle ses på som manifesteringer av overgangsfenomen, som erfarte effekter av transformeringer i endringslandskapet Romania. Min intensjon har vært å forstå sammenhengen mellom endringer på makronivå som økonomi og politikk, og hvordan mennesker erfarer og handler i forhold til disse endringene i hverdagen. Jeg har argumentert for at dagens realiteter erfares som tidvis vanskelige, og at dagens situasjon i Romania gjøres meningsfull ved å delvis referere til fortiden. Historiske kontekster og erfaringer fra tidligere regimer er på mange måter i kontinuitet med hvordan folk håndterer vanskelige kår også under andre politiske styresett.

Slutten på kommunismen var en epistemologisk, så vel som en sosial, politisk og økonomisk endring. Kapitlene har på ulikt vis belyst hvordan overgangen erfares med fokus på overgangsfenomen. Hensikten har vært å bidra med en forståelse av den pågående prosessen i Romania. Jeg er kritisk til tverrfaglige overgangsteorier som antar at postsosialistiske samfunn til slutt vil moderniseres og utvikles i en uniform retning etter en vestlig modell, fordi dette innebærer å overse mangfoldet i tilpasninger i postsosialistiske samfunn. På denne måten kan mitt bidrag være med på å understreke viktigheten av å utforske de mangfoldige og uventede stier som vanlige mennesker følger for å manøvrere gjennom de uventede endringer i et postsosialistisk "landscape of transition". Samtidig er den vestlige modellen et mål for utvikling for mange rumenere, som ønsker et "sivilisert" og moderne Romania ved utgangen av overgangsperioden. Håpet om at det vil skje i nærmeste fremtid har bleknet, men kanskje heller om et par generasjoner.

Hva kan nostalgi for kommunismen si noe om? Er det et uttrykk for selektiv hukommelse, et kollektivt hukommelsestap? Naboen min var ikke alene om å uttrykke seg slik:

Vi har ikke drømmer og ønsker, vi lever fra hånd til munn, drømmene er langt unna og ikke realiserbare i Romania idag. Jeg kan si at jeg tilhører en av dem som så flere gode ting i Ceausescus kommunisme, enn jeg ser i dagens samfunn. På tross av at kommunismen var en slags utnyttelse av mennesker, var kommunismen mer menneskelig enn dagens markedsøkonomi.

For meg var det et paradoks hvordan noen, eller faktisk ganske mange, som har levd i et totalitært regime, nå kan være nostalgiske?⁷¹ Hvordan kan noen savne det å ikke ha ytringsfrihet, det å stå i kø, å bli overvåket av Securitate og å stå i uendelige matkøer? Avstand i tid kan forårsake de underligste oppfatninger når nåtida er preget av strammere økonomi og fall i levestandard, ”the past hurts less and less: it is always the present that people are discontent with” (Boia 2001:179).

Nostalgien uttrykkes ikke av unge rumenere, men av de som er middelaldrende eller eldre idag, og som har opplevd tap i prestisje og levestandard. For de kan kommunistperioden til tider oppleves som enklere enn idag, alt var gitt så lenge man holdt seg til spillereglene. Nostalgien etter kommunistregimet viser det ambivalente forholdet til utviklingen; på den ene siden ønsker mange demokrati og markedsliberalisme velkommen, på den annen side stiller de krav om at staten skal ta vare på dem, noe mange mener kommuniststaten gjorde i større grad enn demokratiet idag. Jeg tror ikke det er et ideologisk savn etter kommunistregimet, men mer en form for beklagelse, et savn etter den økonomiske forutsigbarheten det representerte, ”*hva skal vi gjøre med demokratiet, vi kan ikke spise våre stemmesedler?*” Markedsøkonomien fortøner seg i dag som en alles kamp mot alle for mange rumenere. Drømmen for morgendagen har ikke ført til kapitalismens forjettede land. Den nye veksten har skapt velstand for noen synlige få (spesielt i hovedstaden), men ikke for den vanlige rumener i gaten. Overgangen har for noen medført en bevegelse fra orden til kaos, fra sikkerhet til usikkerhet. Den tidlige begeistring for reform, og optimisme til markedsliberalisme og demokrati som skulle føre til vekst, har på mange måter blitt avløst av utstrakt apati og handlingslammelse. Skåret i gleden er ikke-innfridde ønsker, lavere levestandard, en følelse av tapte verdier og forvitrede familieband. Overgangen fremstår for mange som en tid preget av materielt og moralsk forfall, holdninger forklares ofte ut ifra instrumentelle kalkulasjoner om

⁷¹ Se Charity Scribers (2003) bok ”Requiem for communism”, og Svetlana Boym (2001) ”The Future of Nostalgia” som utgangspunkt for interessante problemstillinger rundt nostalgi.

endringen har ført til personlig fordel eller ikke. Den forespeilte fremtiden er ikke i samsvar med realiteten.

Nostalgi eksisterer i alle de tidligere kommunistiske land, om enn i varierende grad⁷². Det handler mindre om en returbillett til det som var, enn det handler om en lengsel etter noe som har gått tapt. Det er ikke et ønske om å restaurere eller gjenskape fortiden til dens opprinnelige skikkelse, heller at fragmenter og aspekter ved kommunistperioden rehabiliteres etter hvert som årene går: "Repudiated as a system, communism is rehabilitated in segments, which add up to an overall rehabilitation" (Boia 2001:188). I retrospekt så ser ikke deler av kommunistregimet så ille ut allikevel. Nostalgi øker på denne måten bevisstheten rundt det at noe mangler i nåtiden. De forestilte sosiale og økonomiske fordelene som overgangen til et demokrati og markedsøkonomi skulle føre til, uteble. Nostalgi uttrykker en sorg for tapte verdier og trygghet (for noen få gjelder det også idealer), nostalgien fungerer som en formidlende følelse i forhold til overgangen, mislykkede utopier og det tyvende århundre.

I tider preget av rask endring, usikkerhet og engstelse kan nostalgi uttrykke et ønske om kontinuitet, en måte å forestille seg fremtiden på, ikke bare en lengsel etter fortiden. Nostalgi kan si noe om det som føles *tapt* ved endring, og kan derfor og ses på som et overgangsfenomen i seg selv. Beretninger om fortiden knyttes hele tiden til nåtiden og brukes som en målestokk for dagen i dag, der det stadig trekkes sammenligninger mellom før og nå. Forståelsen av nåtiden er historisk betinget, fortiden fremkalles for å tjene den usikre fremtiden. Gjennom nostalgi mestrer man skuffelsen over nåtidens uønskede situasjon og påskjenninger frembrakt av overgangen.

⁷² Til eksempel "ostalgi" for tidligere DDR, der minner (eks. Trabant bilen) fra kommunisttiden har blitt business.

Litteraturliste

- Abu-Lughod, L. (1991). Writing against culture. I Richard G. Fox, *Recapturing Anthropology: Working in the present*. (s 137-162). New Mexico: School of American Research Press.
- Archetti, E. (1994). Introduction. I E. Archetti (Red.), *Exploring the Written Anthropology and the Multiplicity of Writing*. (s 11-28). Scandinavian University Press.
- Berdahl, D. (2000). Introduction: An Anthropology of Postsocialism. I D. Berdahl, M. Bunzl & M. Lampland (Red.), *Altering States: Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. (s 1-13). USA: The University of Michigan Press.
- Berdahl, D., Bunzl, M. & Lampland, M. (Red.). (2000). *Altering States: Ethnographies of Transition in Eastern and the Former Soviet Union*. USA: The University of Michigan Press.
- Berge, T. (1997). *Tiden lager alle sår: Reaksjoner på industriforurensning i byen Copsa Mica, Romania*. Avhandling for dr.polit, Institutt for museum og antropologi, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bloch, M. (1985). Preface. I *Guns and Rain: Guerrillas and Spirit Mediums in Zimbabwe* av Lan, David. (s xiii-xiv). London: James Currey.
- Boia, L. (2001). *Romania*. London: Reaktion Books Ltd.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Comaroff, J. & Comaroff, J. (2001). Introductory Chapter. I J. Comaroff, og J. Comaroff (Red.), *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism*. (s 1-56). Durham, NY: Duke University Press.
- Drazin, A. (2002). Chasing Moths: Cleanliness, Intimacy and Progress in Romania. I R. Mandel og C. Humphrey (Red.), *Markets & Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. (s 101-125). Oxford og New York: Berg.
- Eliade, M. (1991). Destinul culturii romanesti. I A. George, Onesti bibere, *Romania literara*, s 4
- Emerson, R., Fretz, R. & Shaw, L. (1995). *Writing Ethnographic Fieldnotes*. London, Chicago: The University of Chicago Press.
- Eriksen Hylland, T. (1998). *Små Steder- Store Spørsmål: Innføring i Sosialantropologi* (2.utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Evans-Pritchard, E.,E. (1976). *Witchcraft, Oracles, and Magic Among the Azande*. Oxford: Clarendon Press.
- Feuchtwang, S. (2000). Reinscriptions: Commemoration, Restoration and the Interpersonal Transmission of Histories and Memories under Modern States in Asia and Europe. I S. Radstone (Red.), *Memory and Methodology*. (s 59-77). Oxford og New York: Berg.
- Friedman, J. (1992). Myth, History, and Political Identity. *Cultural Anthropology*, 7(2), 194-210.
- Frøystad, K. (2003). Forestillingen om det ”ordentlige” feltarbeid og dets umulighet i Norge. I M. Rugkåsa og K. Trædal Thorsen (Red.), *Nære steder, nye rom: Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. (32-64). Gyldendal.

- Fürst L`orange, E. (2004). Blat - mellom gaver og varer i Moldova. *Nordisk Øst-forum*, 18(2), 181-196.
- Fürst L`orange, E. (2009). *Hva skal vi med frihet? Fortellinger fra Moldova før, under og etter Sovjetunionen*. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Gupta, A. (1995). Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State. *American Ethnologist*, 22(2), 375-402.
- Gupta, A. & Ferguson, J. (1997). Beyond Culture: Space, Identity, and the Politics of Difference. I A. Gupta og J. Ferguson (Red.), *Culture, Power, Place*. (s 33-50). USA: Duke University Press.
- Haller, D. & Shore, C. (Red.). (2005). *Corruption: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Hodgkin, K. & Radstone, S. (2006). Introduction: Contested pasts. I K. Hodgkin, og S. Radstone (Red.), *Memory History Nation: Contested Pasts*. (s 1-22). New Jersey: Transaction Publishers.
- Humphrey, C. & Mandel, R. (2002). The Market in Everyday Life: Ethnographies of Postsocialism. I R. Mandel, og C. Humphrey (Red.), *Markets & Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. (s 1-16). Oxford og New York: Berg.
- Lampland, M. (2000). Afterword. I D. Berdahl, M. Bunzl og M. Lampland (Red.), *Altering States Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. (s 209-219). USA: The University of Michigan Press.

- Ledeneva, A. (1998). *Russia's economy of favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lien, M. (2001). Latter og troverdighet. Om antropologi i hjemlige egne. *Norsk antropologisk tidsskrift*. 12(1-2), 68-74.
- Lovell, D. (2005). Corruption as a Transitional Phenomenon: Understanding Endemic Corruption in Postcommunist States. I D. Haller og C. Shore (Red.), *Corruption: Anthropological Perspectives*. (s 65-82). London: Pluto Press.
- Mandel, R. & Humphrey, C. (Red.). (2002). *Market and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. Oxford og New York: Berg.
- Mintz, S. (1979). The Anthropological Interview and the Life History. I *Oral History Review* (s 18-26).
- Pardo, I. (1996). *Managing Existence in Naples: Morality, action and structure*. Cambridge, New York og Melbourne: Cambridge University Press.
- Pardo, I. (2004). Introduction: Corruption, Morality and the Law. I I. Pardo (Red.), *Between Morality and the Law: Corruption, Anthropology and Comparative Society*. (s 1-18). Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Pardo, I. (Red.). (2004). *Between Morality and the Law: Corruption, Anthropology and Comparative Society*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Partapuoli, K. H. (n.d). *Vill Vest i Øst: 10 år med Myteskapning*. Lastet ned 02. februar 2009, fra http://www.partapuoli.com/Texts/Vill_vest.htm

- Platz, S. (2000). The Shape of National Time: Daily Life, History, and Identity during Armenia`s Transition to Independence, 1991-1994. I D. Berdahl, M. Bunzl og M. Lampland (Red.), *Altering States: Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. (s 114-138). USA: The University of Michigan Press.
- Prato, G. (2004). `The Devil is not as Wicked as People Believe, Neither is the Albanian` : Corruption Between Moral Discourses and National Identity. I I. Pardo (Red.), *Between Morality and the Law Corruption, Anthropology and Comparative Society*. (69-84). England og USA: Ashgate.
- Radstone, S. (2000). Working with Memory: an Introduction: I S. Radstone (Red.), *Memory and Methodology*. (s 1-22). Oxford og New York: Berg.
- Radstone, S. (Red.). (2000). *Memory and Methodology*. Oxford og New York: Berg.
- Ruud, A. (2000). Corruption as Everyday Practice. The Public-Private Divide in Local Indian Society. *Forum for Development Studies*. 2, s.271-294.
- Sampson, S. (2005). Integrity Warriors: Global Morality and the Anti-corruption Movement in the Balkans. I C. Shore og D. Haller (Red.), *Corruption Anthropological Perspectives*. (s 103-130). London: Pluto Press.
- Schwartz, Barry. (1975). *Queuing and Waiting: Studies in the Social Organization of Access and Delay*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schwartz, Bill. (2003). Already the Past: Memory and Historical time. I K. Hodgkin, og S. Radstone (Red.), *Regimes of Memory*. (s 135-151). New York og Abingdon: Routhledge.

Sedlenieks, K. (2002). *Latvian-Azande Parallel: Corruption as witchcraft for Latvia during the transition*. Lastet ned 27. Februar 2009, fra Anthrobase

http://www.anthrobase.com/Txt/S/Sedlenieks_K_01.htm

Sedlenieks K. (2004). Rotten Talk: Corruption as a Part of Discourse in Contemporary Latvia. I I. Pardo (Red). *Between Morality and the Law Corruption, Anthropology and Comparative Society*. (s 119-134). England og USA: Ashgate.

Shore, C. & Haller, D. (2005). Introduction - Sharp Practice: Anthropology and the study of Corruption. I C. Shore og D. Haller (Red.), *Corruption: Anthropological Perspectives*. (s1-26). London: Pluto Press.

Szmere, A. (2000). "We've Kicked the Habit": (Anti)Politics of Art's Autonomy and Transition in Hungary. I D. Berdahl, M. Bunzl og M. Lampland (Red.), *Altering States: Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. (s 158-180). USA: The University of Michigan Press.

Taussig, M. (1987). *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man*. Chicago: University Press.

Tsing, A. L. (2005). *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton og Oxford: Princeton University Press.

Turner, F. J. (1893). *The Significance of the Frontier in American History*. Lastet ned 01.januar 2009 fra
<http://www.learner.org/workshops/primarysources/corporations/docs/turner.html>

Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing Company.

- Tymczuck, A. (2005). *Public Duties and Private Obligations: Networking and Personalisation of Relations in Ukraine*. Masteroppgave, Sosialantropologisk Institutt, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Ulfnes, Kari-Anne. (1999). *Det er ikke vakkert, men det er sunt! : en antropologisk studie om håndtering av privatiseringsprosessen i en rumensk landkommune*. Hovedoppgave, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Ulland Ek, G. (2007). Romania i Europa. En hjemkomst. *Samtiden: Tidsskrift for politikk, litteratur og samfunnsproblemer*. (2), s.1-10. Lastet ned 13. januar 2009, http://samtiden.no/07_2/art4.php
- Verdery, K. (1996). *What was socialism, and what comes next?* New Jersey: Princeton University Press.
- Weber, M. (2000) *Makt og Byråkrati*. (3.utg, 4.oppl.). Trondheim: Gyldendal.
- Wedel, J. (1992). Introduction. I J. Wedel (Red.), *The Unplanned Society. Poland During and After Communism*. New York: Columbia University Press.
- Zerilli, F. M. (2005). Corruption, Property Restitution and Romanianness. I C. Shore og D. Haller, (Red.), *Corruption Anthropological Perspectives*. (s 83-99). London: Pluto Press.

Internett-referanser

- Verdensbanken. (2000). *Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate*. The World Bank Washington DC. Rapporten er lastet ned 12. februar 2009 fra <http://www.worldbank.org>

Aftenposten. (2009). Lastet ned 15. oktober 2009 fra <http://www.aftenposten.no>

vedrørende spørreundersøkelse utført av European Social Survey (ESS).

Evenimentul Zilei. (2008). Lastet ned 5.mars 2008 fra <http://www.evz.ro> vedrørende

diskusjon rundt et avisinnlegg på nett.

Fundatia pentru dezvoltarea societatii civile. Lastet ned 01. oktober 2009 fra

<http://www.fdsc.ro> Meningsmåling

Euroobserver (2009). Lastet ned 20. februar 2009, fra <http://euobserver.com/22/27388>

The Economist. (2009). Lastet ned 22.02.2009 fra <http://www.the->

[economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=11878193&CFID=41358884&CFTOKEN=74150212](http://www.the-economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=11878193&CFID=41358884&CFTOKEN=74150212)

Aviser

Aftenposten. (2009, 28. oktober), ”Rumenere stjeler mer”.